

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

Diplomová práce

Marcela Magdová

Obraz šlechty v oficiální dramatice 2. poloviny 19. století

Portraiture of Aristocracy in official dramas in the 2nd half of 19 century

Praha 2010

vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Županič, Ph.D.

Děkuji doc. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. za vedení mé diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citované literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 29. července 2010

podpis

Obsah

Úvod	6
1. České divadlo v 2. polovině 19. století	19
2. Ferdinand Břetislav Mikovec	22
Záhuba rodu Přemyslovského	23
3. Josef Jiří Kolár	27
Monika	28
Žižkova smrt	31
Magelóna	34
Mravenci	37
Dejte mi čamaru	39
Pražský Žid	40
Smiřičtí	43
Primátor	45
Královna Barbora	47
Ďáblova legenda	48
4. Josef Václav Frič	50
Kochan Ratiborský	51
Libušin soud	53
Pobělohorci	55
5. Vítězslav Hálek	57
Záviš z Falkenštejna	58
Král Rudolf	62
Král Jiří z Poděbrad	64

6. Karel Sabina	68
Inserát	69
Černá růže	71
Šašek Jiřího z Poděbrad	72
7. František Věnceslav Jeřábek	75
Cesty veřejného mínění	77
Služebník svého pána	78
Syn člověka	79
Magdaléna našeho věku	81
Závěr	83
Summary	85
Seznam použité literatury	90

Úvod

Současný pohled na nobilitované vrstvy druhé poloviny 19. století, je alespoň v českém prostoru bývalé monarchie podivně rozštěpen a osciluje mezi absolutním nekritickým obdivem až adorací a totálním zatracením.¹ Obecně se současná historická věda shoduje na tom, že k prvnímu vážnému rozporu mezi šlechtickou obcí a zbylou veřejností došlo v období počínajícího vlasteneckého úsilí, které bývá v našich zemích označováno tradičně jako národní obrození. Tato událost je také úzce spjata s osvícenstvím a reformami Marie Terezie a Josefa II. Ty sice umožnily emancipaci nižších vrstev, ale pouze za předpokladu přijetí nové identity spojené s akceptováním komunikačního jazyka, kterým byla němčina. České elity pocházející z menších měst Čech a Moravy, ale obvykle ovládaly jen češtinu a latinu a neznalost němčiny jim zabraňovala v profesním postupu. Ten fakt, že pro jejich vzestup rodný jazyk nestačí, vyústil u prvních vlasteneckých generací k jisté frustraci a zároveň k adoraci českého jazyka, který se v jejich pojetí stal hlavním znakem národní příslušnosti.

Druhý pól společnosti tvořila aristokracie, majoritní pozemkový vlastník v českých zemích, který zároveň disponoval úřady. Drobná šlechta, na rozdíl od Uher či Polska chyběla. Mezi vlastenci a šlechtou tak vznikla propast, která se čím dál tím více prohlubovala. Šlechta byla jedinou politickou reprezentací země, ve vztahu k panovníkovi a proto národovci zpočátku velmi stáli o její zapojení do národního hnutí.² Dalším možným faktorem byli racionalisté. Ti sice šlechtu ještě ze společnosti nevyklučovali, ale kladli na ní nové nároky a zároveň zdůrazňovali přirozenou rovnost všech lidí, což se pochopitelně dostalo do ostrého střetu se šlechtickým pocitem výlučnosti a nadřazenosti. Podceňovat, nelze ani velkou francouzskou revoluci, která ještě více vychýlila již tak nestabilní postavení nobilitovaných

¹BEZECNÝ, Z.- LENDEROVÁ, M.: Několik poznámek k proměnám elit v Čechách, in: Proměny elit v moderní době, České Budějovice 2003, s. 87.

²ŽUPANIČ, J.: Český ideál. Představa vzorové výchovy českých elit v éře Rakousko-Uherska, in: Pelcová, N.-Hogenová, A. a kol., Imaginace ve výchově, umění a sportu, Praha 2010, s. 250-258.

složek.³ Přelom 18. a 19. století, jak již bylo řečeno, je poznamenán jakousi snahou nalézt modus vivendi, či navázat spolupráci mezi vznikajícím národním hnutím a historickou šlechtou.

Definitivní rozchod obou skupin je spojen s prosazením českého nacionalismu a jeho identifikace s jazykem. Nacionální hnutí počítalo do svého okruhu pouze ty osoby, které používaly jazyk, ti kteří hovořili německy, byli automaticky považováni za příslušníky národa německého. Šlechta vymezení národní příslušnosti vnímala podle starých stavovských tradic z hlediska teritoriálního (tzv. zemské vlastenectví) a tak byť smýšlející česky, často bránící české státní právo a podporující vlastenecké podniky,⁴ stávala se vzhledem ke své německé jazykové orientaci v očích vlastenců českými Němci (Deutsche, Deutsch-Böhme). Kosmopolitní aristokracie představovala příbuzenskými svazky po celé monarchii provázanou vrstvu, většinou vnímala jazyk jen jako komunikační prostředek, nikoli jako národní identifikaci. Nicméně v této době ještě nebyly oba tábory nesmiřitelně rozděleny a do veřejného dění tu a tam vstupovaly titulované osoby, hledající jakousi třetí cestu smíření, či doslova přistoupení na nacionální požadavky. Takoví užívali veřejně český jazyk a podporovali vlastenecké podniky, jako bylo České muzeum, Národní divadlo a Matice česká. Dobré bylo, pokud projeví i zájem o chudinskou péči, podporu umění a povznesení orby. Mezi takové šlechtice byli českou měšťanskou společností s některými výhradami řazeni ze starší generace hrabě Evžen Czernin (1796-1868) a hrabě Hanuš Kolovrat-Krakowský (1879-1955).⁵ V pozdější době byli obdobně ceněni JUDr. Rudolf princ Thurn-Taxis (1833-1904) a JUDr. Václav hrabě Kounic (1848-1913), oba ale museli osvědčit věrnost českému národu tím, že zpřetrhali svazky se společenskou vrstvou, ze které pocházeli a to hlavně díky svým nerovnorodým (morganatickým) sňatkům.⁶ Ani někteří vlastenci neztráceli naději a důvěru v jazykové „narovnání“ šlechty. Ještě roku 1842 vystoupil František Palacký s tezí o

³ RAK, J.: Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy, Praha 1994, s. 71.

⁴ Úlohu jednotlivých šlechticů během formování dvou nejvýznamnějších vlasteneckých kulturních podniků a to Společnosti vlasteneckých přátel umění a Spolku pro povzbuzení hudebního umění dále objasňuje Zdeněk Bezecký v BEZECNÝ, Z.: Šlechta a umění v druhé polovině 19. století, in: Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 201.

⁵ BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice 2005, s. 6.

⁶ ŽUPANIČ, J.: Český ideál. Představa vzorové výchovy českých elit v éře Rakousko-Uherska, in: Pelcová, N.-Hogenová, A. a kol., Imaginace ve výchově, umění a sportu, Praha 2010, s. 250-258.

společenské úloze aristokracie v moderní době.⁷ Kolem poloviny 19. století se také poprvé objevuje snaha o idealizaci šlechtictví a snaha o „privlastnění“ některých elitních osob a přizpůsobení jejich činnosti národním nárokům. Zde můžeme nalézt prvopočátky budoucího nekritického obdivu některých šlechticů, které spíš než z reality vycházejí ze stránek virtuálního literárního světa. V takové podobě přežil vlastenecky uvědomělý aristokrat v beletrii, jako je paní kněžna z Babičky Boženy Němcové⁸ nebo Hanuš Krakovský z Kolovrat z Podhorské vesnice⁹ od stejnojmenné autorky. Jakoby literatura vytvořila své hrdiny dle přání, která zůstala nevyslyšena a stvořila tak šlechtice ku obrazu svému. Ve čtyřicátých letech 19. století už národní hnutí přestávalo vážně se šlechtou počítat. Revoluční rok 1848 tak jen potvrdil předešlá rozhodnutí a jeho události s konečnou platností rozdělily skupiny urozených a ostatních na dva nesmiřitelné tábory se zcela odlišnými zájmy. Tento rok přináší ještě dvě významné změny, které ovlivnily postavení a pohled na aristokracii v druhé polovině 19. století. Jednou z nich je osobnost císaře Františka Josefa I., z něhož konzervativní výchova udělala pevného zastávce tradičních hodnot a který důsledně rozlišoval mezi „horšími“ a „lepšími“ lidmi. Snad žádný panovnický dvůr nedával tak přednost urozenosti před talentem. Druhou pak odstranění poddanských vazeb a ustavení rovnosti všech obyvatel říše před zákonem, které připravily šlechtu o funkce, jež po staletí zastávala, a měly pro ni zásadní význam. Kuriové volební právo a existence dědičného členství v panské sněmovně sice zachovaly šlechtě jistá privilegia, ale její politický monopol zmizel a začal jej zastiňovat měšťanský živel.¹⁰ Propast nedorozumění mezi šlechtickou a měšťanskou společností v Čechách, snad více než neshoda v národnostní otázce, prohlubovalo nepochopení vyplývající z nesmiřitelnosti konzervativního a liberálního pohledu na svět.¹¹ Společně s neoabsolutismem byl spor na jedno desetiletí zakonzervován, nicméně s obnovou rakouské ústavnosti se stal opět aktuálním.

⁷ RAK, J.: Šlechta v optice moderního českého nacionalismu, in: Zámek Loučeň, České Budějovice 2008, s. 30.

⁸ Dílo vzniklo v roce 1855.

⁹ Dílo vzniklo v roce 1856.

¹⁰ ŽUPANIČ, J.: Schwarzenbergové-vzor či nepřítel. Aristokracie na prahu moderní doby, in: Gaži, M. a kol. (ed.), Scharzenbergové v české a středoevropské kulturní historii, České Budějovice 2008, s. 507-512.

¹¹ BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice 2005, s. 6.

Během druhé poloviny 19. století došlo ještě k jednomu pokusu o rehabilitaci urozených elit a ke snaze nalézt společné východisko. Jeho iniciátorem byla staročeská strana. Tyto snahy nakonec pohřbila mladočeská publicistická propaganda, jež mimo jiné označila šlechtu za viníka všech neštěstí, která národ v jeho dějinách postihla.¹² Od osmdesátých let se neustále zrychloval ústup šlechty z politické a zejména z kulturní a intelektuální scény a to v souvislosti s tím, jak dosavadní elity vytlačoval z jejich tradičních domén měšťanský živel. Aristokracie se izolovala do zvláštního světa, lpícího na vytříbeném životním stylu, naplněném loveckou zábavou, jezdeckým sportem, domácími plesy a salony, či střídavým pohybem mezi městským palácem a venkovským sídlem.¹³ Devadesátá léta už jen tuto realitu potvrdila. Šlechta ztratila politickou moc, orientovala se na spravování vlastních majetků, nicméně nepřišla o svůj společenský vliv. Poslední ránu zasadila pokusům včlenit šlechtu do českého politického života aféra kolem umístění Husovy desky na novou budovu Národního muzea, k níž došlo na jednání zemského sněmu na podzim 1889. Největší ohlas vzbudil projev knížete Karla ze Schwarzenberga. Představitel jedné z nejprestižnějších rodin země totiž označil Husity za „bandu lupičů a žhářů a komunisty 15. století. Sám se tak paradoxně stal hlasatelem a spoluvůrcem budoucích historických klišé o rozdělení šlechty na předbělhorskou - národní a pobělhorskou – cizí, která okradla a vykořisťovala český národ.¹⁴

Tyto a další myšlenky jen plynule vyklíčily do podoby historického pamfletu Josefa Holečka *Česká šlechta* z roku 1918.¹⁵ Josef Holeček, původem žurnalista, v něm shromáždil snad všechny protišlechtické argumenty a stal se tak zásadním tvůrcem negativního společenského postoje proti dřívějším elitám. V době první světové války začal psát historik Josef Hanuš u příležitosti stého výročí založení Národního muzea spis *Kulturní a národní obrození šlechty české v XVIII. a prvé půli XIX. století*.¹⁶ Spis, který obhajoval vlastenectví

¹² RAK, J.: Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy, Praha 1994, s. 76.

¹³ Prvním, kdo na nebezpečné vyčleňování staré šlechty upozornil byl korunní princ Rudolf. Ostře napadl životní styl rakouské aristokracie ve své anonymně vydané brožuře *Der österreichische Adel und sein constitutioneller Beruf. Mahnruf an die aristokratische Jugend*. Viz HAMANN, B.: Rudolf. Kronprinz und Rebell, Wien 1978, s. 18-52.

¹⁴ HORLIVÝ, G.: Banda lupičů a žhářů, Praha 1900.

¹⁵ HOLEČEK, J.: Česká šlechta. Výklady časové a historické, Praha 1918.

¹⁶ Jako polemika s Holečkovou prací vznikla kniha HERBEN, J.: Nové učení o české šlechtě, Praha 1924.

české šlechty. Hanuš nalézal jisté obrodné prvky u šlechty již v 17. století. Jeho výzva zůstala v podstatě nevyslyšena, i když se stala inspirací pro práci Josefa Pekaře, která vyšla v roce 1923 pod názvem *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Pekař v ní postavil tezi o kulturním a politickém významu české šlechty pro udržení historické kontinuity. Dokládá to nejen jejím podílem na kulturních aktivitách v počátku národního obrození, ale i její rolí jako nositelky státoprávní ideje. Tato kniha se stala i do budoucna základem ideologizace tématu.

Bádání o šlechtě se v období první republiky zúžilo na otázku její spolupráce s měšťanskou společností. Příkladem toho jsou některé statě Kazbundovy a Tobolkovy.¹⁷ Výjimku tvořily pouze rodopisy a heraldická literatura.¹⁸ Po druhé světové válce se stala šlechta tématem téměř zapovězeným. K jejím odsudkům se přidalo navíc obvinění z kolaborace. Jediným dílem, které zavedlo východisko pro další zájem o šlechtickou politiku v 19. století, byl *Český sněm a vláda před březnem 1848*¹⁹ historika Antonína Okáče a v pozdější době jeho *Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871*²⁰, který vyšel pouze v minimálním nákladu v roce 1970. Okáč k němu využil většinu důležitých šlechtických archivů v Čechách, na nichž demonstroval rysy šlechtického konzervatismu v habsburské monarchii. Otázka spojení konzervativních šlechticů s měšťanskými politiky se stala klíčovou i ve stati Jana Havránka *Česká politika, konzervativní aristokraté a uspořádání poměrů v habsburské říši v letech 1860-1867*²¹. V ní Havránek vyslovil tezi o vědomí společenské nadřazenosti, které u šlechty určovalo její protiliberální postoj. Do procesu utváření novodobé české společnosti zařadil šlechtu Otto Urban ve své syntéze *Česká společnost 1848-1918*.²² S postupujícími roky se začal ve vědeckých kruzích zvyšovat zájem o šlechtu a to i z jiných hledisek, než do té doby tradičních. Řada badatelů začala zkoumat

¹⁷ KAZBUNDA, K.: Český hnutí roku 1848, Praha 1929, TOBOLKA, Z.: Politické dějiny 2. poloviny 19. století, Praha 1933.

¹⁸ MARKUS, A.: Rod knížat ze Schwarzenberku, in: Schwarzenberská ročenka 1935., KINSKÝ, Z. R.: Rod Kinských na Chlumci, Chlumeck nad Cidlinou 1930., SCHWARZENBERG, K (ed.): Lancknecht Bedřicha Schwarzenberga Španělský deník a zrození revolucí, Praha 1937.

¹⁹ OKÁČ, A.: Český sněm a vláda před březnem 1848. Kapitoly o jejích ústavních sporech, Praha 1947.

²⁰ OKÁČ, A.: Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871 I-II, Brno 1970.

²¹ HAVRÁNEK, J.: Česká politika, konzervativní aristokraté a uspořádání poměrů v habsburské říši v letech 1860-1867, Praha 1968.

²² URBAN, O.: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 289-290.

šlechtu ve spojitosti s uměním.²³ Milan Myška nahlížel na šlechtu z hlediska hospodářských dějin. Upozornil na důležitou úlohu šlechty v oblasti zemědělského podnikání.²⁴

Rok 1989 se stal mezníkem pro vědecké bádání o šlechtě 19. a 20. století. Heraldicky a genealogicky jsou zaměřeny první porevoluční práce jako *Lexikon české šlechty* Jana Halady²⁵, kterému je vytýkána řada chyb a nepřesností, Maškova encyklopedie *Modrá krev*²⁶, či *Almanachy českých šlechtických rodů*. Vznikly i některé životopisné monografie o příslušnících šlechtických rodin.²⁷ Pokračuje zájem o kulturní aktivity šlechty.²⁸ Nepoměrně méně se historici věnují politické činnosti nobility. Vznikají pouze dílčí studie, věnující se jednotlivým osobnostem. Čím dál tím více přibývá studií, které bychom mohli zařadit do dějin každodennosti či sociálních dějin. Zkoumají výchovu, vzdělání, zábavu a životní styl šlechty 19. století. Této problematice se především věnuje Zdeněk Bezecný a Milena Lenderová.²⁹ Fenoménu nově nobilitovaných, dosud nereflektovanému tématu, se ve své práci *Nová šlechta Rakouského císařství* věnuje Jan Županič.³⁰ Jako solitér ovšem působí úvaha o vztahu české měšťanské společnosti ke šlechtě, kterou uveřejnil Jiří Rak v knize *Bývali Čechové*.³¹ V rovinách historického vědomí, povědomí a historických tradic se snaží dospět k poznání kořenů funkce českého historického mýtu. A odhalit příčiny neshod mezi šlechtou a měšťanskou společností druhé poloviny 19. století. Své úvahy Rak rozšířil ve studii

²³ MŽYKOVÁ, M.: Díla českých malířů 19. a 20. století v zámeckých sbírkách, Památky a příroda 10, 1985., LUDVOVÁ, J.: Hudba v rodu Nostitzů, Hudební věda 23, 1986, str. 144-165., KRÍŽOVÁ, K.: Z obrazové sbírky na zámku Orlik, Památky a příroda 10, 1985, s. 131-142.

²⁴ MYŠKA, M.: Šlechta v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na prahu buržoazní éry (Hospodářská aktivita české aristokracie a tzv. „kapitalistická modernizace“), Časopis Slezského muzea, série B, 36, 1987, s. 46-65.

²⁵ HALADA, J.: Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, Praha 1999.

²⁶ MAŠEK, P.: Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích, Praha 1999.

²⁷ KLOBAS, O.: Václav hrabě Kounic. Šlechtic nejen rodem, Brno 1993. , SAK, R.- BEZECNÝ, Z.: Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět, Praha 2000. , VALENTA, A.: Dějiny rodu Kinských, České Budějovice 2004., GALANDAUER, J.: František kníže Thun. Místodržící českého království, Praha 2007., MALÍŘ, J.-RÁJA, M. (ed.): JUDr. Václav Kounic a jeho doba, Brno 2009.

²⁸ MŽYKOVÁ, M.: Romantický historismus, novogotika, Bítov-Sychrov 1995., BĚLOHLÁVKOVÁ, J.: Kresba a grafika šlechty v Čechách 19. století, Praha 1992., LORENZOVÁ, H.- PETRASOVÁ, T. (ed.): Salony v české kultuře 19. století, Praha 1998. a další.

²⁹ BEZECNÝ, Z.: Česká šlechta a salony v druhé polovině 19. století, in: Lorenzová, H.-Petrasová, T. (edd.): Salony, str. 201-207., Týž, Karel V. ze Scharzenberku (Životní styl šlechtice přelomu 19. a 20. století), opera historica 4, 1995, s. 281-295., Týž, Smrt šlechtice, in: Lorenzová, H.- Petrasová, T. (edd.): Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Praha 2001, s. 260-266., LENDEROVÁ, M.: K hříchu i k modlitbě, Praha 1999., Táž, Svět Pauliny ze Schwarzenberku (Osobní korespondence jako historický pramen) JSH 72, 2003, s. 205-216., Táž, Tragický bál. Život a smrt Pavliny ze Schwarzenbergu, Praha 2004.

³⁰ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta Rakouského císařství, Praha 2006.

³¹ RAK, J.: Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy, Praha 1994.

pro sborník Zámek Loučeň.³² Pohled na šlechtu druhé poloviny 19. století na základě dvou představených portrétů „ideálních“ šlechticů přináší i Županičova studie *Český ideál. Představa vzorové výchovy českých elit v éře Rakousko-Uherska*.³³ Velký přínos má také práce Zdeňka Bezecného *Příliš uzavřená společnost*,³⁴ která na příkladu příslušníků orlické sekundogenitury knížecího rodu Schwarzenbergů poukazuje na hlavní rozdíly mezi šlechtou a měšťanskou společností. Ukazuje, že hlavním znakem, který odlišoval šlechtu od zbylé společnosti byl životní styl a její vědomí výlučnosti.

Současný výzkum šlechty v druhé polovině 19. století se opírá zejména o materiály z osobních pozůstalostí jednotlivých šlechticů, paměti či dobový tisk. Nicméně takové záznamy nejsou jediné, které lze použít při tvorbě obrazu šlechtice zkoumané epochy. Jednou z alternativ jsou materiály čistě umělecké. Ať už se jedná o díla výtvarná, hudební či literární. Mohou být využita jako velmi osobitá svědectví své doby. Samozřejmě při klasifikaci těchto pramenů nesmí badatel ztrácet vědomí značné subjektivity, která je pro umělecké výtvary typická. Na druhou stranu není možné onu subjektivitu přeceňovat, případně umělecké dílo jako pramen pro historické zkoumání obecně zavrhnout. Umění vždy hrálo a hraje ve společnosti velmi významnou úlohu a to nejen jako estetický doplněk, ale mnohdy jako jediný pravověrný kazatel, který se nebojí hovořit o věcech zapovězených. Často to bylo pouze umění, které se pouštělo do ostré konfrontace s reálnými událostmi. Nebálo se je glosovat, zesměšňovat či vyzývat k nápravě. Proto i čistě umělecká díla by měla být vzata historiky na milost a využita k jejich bádání.

V rámci mého zájmu stojí jako primární pramen oficiální dramatika. Nejprve snad k objasnění slova oficiální. Naše české vnímání slov oficiální a neoficiální většinou pramení z doby předrevoluční, kdy totalitní režim jasně rozdělával pomocí těchto pojmů na státem prosazované, případně tolerované a neakceptovatelné a tím pádem zakázané. Při vědomí existující cenzury v podunajské monarchii bychom mohli hledat jisté paralely. Nicméně slovo

³² RAK, J.: Šlechta v optice moderního českého nacionalismu, in: Zámek Loučeň, České Budějovice 2008.

³³ ŽUPANIČ, J.: Český ideál. Představa vzorové výchovy českých elit v éře Rakousko-Uherska, in: Pelcová, N.-Hogenová, A. a kol., Imaginace ve výchově, umění a sportu, Praha 2010.

³⁴ BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice 2005.

oficiální je bráno zejména z hlediska žánrového.³⁵ Oficiální dramatikou je tak myšlena tvorba uváděná především ve velkých kamenných divadlech, zejména tragédie, komedie, veselohry, sociální dramata a další. Mimo můj zájem tak zůstaly drobnější útvary jako kuplety, frašky, a jiná především veseloherní vystoupení, která byla vesměs hrána v hospodách, varieté, kabaretech, letních divadlech či zábavních parcích. Důležitým faktorem pro jejich vyloučení je především velká míra improvizace, která způsobila ztráty podstatné řady textů. A za druhé neopakovatelnost těchto akcí, které se odehrály jednou a naposledy, takže často chybí jakékoli reflexe. Ty, které se dochovaly, tvoří pouhé torzo bez dostatečné komplexní výpovědní hodnoty. V mém zájmu zůstaly texty, které byly vydány tiskem a uvedeny na půdě některého z kamenných divadel, případně v opačném sledu. Dalším problémem je oproti původnímu záměru dramatiky rakouské monarchie, respektive jejího německy píšícího prostoru nutnost zúžit sledovaný okruh na české země. A to z podobného důvodu, nedostatku vhodných materiálů. Rakouská dramatika se totiž v mnou postiženém období až na výjimky problematiky šlechtictví vůbec nedotkla. Autoři zasazovali svá díla do prostředí nešlechtického a postavy, které přiváděli na jeviště neměli s touto společenskou vrstvou téměř žádné kontakty.³⁶

Budeme sice hovořit o české šlechtě, ale nesmíme zapomenout, že i ona byla součástí rakouské monarchie. A její postavení v ní bylo často velmi mimořádné. Řada českých šlechticů zastávala funkci poslanců v říšské radě jako na příklad hrabě Albert Nostic-Rieneck (1807-1871), kníže Jiří Kristián Lobkovic (1835-1908), hrabě Jan Lažanský (1857-1932), hrabě Bedřich Karel Kinsky (1834-1899), hrabě Eugen Černín (1851-1925) a hrabě JUDr. Václav Kounic (1848-1913). Někteří byli jmenováni ministerskými předsedy rakouských a později předlitavských vlád. Ze šlechticů, jejichž rody vlastnily majetek v Čechách to byli kníže Felix Schwarzenberg (1800-1852), kníže Karel Auersperg (1814-1890) a jeho bratr kníže Adolf Auersperg (1821-1885), hrabě Eduard Taaffe (1833-1895), který vykonával i post ministra vnitra, kníže Alfred Windischgraetz (1841-1927), hrabě František Thun –

³⁵ Černý, F. a kol: Dějiny českého divadla III, Praha 1977, s. 52.

³⁶ V druhé polovině 19. století ještě doznívala tvorba Franze Grillparzera, typického svou filozoficko-melancholickou deziluzí, či Johanna Nepomuka Nestroye známého pro jeho frašky a parodie z měšťanského prostředí. Typickým rakouským dramatikem 50. a 60. let byl například Ludwig Geschlecht, zaměřující se na „vesnickou“ hru. 90. léta jsou v Rakousku zpětně charakterizována jako léta tvůrčí krize.

Hohenstein (1847-1916), hrabě Manfred Clary-Aldringen (1852-1928) a hrabě Jindřich Clam-Martinic (1863-1932). Jiní působili v rakouských diplomatických službách jako hrabě Bohuslav Chotek (1829-1896). Nemůžeme tedy českou šlechtu vnímat pouze jako skupinu izolovanou v českém prostoru, ale společnost kosmopolitní, která výrazně zasahovala do politického vývoje rakouské monarchie a tím i Evropy.

Dalším úskalím, které sebou práce přináší je samotné označení šlechta, které je v jistém smyslu nedostatečné. Nepostihuje totiž plně složité spektrum šlechtické obce podunajské monarchie. Její šlechta nebyla jednotnou společenskou ani sociální skupinou. Naopak se značně tříštila. Na nejvyšším stupni stála aristokracie v naprosté většině tvořená osobami s čtyřiašedesáti, dvaatřiceti či v horším případě jen šestnácti, ve šlechtickém stavu, narozenými předky. Kosmopolitní, národnostními spory většinou nedotčená část společnosti, hluboce oddaná císaři. Někdy označovaná jako „první společnost“. Patřili do ní členové knížecích či hraběcích rodin v krajním případě svobodní pánové. Privilegovaná a nepřístupná skupina byla ostře izolovaná od ostatního obyvatelstva včetně níže postavené šlechty. V druhé polovině 19. století se ubírala tato skupina do stále patrnější izolaci. Historická šlechta byla vrstvou vytvořenou dějinami. Česká zemská šlechta pocházela z mnoha koutů Evropy. Kromě původně českých rodů (Lobkowiczové, Kinští, Vratislavové), zde žily rody rakouské (Liechtensteinové, Dietrichsteinové), německé (Schwarzenbergové, Metternichové), uherské (Pálffyové), francouzské (Rohanové), potomci rodů irských a skotských (Taaffové, Wallisové) a mnoho dalších.³⁷ Tato skupina se ještě vnitřně dělila na vysokou šlechtu z panujících nebo dříve panujících rodin a ty ostatní. Zbytek rakouské šlechtické obce tvořil tzv. „druhou společnost“. I ona obsahovala jakousi vyšší vrstvu. Jejím základním předpokladem byla držba statku nebo velkostatku. Nižší vrstva „druhé společnosti“ byla početnější a heterogennější, tvořili ji zástupci velmi odlišných sociálních skupin. „Pracující šlechta“, výkon povolání byl pro ně hlavní zdroj příjmů. Zástupci starých málo majetných či nemajetných rodů (rytíři) či nově nobilitované rodiny průmyslníků, úředníků, vojáků, politiků, vědců a umělců, kteří získali pojmenování „nová šlechta“. Ta se často snažila

³⁷ MAŠEK, P.: Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích, Praha 1999.

přejímat životní styl historické šlechty. Skupovala deskové statky, opravovala a budovala zámky v historizujícím slohu. Mezi pošlechtěné rodiny patřily ze známějších Bartoňové vlastníci Nového města nad Metují a Zbraslavi, Ringhofferové z Kamenice a Štířina či rodina Nádherných z Borutína.³⁸

Takto složitou mozaiku tedy tvořili nobilitovaní doby našich dramatiků. Všechna dramata však zdaleka nejsou situována právě do oné periody, často se navracejí do dob dávno minulých, kde pochopitelně existovalo zcela odlišné rozdělení. Hierarchický systém české šlechty před Bílou horou je možné zjednodušit na dvě základní skupiny - panský a rytířský stav.³⁹ I když v tomto případě asi přesná titulatura nebude hrát velkou roli, jelikož předobrazem postav byla opět šlechta epochy druhé poloviny 19. století. Další objasnění bude patřit časovému vymezení práce, kterou jsem zasadila do let 1848 – 1900. Již v předešlém textu jsem se snažila poukázat na překotný, možná až klíčový význam, roku 1848 ve změně pohledu na šlechtictví. Zajímalo mě, v jakých nuancích se proměňoval vztah k privilegované menšině a jakým způsobem byla tato minorita vykreslena právě v době složitých nacionálních a politických bojů druhé poloviny 19. století. Rok 1900, ve kterém své sledování ukončím také není nahodilým. Od devadesátých let se prakticky situace šlechty a jejího postavení ve společnosti nemění, zároveň po roce 1900 se vytrácí motiv šlechtictví z českého dramatu. Jediná dvě díla, která vznikla po roce 1900 a ve kterých se objevují šlechtici jsou Dvořákův Král Václav IV. a Langerův Svatý Václav. Obě díla ale měla připomenout národní a historickou tradici v době začínající první světové války, než aby se vyjadřovala ke šlechtě samotné.

Poslední upřesnění se vztahuje k významu studovaného materiálu – samotných dramat. Byla to opravdu díla reprezentující názor celé společnosti, nebo jen individuální pohledy jednotlivých autorů, které se mohly zcela míjet s obecným pocitem a představou? Můžeme vlastně využít tohoto materiálu k vytvoření určitého společenského obrazu šlechty? Není to pouze obraz dramatikův? Jistě, jak již bylo řečeno, subjektivitě se neubráníme. I autoři patřili do jedné ze sociálních skupin. Byli určitého politického smýšlení, pohybovali se

³⁸ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta Rakouského císařství, Praha 2006, s. 16- 19.

³⁹ Podrobněji MAŤA, P.: Svět české aristokracie (1500 – 1700), Praha 2004.

v určitém okruhu přátel a známých, ke své tvorbě přistupovali s jistou životní zkušeností, to vše mohlo a hrálo roli ve výsledném díle. Pokud by však proces tvorby probíhal dle navržených faktorů, musel by často autor psát pouze pro sebe. Vycházejme raději z názoru, že každé divadelní dílo vzniká s představou určitého diváka. Snaží se vyjít vstříc jeho potřebám, přiblížit se jeho smýšlení, naladit se na jeho notu. Nyní můžeme usuzovat i o názorových pozicích divácké veřejnosti, která jak se ukázalo na základě průzkumů, byla velmi široká. Divadlo zaujímal postavení dobového společenského média, pozvolna svoji masovost sice ztrácelo v šedesátých letech s rozšířením tisku, nadále však nejméně do válečného období zajišťovalo soustavnou komunikaci.⁴⁰

K lepší orientaci v pestré tématice dramatického materiálu, poslouží zjednodušené, nikoli však samoúčelné, rozdělení děl na dva proudy. Jedním z nich je linie historických her, druhou pak linie her společenských. Nejde jen o vymezení časové. Někteří autoři se věnovali současně oběma variantám. Nicméně přesto historické hry v první fázi převládají a teprve v pozdějším období sedmdesátých a osmdesátých let nastupují i hry společenské.

Co rozumíme pod pojmem „linie historických her“? Jedná se zejména o hry zpracovávající starší dějinné události. Vycházejí z historických souvislostí, na jeviště přivádí často reálné, v minulosti žijící osoby. Konfrontace, do kterých jsou tyto osoby postaveny, je naopak často uměleckou licencí autora, stejně jako ideová koncepce většiny děl a vyznění jednotlivých postav. První otázkou, kterou se pokusím v souvislosti s linií historických her zodpovědět, bude časová lokace-tedy, které z historických období bylo nejčastěji umělecky ztvárňováno a proč. Vzhledem k tomu, že jsme omezeni českou produkcí, bude vhodnější zabývat se historickými dramaty, které vycházejí z české minulosti a stranou našeho výzkumu zanechat hry zasazené do cizokrajných kulís.⁴¹ I do nich se musel promítnout duch doby, ve které byly psány, ale právě jiná než česká historie by mohla způsobit jisté zkreslení výsledného pohledu. Další otázka, která se nutně nabízí, je celková idea postav příslušejících ke šlechtickému okruhu. A to od charakteru povah, hodnotový žebříček, po vztahy

⁴⁰ ČERNÝ, F.: Diváci českého divadla v 19. století, in: Umění a veřejnost v 19. století, Plzeň 1998, s. 46 – 47.

⁴¹ Historické hry zpracovávající jiné než české dějiny jsou nejčastěji zasazeny do období velké francouzské revoluce (Emanuel Bozděch), renesanční Itálie (Josef Wenzig), starověkého Řecka, Říma a barokního Španělska (Jaroslav Vrchlický).

k příslušníkům ostatních sociálních sfér a zejména k panovníkovi. Pokud to bude možné s respektem k rozdělení šlechtické obce na několik skupin. V závěru bychom měli zjistit, v kterém úseku námi sledovaného období byla která historická epocha upřednostňována, proč a jak byly hodnoceny její hrdinové s predikátem, v návaznosti na sociálně-politický vývoj v době vzniku jednotlivých děl.

Druhou námi zkoumanou skupinou bude linie her společenských. Jejich poznávacím znamením je období, které popisují: tím je současnost. Všechny jsou zasazeny do doby svého vzniku. I u nich se budeme zabývat obrazem šlechtických hrdinů, prizmatem kterým byly vnímány a hodnoceny společnosti. Musíme počítat i s tím, že autor snáze zakomponoval svůj názor do postav doby dávno minulé než horké současnosti. U historických her budeme zkoumat povětšinou vztahy příslušníků šlechty a ostatních osob. U druhého okruhu her společenských se dostáváme k problému vzájemných vztahů jednotlivých šlechtických skupin. V 19. století vznikaly nobilitací nové šlechtické rodiny. Mezi nimi a starými rody však trvale zůstávala patrná, i když ne nepřekonatelná hranice.⁴² Uvidíme, zda – li se promítla i do uměleckého zpracování a jaký postoj zaujali dramatici k této specifické nové skupině šlechticů.

Pokud bychom chtěli popisovat veškerou českou oficiální dramatickou produkci druhé poloviny 19. století, která se nějakým způsobem dotkla šlechtické problematiky, zbytečně bychom opakovali v určitých časových epochách stejné či podobné názory. Pro zjednodušení jsme vybrali šest autorů (Ferdinand Břetislav Mikovec, Josef Jiří Kolár, Josef Václav Frič, Vítězslav Hálek, Karel Sabina a František Věnceslav Jeřábek) na jejichž dílech se pokusíme sledovat pohled na šlechtu druhé poloviny 19. století. Z jakého důvodu byli zvoleni zrovna uvedení autoři? První z nich, Ferdinand Břetislav Mikovec, sice nepatří mezi ortodoxně známé literáty a jeho vlastní dílo není nijak rozsáhlé, přesto coby literární a především divadelní kritik hrál velmi důležitou roli ve společenském životě porevolučních dnů. Dalo by se říci, že byl společností vnímán jako duchovní autorita tehdejšího divadla. Jeho drama, kterému se budeme věnovat, bylo chápáno jako vlastenecká demonstrace a jeho premiérou se

⁴² ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta Rakouského císařství, Praha 2006.

otevřela nová kapitola české divadelní historie. Ani Josef Jiří Kolár není zrovna čítankovým autorem. Jeho volba se odvíjela především od monumentálního díla, které zanechal. Jeho dramata totiž postihují skutečně celou epochu našeho zájmu. Na rozdíl od ostatních dramatiků té doby, kteří tvořili převážně v jednom či dvou desetiletích, jeho tvorba zasahuje od předrevolučního roku po devadesátá léta. Josefa Václava Friče a Karla Sabinu spojuje podobný osud, oba radikální revolucionáři, oba po neúspěchu věznění. S tím rozdílem, že jeden odchází do exilu do zahraničí a druhý se v pozdější době stává konfidentem tajné policie. Právě politická aktivita a jejich další směřování se stalo rozhodující po výběr těchto autorů. V našem povědomí jsou zaneseni jako neúnavní žurnalisté atakující svými politickými články tehdejší společnost. O to provokativnější bude se s nimi seznámit jako s dramatiky. Abychom měli mezi vybranými alespoň jednoho všeobecně známého spisovatele, rozhodli jsme se pro Vítězslava Hálka. Jeho dramata zároveň výborně vyplnila účel, ke kterému jsme je potřebovali. Svoji šíří a stavbou totiž odpovídala více knižním dramatům než textům určeným pro jevištní realizaci. Práce s nimi byla asi nejlepší ze všech ostatních. Poslední zvolený František Věnceslav Jeřábek reprezentuje ve své tvorbě především nový žánr a nová témata, která přivádí na jeviště. Zároveň jako staročech uzavírá na začátku devadesátých let svým pohledem celou jednu historicko-politickou etapu.⁴³

⁴³ Autoři, u kterých bychom našli dramata vyjadřující se ke šlechtě, jsou Václav Vlček, Gustav Pflieger Moravský, František Adolf Šubert, František Ferdinand Šamberk, Zdeňěk Kolovrat Krakovský, František Zákres, Karel Pippich a Emanuel Bozděch.

České divadla v 2. polovině 19. století

*Romantické je nutno cítit, a ne definovat.*⁴⁴

V průběhu padesátých let 19. století se objevila ve Stavovském divadle nová koncepce českého divadla. Prosazovala umělecky kvalitní repertoár, orientovaný především na Shakespearovy hry (popření pravidel tří jednot, míšení tragiky s komikou) a vyzvedávala význam romantických dramatiků pro současné divadlo. Na jejím zformování se podílel hlavně Josef Jiří Kolár a Ferdinand Břetislav Mikovec. Teoretickými statěmi k ní přispěli i dva pražští němečtí kritikové – Bernard Gutt (z časopisu Bohemia) a Franz Klutschak (z časopisu Ost und West). Nová linie romantického divadelního programu se začala uskutečňovat jen zvolna a obtížně, narážela na cenzuru, finanční omezení a v neposlední řadě i nepochopení umělecky konzervativního publika. To nebylo zvyklé na náročnější repertoár.

K pozitivnímu obratu došlo až kolem poloviny padesátých let a po návratu většiny radikálů z vězení. S J. V. Fričem a K. Sabinou začala spolupracovat skupina mladších literátů sdružených kolem almanachu Máj – V. Hálek a J. Neruda. Utvořila se tak silná skupina, odhodlaná prosadit novou koncepci divadla, která znamenala proměnu v pojetí dramaturgie, herectví, výtvarné stránky i hudby. Nejvýraznější složkou tehdejší české dramatiky se stalo romantické historické drama, představující revoltujícího individualistu, který bojuje proti starému světu, státní moci, společenským konvencím a předsudkům.⁴⁵ Za jeden z naléhavých problémů kulturního života bylo považováno řešení české divadelní otázky. Všichni se shodovali na tom, že je nutné, aby české divadlo, které mělo sehrát roli při formování života národní společnosti, mělo vlastní budovu. Nakonec proti návrhu vybudovat definitivní budovu, zvítězil plán F. L. Riegera, postavit ihned menší prozatímní divadlo. V listopadu 1862 bylo divadlo slavnostně otevřeno.⁴⁶ Tato, jak svojí rozlohou, tak i vybavením velmi skromná stavba, nevyhovovala z mnoha důvodů ani divákům ani uměleckému provozu.

⁴⁴ MERCIER, L. S.: Neologie, Paris 1801.

⁴⁵ HRBATA, Z.: Romantismus a Čechy, Jinočany 1999.

⁴⁶ Jeho oficiální název zněl Královské zemské české divadlo v Praze.

Přesto se zde místo původně předpokládaných několika sezón, hrálo divadlo více než dvě desetiletí. První léta Prozatímního divadla byla ve znamení německých ředitelů, jejichž zájem se soustřeďoval více na prosperitu německé než české scény. Manifestem českých umělců bylo uspořádání Shakespearovských slavností v roce 1864, které měly ověřit vyspělost českého divadelnictví. Rok 1866 přinesl konec německého vedení Prozatímního divadla, jehož řízením bylo nadále pověřeno Družstvo královského českého zemského divadla. Díky jeho iniciativě, ve spojení se Sborem pro zřízení Národního divadla a mladočeskou skupinou liberálně orientované inteligence, byl o dva roky později slavnostně položen základní kámen Národního divadla.⁴⁷ I v této epoše se divák setkával na jevišti, co se týče původní dramatické tvorby, převážně s romantickými hrdiny. V popředí zájmu bylo úsilí o vytvoření dramatu velkého stylu, především o básnickou tragédii, jež by ztvárnila vnitřní život člověka v celé jeho rozporuplnosti. Cestou básnického dramatu se stalo opět historické drama. Jeho postavy, většinou výjimeční jedinci, vyslovovali v dlouhých monologických pasážích ideje společenské rovnosti, národní svobody a výzvy k aktivní účasti na národním dění. Z formálního hlediska však šlo o díla postrádající dramatické napětí, která o ději spíš vyprávěla. Verš – pětistopý jamb byl strnulý a plný zbytečných slov. A proto zpětně je více ceněna z uměleckého hlediska tvorba veseloherní.

Boje mezi staročechy a mladočechy v sedmdesátých letech výrazně ovlivnily divadelní život a vedly k neustálým změnám v řízení Prozatímního divadla. Úsilí vytvořit velké historické drama bylo i nyní nejsilnějším impulsem dramatické tvorby. Autoři se pokoušeli hledat nové postupy, zvýšit přitažlivost svých her efektními zápletkami a scénami. Často se používala působivá výprava a davové scény. Po dlouhých stranickopolitických rozepřích⁴⁸ byla naplněna touha po divadle všech společenských vrstev národa. V červnu roku 1881 bylo Národní divadlo konečně otevřeno. Do jeho čela se po požáru a znovuotevření postavil František Adolf Šubert, významný novinář a literát, který dobře znal soudobé evropské umělecké směry a podporoval jejich uplatnění i na scéně Národního divadla. Jeho programem bylo divadlo velkého stylu, mělo demonstrovat světovost, reprezentativnost a

⁴⁷ ČERNÝ, F.: *Idea Národního divadla*, in: *Divadlo v české kultuře 19. století*, Praha 1985, s. 17-25.

⁴⁸ KVAČEK, R.: *Společenskopolitické zápasy o Národní divadlo v 70. letech 19. století*, in: *Divadlo v české kultuře 19. století*, Praha 1985, s. 26-30.

emotivnost. Pokud jde o českou produkci, pokračuje úsilí o původní velké básnické drama. Nicméně romantický styl, který dominoval téměř půl století v českém divadle, se stále častěji stával předmětem kritických polemik, jež přerostly v otevřenou opozici. Hlavním výrazem protiromantické opozice se stal na rozhraní osmdesátých a devadesátých let realismus. S realistickým dramatem však vstoupilo na divadelní půdu zcela jiné téma a to téma vesnického života a života měšťanské společnosti.

2. Ferdinand Břetislav Mikovec

Za prvního autora, nad jehož dílem se pozastavíme, jsme zvolili Ferdinanda Břetislava Mikovce. Narodil se jako Ferdinand Mikovec roku 1826 v Sloupu. Původně byl vychován německy, navštěvoval i německé gymnázium. Na něm jej hluboce ovlivnil děkan Krombholz, místodržitel ústavu, který u něho probudil lásku k domácím dějinám.⁴⁹ Po studiu gymnázia v České Lípě pokračoval v Praze na vysoké škole. Velmi záhy se začal veřejně angažovat a přispívat jak česky tak německy do některých periodik⁵⁰. Jako divadelní referent přispíval i do Bohemie. Roku 1846 začal již česky psát do Květů. Jako důkaz vlasteneckého smýšlení přijal i jméno Břetislav. Stal se členem tajného politického klubu Repeal. A jelikož se během revolučních událostí roku 1848 velmi angažoval a to jako praporečník „Svornosti“, byl po svatodušních bouřích stíhán a odešel raději za hranice do Banátu. Zde se mimo jiné účastnil bojů Srbů proti Maďarům. Po svém návratu do Prahy opět obnovil žurnalistickou činnost. Ta vyvrcholila v roce 1851, kdy založil literární časopis Lumír, jehož se stal dlouholetým přispěvatelem. Tento časopis byl dlouho jediným svého druhu, který se otevřel pro tvorbu mladých autorů. Mikovec bývá popisován jako horlivý starožitník a jemný dějepisec.⁵¹ Snad i díky šíření a publikování reprodukcí výtvarných děl, jež dával předplatitelům Lumíra. V řadách českých vlastenců se také zasazoval o dostavbu Svatovítské katedrály, či dal sám roku 1860 podnět k založení literárně-uměleckého spolku Arkádie, jehož předsedou byl zvolen. Nejvíce je ale ceněn jako divadelní a literární kritik. V druhé polovině 19. století byl považován za průkopníka české divadelní kritiky.⁵² Ve svých recenzích a příspěvcích soustavně bojoval za zvýšení úrovně českého divadla a zejména pochopení Shakespearovských tragédií.⁵³ Sám měl zájem na vytvoření divadla „velkého stylu“.⁵⁴ Zemřel

⁴⁹ HÝSKA, M.: Mikovec jako kritik a dramatik, in: Listy filologické 48, 1921, s. 249 – 271.

⁵⁰ Ost und West, Prag, Bohemia a dalších.

⁵¹ POLÁK, J.: Česká literatura 19. století, Praha 1990, s. 340.

⁵² „Provázela jej pověst všemocného pána divadelního dění, byl oslavován z všechen pokrok a volán k odpovědnosti za všechny omyly českého divadla 50. let“ viz ČERNÝ, F., KOSOVÁ, L. a kol: Dějiny českého divadla III, Praha 1977, s. 150.

⁵³ MIKOVEC, F. B.: Böhmische Bühne, Union 12. 11. 1850, s. 15.

⁵⁴ NOVÁK, J. V., NOVÁK, A.: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob po naše dny, Olomouc 1939, s. 673.

velmi mladý, ve věku 35 let v Praze roku 1861. Jeho politické a myšlenkové tendence a hlavně pohled na šlechtu se pokusíme demonstrovat na jeho prvním, zato nejúspěšnějším díle Záhuba rodu Přemyslovského. Mikovec je sice autorem ještě jednoho dramatu⁵⁵, ale to nečerpá z českých dějin a proto zůstane stranou našeho zájmu.

Záhuba rodu Přemyslovského

Přemyslovců hvězda bledne, hvězda Vršovců zableskne – běda! – obě se potápějí v černé noci a peklo se směje.⁵⁶

V lednu roku 1848 se mohli poprvé Češi na scéně Stavovského divadla dojímat novým zpracováním přemyslovské královraždy z pera Ferdinanda Břetislava Mikovce pod názvem Záhuba rodu Přemyslovského.⁵⁷ V zimních měsících tohoto roku ještě nikdo netušil, jaké události přinesou první poupata březnových dnů. Nicméně i z textu nového dramatu je možné jasně vyčíst ideály a postoje tehdejší společnosti, ať k samotným příslušníkům šlechty, v tomto případě k rytířům, tak k samotnému panovníkovi, který je reprezentován osobou posledního Přemyslovce Václava III. Okolnosti králova zavraždění v Olomouci jsou zde podány v elegantním dramatickém balení s příměsí milostného vztahu českého panovníka s Jarmilou, dcerou rytíře Přecha, který je k tomu všemu posledním potomkem Vršovců. Díky této zápletce se otevírá i několik dalších příběhů, které byly autorem umně přetransponovány a vtěleny do hry. Jedná se zejména o manželku krále Violu Těšínskou, které se hned zpočátku dvoří Petr z Rožmberka (v textu jako Petr Vítkovic pán z Růže), byť ona jeho nabídku

⁵⁵ Hra se jmenuje Dimitrij Ivanovič, premiéru měla roku 1855, kromě ní se po autorově smrti našlo ještě v rukopise dalších pět nedokončených dramát

⁵⁶ MIKOVEC, F. B.: Záhuba rodu Přemyslovského, Praha 1848, s. 45.

⁵⁷ O premiéře 9. ledna roku 1848 se jako o významné vlastenecké demonstraci zmiňuje ve svých pamětech J. V. Frič: „Vypískali jsme vyzývavé drzé řeči německy tam hovořícího dobrodruha i pochválili Čechů se zastávajícího boдрého Němce. Každou frázi vlasteneckou, o níž napřed jsme věděli, že v té a oné scéně zůstala divadelní censurou ušetřena, provázeli jsme nejbouřlivějším potleskem“.

s povděkem odmítá. Je známo, že se Viola Těšínská skutečně po smrti Václava III. roku 1316 provdala za jednoho z nejbohatších českých šlechticů Petra z Rožmberka.⁵⁸

Druhou takovou souvislostí je rod Vršovců, zde reprezentovaný rytířem Přechem, nejen zhrzeným otcem královy milenky, ale zároveň po mstě toužícím posledním příslušníkem přemyslovského konkurenčního rodu. Ten je sice zosobněním odplaty, čímž by se drama zařadilo mezi hamletovsky laděné tragédie msty, ale sám uznává, že добрota panovníka mu přímo zakazuje čin msty. „*Přemyslovec, kterého zavraždit mám, šlechetným jest vládcem, jenž blaží národ svůj.*“⁵⁹ Tady narážíme na jakousi idealizaci panovníka ve vztahu ke svému lidu, a zároveň na šlechtice, který bojuje se svým mravním závazkem, jež ho k panovníkovi poutá. Vyzdvižení spravedlivého dobrého krále, který trestá všechny stejným metrem, jak šlechtu tak lid, je patrné z díla v několika dalších sekvencích. Ve chvíli, kdy král vynáší soud nad pánem, jež dal oslepit svého správce, nebo když povoluje židovskou exekuci nad majetkem dlužných pánů a rytířů.

Prostřednictvím židovského problému se do díla opět promítá jedna z ožehavých otázek současné doby revoluční. Právě během sporu o židovskou exekuci, která se týká přímo majetků šlechty, se také poprvé ozývá hlas nevole vůči panovníkovi. Šlechtici jsou zobrazeni jako loajální do té doby, než jim někdo sáhne na vlastní jmění a výsady. Druhým zpodobněním krále bez viny, který si váží svého lidu, je následující promluva: „*Ten lid není podlý, ale ti to jsou, již v těžké jarmo je zapřáhli, kteří nepřipouštějí, aby se z podlosti své vypracoval. Ten lid jest panování mého nejkrásnější jádro...právě tento lid jest trůnu mého nejsilnější podporou, nejpevnější obranou mé koruny, se všech stran sklíčené.*“⁶⁰ Z čehož je jasně čitelný odkaz na šlechtu, která je tuhým a nesvobodným režimem vinna. Nezapomínejme, že se pohybujeme v době těsně předrevoluční. Všechny ideály doby se musely nutně promítnout i do našeho díla, z čehož vyplývá ještě neposkvřená víra v panovnický dům. Panovník má svůj lid rád, potřebuje jej a proto mu rád vyjde v jeho požadavcích vstříc. Šlechta je ta, která využívá své poddané, která brání jejich rozkvětu a zdokonalení.

⁵⁸ Více o dosud vyjasněných okolnostech vztahu Václava III. a Violy Těšínské v NOVÁK, L.: *Láska a politika*, in: *dějiny a současnost*, r. 2007, č. 7, s. 30 – 34.

⁵⁹ MIKOVEC, F. B.: *Záhuby rodu Přemyslovského*, Praha 1948, s. 27.

⁶⁰ MIKOVEC, F. B.: *Záhuby rodu Přemyslovského*, Praha 1948, s. 31.

Na stranu atentátníků, tedy stranu vršovskou, se přidává i dříve oddaná šlechta, „*zhynout musí ten mladý přítel bídné lůzy, ten zrádný škůdce panských práv*,“⁶¹ říká rytíř Bavor Strakonický, dřívější stoupenec králův. A je to opět šlechta, která je schopna pro zisky zradit svého panovníka. Je prodejná a ve chvíli ohrožení vlastních pozic jedná jen ve svůj prospěch.

Krom této jasné autorovy precedence vůči panovníkovi a naopak očernění šlechtického stavu, se v díle objevuje řada úsměvných narážek a historických klišé, které dokazují, že drama je vsutku dítětem své doby. Král při obhajobě své lásky k nedostatečně urozené dívce neopomene zdůraznit, že „*což nebyl sám, můj velký praděd z nízkého stavu? A přece oblažil srdce Libušino a přece slavně a velemoudře vládl. Kníže Oldřich chtěl se raděj s českou selkou snít, než německou kněžnu za ženu mít*.“⁶² Naopak je Václav III. upozorněn ve chvíli, kdy chce obdarovat svého důvěrníka Konráda z Pottenšteina, mana vévody Míšeňského (mimochodem nakonec také jednoho ze svých zrádců a vražedníků), že „*cizozemec nesmí žádné panské statky v Čechách mít*.“⁶³ A jako poslední varování opata Konráda Zbraslavského⁶⁴ králi, aby nejezdil do Olomouce, zní: „*Rufa den se blíží a ten králů českých dávným nepřítelem*.“⁶⁵

První dílo, kterému jsme věnovali pozornost, jasně stanovuje přívětivý a naděje plný postoj k vládnoucímu jedinci, který sám je dobrotivý, lid svůj milující a připravený osvobodit jej od jeho zatížení. Pro šlechtu jsou ale, na prvním místě vlastní zájmy a privilegia. Působí loajálně, ale ve chvíli kdy ztrácí své pozice, je schopna zrady. Lid označuje za hloupý a podlý, neboť tato neurozená anonymní masa pro ni znamená jen existenční zajištění. Šlechta je dokonce v závěru označena za nevěrnou, kterou ale soudit bude Bůh. Poslední verš ze

⁶¹ MIKOVEC, F. B.: Záhuby rodu Přemyslovského, Praha 1948, s. 46.

⁶² MIKOVEC, F. B.: Záhuby rodu Přemyslovského, Praha 1948, s. 18.

⁶³ MIKOVEC, F. B.: Záhuby rodu Přemyslovského, Praha 1948, s. 43. Nárazky na česko – německé spory v tehdejší společnosti.

⁶⁴ Opat Konrád Zbraslavský, jako jediný v textu zachovává věrnost králi, snad kvůli své Zbraslavské doméně, tradičnímu pohřebišti českých přemyslovských králů.

⁶⁵ Odkaz na den bitvy na Moravském poli, ale i bitvy u Kresčaku - 26. srpna, ke které pochopitelně v popisované době ještě nedošlo. K čemuž se váže další textový odkaz ve větě „Toho bohdá nebude, aby český král před pravdou uhýbal.“ Zkomolenina údajného výroku Jana Lucemburského před konáním bitvy u Kresčaku.

závěrečné pěvcovy písně hovoří o tom, že ten „*ještě bude některé souditi.*“⁶⁶ Krásná tečka za ještě předrevolučním dramatickým zvoláním.

⁶⁶ MIKOVEC, F. B.: Záhuby rodu Přemyslovského, Praha 1948, s. 68.

3. Josef Jiří Kolár

Dalším autorem, u kterého se zastavíme na delší čas, bude Josef Jiří Kolár. Narodil se v únoru roku 1812 v Praze. Nejprve studoval filozofii a medicínu, později se stal vychovatelem v maďarské šlechtické rodině. Vykonal též cesty po Německu, Francii a Turecku, což mu umožnilo poznat i západní Evropu a prohloubit jazykové znalosti. Po návratu byl získán Tylem pro divadelní dráhu. Poprvé vystoupil roku 1837 na ochotnickém Kajetánském divadle⁶⁷ Začal také publikovat své divadelně teoretické názory v časopise Ost und West pod pseudonymem Medardus. Právě kvůli nim se dostal do názorových střetů s Tylem a odešel do německého souboru Stavovského divadla, kde ale nadále vystupoval i v českých představeních. Od roku 1864 z protestu proti provizornímu řešení české divadelní otázky⁶⁸ omezil svoje působení jen na scénu německou. Po dvou letech byl však povolán zpět do českého Prozatímního divadla, jako vrchní režisér jeho činohry. Na divadle byl aktivně činný až do roku 1873. Jako poslední rozloučení přijal ještě roku 1881 funkci dramaturga Národního divadla, ale za krátko z ní odešel.⁶⁹ Byl největší hereckou osobností své doby. Jako herec ztělesňoval nejúspěšněji výjimečné a silné individuality. Jeho herecký projev, plný výrazných gest a póz, působil prý mohutným dojmem. Kolár sám popisoval svoje studium role jako cestu sebepoznání, považoval cit za východisko tvůrčí práce. Mezi jeho nejcennější herecké kreace patřilo ztvárnění Koriolana (1857), Hamleta (1853) nebo Richarda III. (1866).⁷⁰ Působil však nejen jako herec, ale i dramatik, prozaik a především jako překladatel. Stal se naším prvním překladatelem Shakespeara a Goetheho. Svým smýšlením a uměleckými zásadami, literárními vzory i formou byl pozdním romantikem. Zemřel v roce 1896, v době kdy byl romantický duch dávno překryt realismem, Kolár se nicméně do posledních chvil tohoto stylu nevzdal.⁷¹

⁶⁷ Ochotnické divadlo mladých českých spisovatelů a inteligence sdružené okolo Tylových Květů, nacházelo se v někdejším refektáři theatinského kláštera na Starém Městě.

⁶⁸ Otázka stavby provizorní budovy Prozatímního divadla, či definitivního Národního divadla.

⁶⁹ ŠALDA, F. X.: O naší moderní kultuře divadelně-dramatické, Praha 1937, s. 89.

⁷⁰ O Kolárově herectví více v KLOSOVÁ, L.: Josef Jiří Kolár. Profil dramatika a divadelníka, Praha 1962.

⁷¹ ARBES, J.: Z galerie českého herectva. Studie a črty biografické, Praha 1905.

Literární historici si z Kolárova díla cení zejména historických truchloher, které hodnotí slovy: „*tragičnost se promítá smělým patosem v drtivé vášnivosti postav. V působivých až křiklavých obrazech, provázených hlučnou výmluvností, se tu odehrávají zápasy panovačných a divokých osob s osudem a na tento individualistický rozpor spojený zpravidla se zápletkami úkladů a lásky svádí Kolár historické dění, v němž nepostřehuje hlubších sil a složitějších myšlenek.*“⁷² My však nevynecháme ani jeho veselohry a to jak historické tak zasazené do současnosti. V následujících řádcích představíme celkem deset Kolárových dramát.⁷³ A to chronologicky jak byla postupně uváděna na scéně, případně publikována. Uvidíme, že u některých se datum otištění rozchází s datem inscenování o několik let. Většinou je na vině cenzura, která často nekompromisně zasahovala do umělecké tvorby. Dramata postihují téměř celou druhou polovinu 19. století. Prvním se přeneseme ještě do dob před rokem 1848. Poslední bylo uvedeno na začátku 90. let 19. století, tedy několik roků před autorovou smrtí. Uvidíme tak, jak se vyvíjel Kolárův pohled na šlechtu v průběhu téměř padesáti let.

Monika

Jméno té druhdy proslavené rodiny, zaniklo na krvavém soudu pražského náměstí. Tam byl pro zradu poslední Kolona Felsecký na hrdle pokutován, erb jeho zlomen na popravišti a veškerá památka téhož jména na věky vyhlazena.⁷⁴

I přesto, že seznamy exekuoovaných na Staroměstském náměstí roku 1621 neobsahují jméno žádného příslušníka původně jihotyrolského rodu pánů z Völsu ani variantu Collona z Völsu (Felsu), kterou přijali na důkaz příbuzenství s italským aristokratickým rodem Collona, zahrnul člena této rodiny mezi odsouzené ve svém dramatu Monika Josef Jiří Kolár.

⁷² NOVÁK, J. V., NOVÁK, A.: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob po naše dny, Olomouc 1939, s. 354.

⁷³ Více o Kolárově dramatické tvorbě v FISCHER, O.: K dramatu, Praha 1919 nebo MÁCHAL, J.: Dějiny českého dramatu, Praha 1917.

⁷⁴ KOLÁR, J. J.: Monika, Praha 1846, s. 32.

Podle nám známých údajů, ale skutečně jeden z členů rodiny Linhart patřil k předním představitelům lutersky orientované stavovské opozice. Jako datum jeho úmrtí je však uváděn rok 1620, tedy doba dřívější než došlo k samotné staroměstské popravě.⁷⁵ Kolárovým cílem jistě nebyla historická věrnost,⁷⁶ ale co největší přiblížení pobělohorských událostí, včetně ideového podtextu, běžnému čtenáři a divákovi. Pro něho bylo mnohem snazší, spojit si osudnou událost se jménem v podvědomí známějším. Dalším důvodem volby rodu Collona z Felsu mohl být samotný přerod, byť původně cizího šlechtického rodu, z habsburských dvořanů v opoziční předáky.

Drama Monika je sice oproti předešlé Záhubě rodu Přemyslovského starší, nicméně svého rozšíření se dočkalo právě v době revoluční.⁷⁷ I ono je prochnuto řadou vlasteneckých narážek: „*Čech jsem tělem i duší, jenž krále a vlast svou miluje.*“⁷⁸ či „*ať žije vlast a vlastenci. Kdož pak je vlastencem a kdo ne? Mnozí se vychloubají vlastenectvím, zvláště kdy vlast jim plné mísy staví před hubu... Znam i vlastence, jež pro vlast píšou... domnívají se, že na jejich papírových plecích vlast spočívá..., že inkoustem jejich vlast se oslaví.*“⁷⁹ Nálada obrozeneckých písmáků je pryč, je třeba bojovat činy, opět zdvižený ukazovák a připomenutí v jaké době se ve skutečnosti čtenář pohybuje.

Text jako jeden z prvních otevírá téma, které bude později častokrát reflektováno a zdůrazňováno a to rozlišení šlechtické obce na předbělohorskou a pobělohorskou. Předbělohorská - většinou vnímána jako domácí, původem česká a vlasti příznivá, naopak pobělohorská - složená z rodin cizozemských, která po stavovské prohře ukořistí většinu majetku a zemi trvale vykořisťuje.⁸⁰ Kolár načrtl tuto tezi v příběhu dvou bratrů, příslušníků starého rodu Collonnů z Felsu, z nichž jeden přestoupil do tábora nového krále Fridricha Falckého a po prohrané bělohorské šarvátce byl nucen opustit svou zemi, rodinu a majetky a jako vyhnanec putovat po cizích krajích. Druhý naopak zůstal věrný habsburské koruně a za

⁷⁵ NOWACK, A.: Die Reichsgrafen Collona, Freiherrn von Fels, auf Gross – Strehlitz, Tost und Tworog in Oberschlesien, Gross – Strehlitz 1902, s. 3 – 9.

⁷⁶ Dějinná nepřesnost mu byla také často vyčítána, stejně jako jeho nepůvodnost. Hlavním kritikem byl V. Hálek, který určoval látky ze kterých Kolár čerpal. U Moniky to bylo Byronovo dílo Werner.

⁷⁷ Premiéra se odehrála 20. prosince roku 1848.

⁷⁸ KOLÁR, J. J.: Monika, Praha 1946, s. 16.

⁷⁹ KOLÁR, J. J.: Monika, Praha 1946, s. 20.

⁸⁰ Tyto myšlenky jsou mistrně podány v pamfletu Josefa Holečka viz: HOLEČEK, Josef, Česká šlechta. Výklady časové a historické, Praha 1918.

svoji odvalu a stálost byl povýšen do funkce císařského komorníka a nejvyššího sudí Království českého. Po vpádu Sasů do Čech nastává domnělá chvíle návratu vypovězených a s touto nadějí přijíždí do své domoviny i vyhnaný mladší bratr, vystupující pod jménem Lambert. Při cestě se jednoho večera setkává na zpustlém zámku na hranicích se svým starším bratrem, kterého těsně před tím zachránili topícího se jacísi dva lidé. Těmi lidmi jsou vlastní děti vyhnaného Lamberta, který se vrátil, aby je našel. Během jedné noci vytane otázka, kdo je čím vinen a kdo má větší hrdost a čest, aby nesl tíhu svých činů.

Zde se vyjeví jasně autorovy sympatie, starší bratr, nyní císařem odměněný úřady a vážený šlechtic nejenže zradil svého bratra i víru, ale ve chvíli, kdy rozpozná ve vyhnanci svého pokrevního příbuzného, povolává na pomoc vojenskou posádku, s úmyslem obžalovat jej a dát konečně popravít. Starší bratr reprezentuje v dramatu novou pobělohorskou šlechtu, pro kterou slova rodina, čest a spravedlnost jsou jen prázdné pojmy. Jejich jediným cílem je vlastní úspěch, kterého jsou ochotni dosáhnout i za cenu nečestného jednání. Druhý mladší bratr je zástupcem šlechty předbělohorské, i když je cizinec, je si vědom příslušnosti k staré šlechtické rodině na kterou je posud hrdý, svůj úkol spatřuje v ochraně a pomoci bližním.⁸¹ Ve chvíli, kdy zvažuje mstu na svém bratrovi, sám slovy: „*Spravedlnost se mstou nesvětí*“.⁸² konstatuje, že není oprávněn vzít někomu život a chce opět odejít do svého vyhnanství. Tragickým vyústěním Kolárova prvního dramatu je však smrt jeho dcery Moniky. Ta sice vlastníma rukama pomstí svého otce a zabije jeho bratra, ale za svůj čin sama zasluhuje smrt. Tu nalezne právě jeho rukou. Lambert tak znovu potvrzuje, že spravedlnost a čest u něho stojí na prvním místě.

Poprvé se zde setkáváme v dramatickém spisku s heroizováním staré šlechty, která si ještě byla vědoma svých práv a povinností a odsudkem šlechty pobělohorské⁸³, která si pouze

⁸¹ Příkladem může být vyprávění jeho sluhy Ondřeje, jak jej zachránil z tureckého otroctví.

⁸² KOLÁR, J. J.: Monika, Praha 1946, s. 80.

⁸³ Kolár nebyl jediným, kdo podlehl heroizaci předbělohorské šlechty. Této myšlenky se ještě držel R. Bačkovský ve své knize BAČKOVSKÝ, R.: Bývalá česká šlechta předbělohorská i pobělohorská na svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích, Praha 1948, s. 7 „předbělohorské šlechtě jsme věnovali své srdce“.

hledí majetku a titulů, která je dokonce schopna zavrhnout i příslušnost k rodu, jež se vždy považovala za cosi posvátného.⁸⁴

Žižkova smrt

Kalich se vznese orlem vítězným a nad světem zapadlým bude zářit co slunce osvěty a oživí mrtvoly této země novým duchem.⁸⁵

Dalším dílem, které vzešlo z pera Josefa Jiřího Kolára je zpracování osudů Jana Žižky z Trocnova⁸⁶, zachycených mezi léty 1420 – 1424, tedy obdobím od bitvy na Vítkově po hejtmanovu smrt. Obsahuje řadu dobových narážek, které jasně odkazují ke zklamaným nadějím z krvavě potlačené revoluce a rozčarování z nově nastoleného systému. Snad právě proto bylo po listopadové premiéře roku 1850, která se uskutečnila ve Stavovském divadle, za krátkou dobu zakázáno a na jevišti se znovu objevilo až v roce 1866, za pruské okupace. Husitský hrdina není jediným „uchvatitelem trůnu“, opozici mu tvoří dva Zikmundové. Zikmund Lucemburský, byl sice králem Svaté říše římské, ale v textu je vždy uváděn jako císař německý, případně německý Zikmund, čímž má být pravděpodobně posílen antagonismus mezi husitskými Čechy a nepřátelskými Němci. Postava Zikmunda a jeho vztah k Čechám je asi také proto vybarvena v nedobré světlo, včetně dodnes tradovaných obvinění z podílu na smrti Jana Husa. Druhým Zikmundem je Zikmund Korybutovič, kníže Litevský, další sebejistý Pražany korunovaný český král⁸⁷, který se snaží získat znesvářené Čechy na svou stranu. I on má být symbolem nechtěného panovníka, který byl sice dosazen, ale není uznáván. Žižka ho varuje: „*Cizí tys host a já zde domovem...českého krále jste si upletli,*

⁸⁴ Dle soudu J. Arbese, uveřejněného v knize Z galerie českého herectva, studie a črty biografické, Praha 1905 „na Kolárových postavách jest pozorovati půdu, na které by vznikly, viděti, že jsou na dějišti kusu zdomácnělé, že nejsou to figury kosmopolitické, které dnes ve Francii a zítra v Arabii jednati mohou. Proto bylo dílo přijato vřele a básník byl po každém aktu volán.“

⁸⁵ KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1851, s. 66.

⁸⁶ Předlohou k dílu mu byly Schubertův Žižka a Schillerova Panna Orleánská.

⁸⁷ Ve skutečnosti korunován nikdy nebyl, neboť Karlštejn, v němž se nacházely korunovační klenoty se nacházel v rukou stoupenců císaře. Asi pět měsíců se Zikmund Korybut pokoušel Karlštejn dobít, leč marně, podrobněji v: BAUM, W.: Císař Zikmund. Kostnice, Hus a války proti Turkům, Praha 1996, s. 191 – 193.

národ jej nezná, on jej neuznává.“⁸⁸ Z hlavní trojice bojovníků o moc nejlépe vyznívá postava Jana Žižky, jehož zájmy mají poukazovat na zájmy Kolárových součastníků. Žižka několikrát zmíní, že: „*Kalich je znamením rovného práva všech, z něhož parkost i kníže stejně budou pít.*“⁸⁹ Poté co v souboji ušetří císaře Zikmunda praví: „*Pomazaného krále hlavu nic bych výšěji necenil, než – li hlavu žebrákovu.*“⁹⁰ Prostřednictvím těchto odkazů se objevují ideály pozdějších mladočechů, které povedou až ke všeobecnému, rovnému hlasovacímu právu.

Kromě narážek na „německého Zikmunda“ se v textu objevuje velké množství parafrází na souboj českého a německého živlu jako třeba mínění luckého biskupa a papežského legáta Ferdinanda o řešení událostí v českých zemích „*vůbec českým národem se zove, v kořenu nejhlubším je nakaženo, protož potřeba káže, aby bylo vyrváno pryč a na prach upáleno. Na jeho místě zasadíme pak štěp zdařilejší, kterýž by se lépe ujímal na vinici páně, štěp cizí.*“⁹¹ Kde je jasně poukázána, snaha cizinců zasahovat do českých pravomocí. Několikrát je také zaměněn lid český s pojmem národ, který pochopitelně v době, kam jsou situovány události byl zcela neznámým.

Naším hlavním zájmem je však podoba šlechty figurující v náboženských sporech počátku 15. století. České panstvo zastoupené příslušníky předních českých rodů, pánů z Házmburka, Šternberka, Rožmberka a dalších se angažuje na straně císaře Zikmunda. Zpočátku tedy v táboře zdánlivého cizince, ale oddaně se staví do pozice obránce českých zemí. Přemlouvá císaře, aby vyslechl husitskou delegaci, neboť se jedná o poslance slavného národa. Brání existenci českého jazyka, jako rovnocenného s ostatními evropskými jazyky. „*Bůh utvořil rozdíly jazyků a český jazyk náš též božskou vůli má.*“⁹² Staví se do pozice představitele celého národa, jeho reprezentanta a zástupce. Vybízí Zikmunda, aby byl shovívavější k zemi české a nezapomněl, že „*...nikdy s cizinci v Čechách nezvítězíš, Čechy jen zmohou zas Češi.*“⁹³ Šlechtici z Kolárovy hry, jsou tak obrazem ideálního aristokrata

⁸⁸ KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1951., s. 93.

⁸⁹ KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1951., s. 46.

⁹⁰ KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1951., s. 31.

⁹¹ KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1951., s. 4.

⁹² KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1951., s. 5.

⁹³ KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1951., s. 24.

podle představ národovců 50. let 19. století. Jejich postoje odráží očekávání majoritní společnosti a do jejich podoby byla vtělena ideální představa postojů a zásad, jaké měly mít privilegované složky nové doby.

Počáteční prošlechtické sympatie se ale vytrácí ve chvíli, kdy šlechta přechází od Zikmunda na stranu Pražanů. Kolár zde nastoluje otázku, zda k tomuto obratu došla z vlastního svědomí a přesvědčení, že cizinci dále sloužit nebude, nebo ze zjištěných důvodů. Pokud by byla pravdivá první varianta, posílila by jen předešlé tvrzení o idealizaci a heroizování. Pokud by přicházela více v úvahu druhá možnost, potvrzovala by již několikrát zmíněný úsudek o nestálosti a prospěchářství šlechticů. Po zhodnocení promluv jednotlivých šlechticů je vhodnější se přiklonit k první variantě, neboť v několika pasážích se objevuje jako důvod změny politického partnera pocit národní sounáležitosti a vlastenecké hrdosti. Půta z Častolovic obhajuje svůj náhlý odjezd od Zikmunda takto: „*To stalo se z upřímné lásky k vlasti, krvavý zmatek, jakýž po smrti krále Václava zde v zemi vypukl nás poděsil a zahnal tam kde bylo doufati, že mohutné se vypne rameno... avšak naděje zklamala nás... I vidělo se nám, že mnohem lépe učiníme, když odpadnouce od císaře svou pomoc, již jemu dávno neplatnou Praze a vlasti v oběť přinesem.*“⁹⁴ Posledním potvrzením názoru o kladné představě českých pánů může být zvolání Mikuláše z Husi: „*Ta naše šlechta, tento hrdý květ celého národa.*“⁹⁵

Kolár nejenže zvolil ve svém druhém historickém opusu téma národního hrdinství, jak bývá většinou doba husitská všeobecně společensky vnímána. Alespoň v době padesátých let 19. století jistě byla, ale jako první přichází s představou národně oddané a vlasti sloužící šlechty, tak jak si ji přáli vnímat jeho současníci. Šlechty, která vytušila své pravé místo po boku svého národa, která oddaně bojuje za národní požadavky a je dokonce ochotna obětovat svůj život, jako v případě pana Racka z Rožmberka. Vykreslil tak podobu šlechty, která se jeho době nedostávala. Jakoby chtěl tímto způsobem kompenzovat české společnosti absenci aristokracie v českém národním hnutí.

⁹⁴ KOLÁR, J. J.: *Žižkova smrt*, Praha 1951, s. 81 – 82.

⁹⁵ KOLÁR, J. J.: *Žižkova smrt*, Praha 1951, s. 64.

Magelóna

*Hřichu osení zde anděl míru smrti srpem prostíral*⁹⁶.

V únoru roku 1852 byla poprvé uvedena na jevišti Kolárova třetí dramatická práce Magelóna, a to pod svým původním názvem Don César a spanilá Magelóna. Vzhledem k nástupu neoabsolutismus a zpřísnění cenzury v padesátých letech 19. století se však drama dostalo do tisku až o deset let později. Zpočátku mohlo ovlivnit pouze úzký okruh diváků. Truchlohra zasazená do Rudolfínské Prahy konce 16. století je z hlediska uměleckého považovaná za Kolárovo nejlepší dramatické dílo.⁹⁷

Nositelkami děje jsou dvě ženy – šlechtičny, obě původem ze Španělska, odkud pocházelo několik členů císařského dvora v Praze a kde sám císař řadu let pobýval. Často se také hovoří o „španělské straně“, katolické diplomatické klice, ovlivňující politické události v Čechách a v Říši.⁹⁸ Jednou z dam, jež se mohla díky svým kontaktům a přátelům „spolupodílet“ na utváření tehdejšího politického obrazu byla i Doña Magelóna Trebizonda. Pokud bychom chtěli hledat přímý předobraz této literární postavy, jistě bychom dospěli až k Pernštejnskému salónu (fracimoru) v jehož čele stála Marie Manrique de Lara. Stejně jako u Magelóny i u Marie Manrique měla společnost, která se scházela v jejím domě, mezinárodní charakter. Byla pro ni typická horlivost ve víře, informovanost o politických událostech a povšechná znalost politických vztahů. Okruh osob navštěvující pravidelně Magelonin dům tvoří například levoboček Rudolfa II. Don César, císařovi astronomové či věhlasný český básník Šimon Lomnický z Budče. Mezi literární fikcí a historickou skutečností nacházíme i časovou shodu, neboť rozpad Pernštejnského salónu je datován po roce 1599, kdy se Marie Manrique navrácí zpět do Španělska,⁹⁹ Magelóna Trebizonda za tragických okolností umírá.

Předním zájmem Magelóny však v příběhu není vysoká politika, ale utajený milostný vztah k jednomu z českých šlechticů panu Jindřichu Ottovi z Losů a na Chotěbuzi, se kterým

⁹⁶ KOLÁR, J. J.: *Magelóna*, Praha 1862, s. 46.

⁹⁷ ARBES, J.: *Z galerie českého herectva, studie a črty biografické*, Praha 1905.

⁹⁸ JANÁČEK, J.: *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 2003.

⁹⁹ JANÁČEK, J.: *Ženy české renesance*, Praha 1977.

má potomka. Ten je sám již několik let ve svazku manželském s druhou, původem španělskou dámou, Evou d'Ayamonte nyní z Losů. I ona je bigotní katoličkou, vědomou si veškerých nemravných nástrah života. Sama, byť bez jakéhokoli citového vztahu ke svému muži, udržuje zdání manželského štěstí. V hlavním příběhu se tak střetávají dva individuální neústupné ženské pohledy: Evino neústupné uvědomění bezúhonné manželské důstojnosti a Magelonino neústupné uvědomění přirozeného mateřského práva. Co se charakterů týče, nelze ani jedné z žen vytýkat nestálost, pokřivenost nebo nečestnost. Naopak pokřivenými jsou šlechtici a důvěrníci Dona Césara. Ten je tradičně představen jako zhýralý, požitkářský intrikán, těžící pouze ze svého vznešeného původu. Šlechtici, a to bez rozdílu země ze které pocházejí, pouze vyplňují bez uvážení Césarovy příkazy. Sama Magelóna si všimne jejich nestálosti a úplatnosti. „*Och jak nuzná, nedostatečná stane se cena ctnosti...U těch velmožů smutného tohoto světa. Udatnost svou, kteráž je k vraždě vede zovou dokonalostí neohrožené duše, a přitom šlapou nohama nejsvětější zákony přírody.*“¹⁰⁰ Z houfu šlechticů, kterých se týká předešlá řeč, je třeba vyloučit dvě osoby a to hlavního aktéra Jindřicha Ottu z Losů a na Chotěbuzi¹⁰¹ a básníka Šimona Lomnického z Budče.

Šimon Lomnický je známý především jako český a latinský skladatel světských a duchovních písní, veršované epiky, dramata a prózy. Pocházel z poddanské rodiny, ale díky podpoře Viléma z Rožmberka, který mu umožnil studovat a pracovat ve svých službách byl povýšen roku 1594 do šlechtického stavu, kdy se stal držitelem erbu a titulu z Budče. V době stavovského povstání dokonce přestoupil k evangelické církvi, snad právě proto získal u Kolára takové sympatie. Nicméně po bitvě na Bílé hoře se vrátil opět ke katolickému vyznání. Díky tomuto svému postoji upadl v nemilost a zemřel v zapomnění. Čeští obrozenci však v Lomnickém viděli slavného autora, ba dokonce národního génia.¹⁰²

Jindřich Otta z Losů je názorově i povahově nepostižitelný, neboť jeho jednání, byť v určitých chvílích neetické, vychází z citových pohnutek. A je tedy zcela subjektivní a neprůkazné. Druhým a zároveň jediným, který zůstává na straně práva a dobrých mravů je již

¹⁰⁰ KOLÁR, J., J.: Magelóna, Praha 1862, s. 14.

¹⁰¹ Dlouholetý karlístejnský purkrabí a také jeden z popravených rytířů během Staroměstské exekuce roku 1621. Více v PETRÁŇ, J.: Staroměstská exekuce, Praha 1971.

¹⁰² VOIT, P.: Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně-výchovné prózy, Praha 2005.

zmiňovaný Šimon Lomnický z Budče. Ten se stává v dramatu i nositelem národních myšlenek. Sám jako básník samozřejmě prosazuje jazyk český, několikrát například v textu zmiňuje tiskárnu Adama z Veleslavína, jako podnik stanovující normu jazyka všech českých obrozenců. Lomnický vystupuje jako hlasatel českých zájmů a bojuje proti nově přichozím cizincům. Přesvědčuje Rudolfa II, aby méně dbal na cizí šlechtu a více poslouchal hlas lidu. Vysvětluje, že „zrada“ českých pánů, kteří se přiklonili k jeho bratru Matyášovi, i Lobkovická aféra¹⁰³ je výsledkem jeho sympatií k cizincům. „*Tam ale za stolem sedí několik ošklivých trabantů, jak se jich ze všech koutů světa na sta přitoulalo do Prahy, aby nám jak hladové pijavky vysoukaly šťávu. A to mě bolí, že se jich cizokrajné chytrosti více přidržujete, nežli naši domácí moudrosti. Oni vás kazí a zavlekou ještě do močálů svých neřestí.*“¹⁰⁴

Šlechta představená Kolárem na počátku 50. let v Mageloně tvoří až na výjimky jednotný tábor. Nerozděluje se na skupiny domácích a z ciziny přichozích, naopak spolupracuje. Hrozí ale nebezpečí, že zapomene na dobré způsoby a stane se prodejnou skupinou, která upřednostňuje pouze vlastní zisky. Že se tomu tak ještě nestalo, je právě důkazem přítomnost Šimona Lomnického z Budče. Byť v jeho případě nejde ryze o zástupce šlechty, ale jednoho z povýšených poddaných, nositele erbu. Ten jako jeden z posledních bojuje za národní myšlenky a čestné jednání. Kolár oproti předešlému dramatu Žižkova smrt opouští tendence idealizace šlechty a vrací se k negativnímu náhledu na tuto skupinu osob. Jak již bylo řečeno, nestaví ani bariéru mezi cizími a domácími rody, jako tomu bylo v jeho první hře Monika. Pro Kolára je v zcela nové pozici představen panovník Rudolf II. Jeho prostor v dramatu je sice nevelký, ale z jeho obrazu jasně vytušíme autorovy záměry. Král je představen jako panovník s mnohými vizemi, které se mu bohužel nepodařilo zrealizovat a jako člověk, který zvolil Prahu za své sídlo, z důvodu své lásky k českým zemím a jeho lidu. Rudolf je vyobrazen jako panovník, jehož dobré úmysly zmařil nepříznivý osud, okolnosti a nedobří rádcové. „*Och ta Praha! - hlučný to Babylon všech nemravů a hříšných vášní. – Já pošetilec! Doufám jsem, že zde založím chrám k veškerému duchovnímu a mravnímu vzdělání. Zlatý věk umění a věd chtěl jsem do této země přivodit, z Prahy utvořiti Athény nejspánilejšími*

¹⁰³ V této aféře šlo zejména o pokus Lobkovického klanu získat výsadní postavení u dvora, více v JANÁČEK, J.: Rudolf II. a jeho doba, Praha 2003.

¹⁰⁴ KOLÁR, J., J.: Magelóna, Praha 1862, s. 41-42.

výtvary lidského ducha ji ozdobit a zvelebit, až by se zraky veškeré Evropy s obdivem byly obracely k tomuto sídlu královskému a na vrcholu duchovního zápasu měly Čechové taktéž slyňouti jak na dráze válečné slávy.¹⁰⁵ Portrétem vlastenecky smýšlejícího panovníka Kolár navázal na Mikovcovu tradici a jeho portrét Václava III. v Záhřebě rodu Přemyslovského. Na rozdíl od něho, ale nevycházel z událostí revolučního roku 1848, ale cenzurně utažených let padesátých. Do jeho vize Rudolfa II. se tak jistě promítla představa nového císaře Františka Josefa I. Toho by býval rád viděl jinak, než jak ve skutečnosti vystupoval.

Mravenci

Český jazyk náš, jazyk kterýž zvláště za toho času v zapomenutí a k oupadu přišel, z malátného spánku opět probuzovati, vědomí národní utužovati. A poněvadž se v tomto zmateném světě celé to naše obrovské počínání toliko mravenčí práci podobá, tedy jsme nazvali tento náš spolek, spolkem mravenců.¹⁰⁶

Po úspěšné Magelóně se Kolár na delší čas odmlčel. Novou premiéru oslavil teprve roku 1869, a to historickou veselohrou Mravenci. Tato úsměvná trojaktová hříčka, která je ostře nacionálně laděná, odkazovala ještě k událostem revolučního roku 1848. Právě v tomto roce totiž vznikla, ale na své uvedení čekala více jak dvacet let. Tiskem byla vydána dokonce až roku 1870. Co bylo důvodem tak dlouhého odkládání uvedení a vytištění díla? Byl to jednoznačně jeho obsah. Snad v žádné předešlé hře, kterými jsme se zabývali, nebylo koncentrováno na jedné ploše tolik vlasteneckých až ultranacionálních myšlenek. Některé dialogy jsou přímo učebnicovým příkladem proslovů radikálních revolucionářů na barikádách.

Zástupce šlechty bychom v této hře našli pouze jednoho. Je jím bohatý a důstojný pan Karafiát z Kopce, pan radní a majitel statku, který se uchází o ruku slečny Veroniky. Ta ale

¹⁰⁵ KOLÁR, J., J.: Magelóna, Praha 1862, s. 21.

¹⁰⁶ KOLÁR, J. J.: Mravenci, Praha 1870, s. 6.

miluje, malíře bojujícího za vlast, Václava Reineru.¹⁰⁷ Malíř Reiner je členem spolku Mravenci, bouřícím proti strnulosti, konzervativnosti a starým cizáckým pořádkům, které reprezentují ve hře lidé nosící paruky. Hra je sice zasazena na počátek 18. století, přímo do roku 1720, což ale nevylučuje fakt, že její děj vychází z Kolárovy současnosti. Malíř Reiner se na mnoha místech vyjadřuje jako zarytý český vlastenec, jehož prvořadým úkolem je hlásat slávu svého národa a vlasti. Proti němu se totiž staví skupina místních měšťanů, kteří raději než měnit pořádky, budou dále vzývat šlechtickou pozéřskou noblesu a šlechtický původ. Místy až úsměvně dnes působí Reinerovy poznámky o svém původu: „*Jsem Čech a hrdý na svůj slavný národ, kterýž druhdy netoliko na poli válečném, alebrž i na poli vědy a umění se vyznamenal.*“¹⁰⁸ Podobného ražení je i jeho obhajoba před soudem, ve které zdůrazňuje, proč bojuje proti měšťanům, nosícím paruku, hovořícím německy a francouzsky a hrajícím si na šlechtice. „*Dokud je v Čechách Čechů, má se česky mluvit, české pivo pít a hezky lacině, po česku milovat, po česku zpívat a tančit...*“¹⁰⁹ Obrozenecké a revoluční ideály koncentrované do několika vět.

Zajímavější je povahová a fyzická kresba statkáře Karafiáta z Kopce. Ve scénické poznámce je popsán jako obtloustlý a neohrabaný muž, který se poprvé objevuje na scéně v nosítkách. Svoji řeč soustavně prokládá francouzskými výrazy. Za všech okolností se snaží působit důležitě a vzdělaně, a dává okázale na odiv svou příslušnost ke šlechtickému stavu. Není to ale žádný intrikán ani prospěchář. I přesto že slečna Veronika, o kterou se uchází, nedostane žádné věno, je ochoten ji z čisté lásky zahrnout svým bohatstvím. Svoje návyky a chování přijal za vlastní. Z jeho strany vlastně nejde o přetvářku. Nemůže ani porozumět Veroničiným výčitkám, proč hovoří jiným než českým jazykem. Do svého stavu se narodil a žádná jiná alternativa pro něho nepřichází v úvahu. Nerozumí českým vlastencům a jejím požadavkům stejně jako nerozumí Reinerovi a nechápe za co a proč vůbec bojuje. Krásnou ukázkou nepochopení dvou myšlenkových světů je následující dialog mezi statkářem Karafiátem a slečnou Veronikou.

¹⁰⁷ Kolár jím míní historickou osobnost předního malíře českého baroka Václava Vavřince Reineru, malíře oltářních obrazů, bitevních výjevů i krajin, zejména však monumentálních nástěnných maleb. Ve hře je připomenuta i jeho freska v křížovnickém kostele sv. Františka v Praze.

¹⁰⁸ KOLÁR, J. J.: Mravenci, Praha 1870, s. 35.

¹⁰⁹ KOLÁR, J. J.: Mravenci, Praha 1870, s. 58.

Veronika: Račte po česku se vyjádřit – nemiluji to cizí papouškování, za kterýmžto se obyčejně jalové myšlenky skrývají.

Karafiát: Ale račte dovolit pro nás vyšší stavy jest ten český jazyk přec poněkud příliš obecný, příliš ordinární. Je to jazyk sprostého lidu, jazyk bez vší subtilnosti a delikátnosti.

Veronika: Jazyk mého národu, ježto Bůh také na výsluní života povolati ráčil. Ano milý pane, nepočítám se k oněm dívkám, jež se za svou přirozenou mateřskou řeč stydí, - jsem Češka s tělem i s duší.

*Karafiát: Mon Dieu – Jste snad vlastenka?*¹¹⁰

Na závěr odchází Karafiát bez nevěsty a s údivem se ptá Veroniky jak může být vlastenkou a proč dala přednost chudému malíři před šlechticem. Do postavy statkáře Karafiáta se podařilo Kolárovi promítnout neporozumění dvou světů, světa šlechty a českých vlastenců (většinou pocházejících z méně majetných měšťanských vrstev). Naznačil tak, že i přes veškeré snahy není realizovatelný ideál splynutí česky orientované šlechty a českého národa. O tom svědčí i slova malíře Reinera: „*Ano šlechtici rodem, ale ne smýšlením! Zde a zde (na hlavu a srdce ukazuje) jest pravé šlechtictví a to se nezabývá pouze papouškováním frančtiny, pěstováním koní a chrtů, nýbrž ušlechťováním rozumu a jazyka.*“¹¹¹

Ve svém veseloherním kusu tentokrát Kolár nepodává negativní či pozitivní obraz příslušníků šlechtické obce. Naopak ukazuje nesmiřitelnost dvou pólů tehdejší společnosti.

Dejte mi čamaru

A jelikož ples odbývati se bude ryze českým způsobem a že všichni pozvaní hosté ryzí jsou Čechové, tedy žádám, byste se dostavil jak všichni hosté v úplném národním kroji - totiž v čamaře, neboť každý jiný oděv mému vlasteneckému citu naprosto se protiví.¹¹²

¹¹⁰ KOLÁR, J. J.: Mravenci, Praha 1870, s. 16.

¹¹¹ KOLÁR, J. J.: Mravenci, Praha 1870, s. 58.

¹¹² KOLÁR, J. J.: Dejte mi čamaru, Praha 1871, s. 42.

Ve stejném roce, kdy byli premiérováni Mravenci, obohatil Kolár české diváky ještě o jednu veselohru, která se skrývala pod titulem, Dejte mi čamaru. Na rozdíl od Mravenců byla hra sepsána skutečně až v roce 1869, do tisku postoupila pak o dva roky později. Kolár tentokrát nezasadil svoji látku do některé minulé epochy, ale rozhodl se pro současnost. Děj respektive myšlenky, které se ve hře vyskytují, jsou ale poměrně vzdálené od tehdejší reality. Pokud se v Mravencích Kolár pokusil ospravedlnit šlechtu a její nepochopení národní věci, zde naopak podlehl úplnému okouzlení touto společenskou vrstvou. Statkářka Mechtilda Vlastislava z Rybrcouů je dokonalým zpodobením vlastenecky loajální šlechtičny. Ani na okamžik nezaváhá v prosazování české řeči a českých tradic. Proto také nařizuje všem svým plesovým hostům, aby přišli oblečení pouze v národním kroji totiž v čamaře. Své dceři Jarmile sice zvolí jako nápadníka bohatého soukromníka, ale nakonec dává přednost před penězi lásce a svolí a by si Jarmila vybrala muže podle své vůle. Navzdory všem záměnám a nedorozuměním vystupuje statkářka jako rozumná „lidová“ žena, které jde především o blaho ostatních.

S takovýmto pohledem na šlechtu se u Kolára nesetkáváme poprvé. Podobně vyzněla tragédie Žižkova smrt. Autor se tak po téměř dvaceti letech navrácí k pozitivnímu portrétu šlechtických příslušníků. Pokud vezmeme v úvahu, že stojíme na prahu 70. let 19. století a to ve víru jednání mezi vládou, představiteli měšťanstva i šlechty o sociálních a zejména národnostních problémech. A že tato jednání vyústila na podzim roku 1871 ve Fundamentální články, které tvořily předpoklady pro budoucí české vyrovnání. Je pochopitelný i autorův nadějeplný prošlechtický tón.

Pražský Žid

Ó hrůzyplný soude, jenžto jedním dnem porážíš nejskvostnější výkvět celého národa!¹¹³

¹¹³ KOLÁR, J. J.: Pražský Žid, Praha 1872, s. 54.

Podzimní události roku 1871 se staly odrazem i dalšího Kolárova dramatu Pražský Žid, které mělo svoji premiéru 23. listopadu již zmiňovaného roku.¹¹⁴ I v tomto díle, jak už jsme si povšimli v dramatu, Dejte mi čamaru, pokračuje prošlechtická nálada. Společně s hrdiny se přenášíme na začátek 17. století a to do období bitvy na Bílé hoře a staroměstské exekuce. Děj samotný je přímo oběma událostmi rámován. Hra je sice nazvaná podle jedné z hlavních postav pražského Žida Falu Eliaba, ale hlavními aktéry dramatického děje jsou hrabě Jindřich Matyáš Thurn, rytíř Vilém Kaplíř ze Sulevic, syn popraveného rytíře Kašpara Kaplíře ze Sulevic a královský prokurátor Přibík Jeníšek z Újezda. První dva jsou představeni jako obránci protirakouského odboje a vlastně naplňovatelé národních idejí. Poslední Přibík Jeníšek je zobrazen naopak jako vykonavatel královské zločiny.

Proč zvolil Kolár ke své glorifikaci zrovna postavu hraběte Jindřicha Matyáše Thurna? Snad proto, aby ukázal, že podíl v protirakouském odboji neměla zdaleka jen šlechta původem česká. Hrabata z Thurnu byla totiž poněmčenou italskou šlechtou. Jejich předci zbohatli v habsburských službách, otec Jindřicha Matyáše sloužil řadu desetiletí arciknížeti Ferdinandovi Tyrolskému. Jindřich Matyáš byl součástí císařského poselstva k tureckému dvoru do Konstantinopole, kde dosáhl hodnosti plukovníka císařské armády. Později byl dokonce jmenován do funkce císařského tajného rady. Jeho kariéra, úzce spojená s císařstvím, mu dodávala na serióznosti a prestiži. Přesto se tento muž stal jedním z hlavních proticísařských opozičníků a zároveň velitelem stavovské armády.¹¹⁵ V dramatu je Jindřich Matyáš vyličen jako skutečný hrdina, který stojí za všech okolností na straně práva. Připouští, že sloužil již dvěma císařům, a chtěl sloužit dále, ale pokud nebudou respektována „národní práva“ nezbyvá než bojovat. Thurn se stává kritikem veškeré královské moci i stavu zvoleného Fridricha Falckého „v lehkovážnou ruku vložili jsme osud této země, muže větroplacha posadili jsme na trůn.“¹¹⁶ Pokřivenými charaktery se naopak mohou pyšnit měšťané, kteří viní za události pány a zbaběle připouští, že raději měli zůstat věrni císaři, než nést takovou odplatu. Thurn jako představitel vysoké šlechty (nečeského původu), je zobrazen

¹¹⁴ Tiskem bylo vydáno o rok později tedy 1872.

¹¹⁵ POJAR, M.: Jindřich Matyáš Thurn. Muž činu, Praha 1998.

¹¹⁶ KOLÁR, J. J.: Pražský Žid, Praha 1872, s. 50.

jako národní bojovník.¹¹⁷ V jeho postavě je idealizován podíl šlechty v protirakouském odboji a zároveň posílen pocit existence „národní šlechty“ s níž v roce 1871 spolupracovali staročeši.

Volbou syna Kašpara Kaplíře ze Sulevic, jednoho z nejstarších popravených rytířů a dříve nejvyššího písaře zemského, chtěl snad Kolár připomenout tragický rozměr krvavého *theatra mundi* na Staroměstském náměstí. Kašpar Kaplíř, stařešina direktoria, totiž za svůj život sloužil hned čtyřem císařům (všem pochopitelně z rodu Habsburského) a byl vždy ceněn za svoji věrnost. Přesto na rozkaz posledního z nich našel svoji smrt.¹¹⁸ Kolár chtěl možná poukázat na to, že panovník si svých služebníků necení. A pokud nebude šlechty, na panovníka, se v otázkách národních požadavků, nelze spolehnout. Syn Kašpara Kaplíře, jako pokračovatel tohoto rytířského, rodu slibuje vytrvat v boji a nevzdat se svých práv.

Posledním zmiňovaným „hrdinou“ je Přibík Jeníšek z Újezda, kdysi písař menších desek zemských, direktory vypovězený v roce 1619 navždy ze země, v procesu s protihabsburskými předáky jmenovaný královským prokurátorem. V dramatu je jako zástupce císaře obdařen veškerými negativními vlastnostmi, jako udavačstvím, zlodějnou, podvody. Původně byl prý zlodějem, kterého za „věrné“ služby císař povýšil. Tento portrét měl Kolárovi opět posloužit k zanesení protipanovnické nálady a možná zpochybnění nově nobilitovaných.

Obecně je ale Pražský Žid dílem roku 1871, plno očekávání a naděje pohlíží na roli šlechty v národněosvobozeneckém boji. Nebojí se přisoudit, šlechtě jazykově nečeské, klíčové postavení, ba dokonce etiku jejího chování staví nad chování některých jiných sociálních skupin společnosti.

¹¹⁷ Ve skutečnosti neměl žádné patriotické zábrany a k českému prostředí nijak zvlášť nepřilnul. viz PETRÁŇ, J.: Staroměstská exekuce, Praha 1971, s. 66.

¹¹⁸ PETRÁŇ, J.: Staroměstská exekuce, Praha 1971, s. 42.

Smiřičtí

*Kmen Smiřických i v ženských ratolestích pod zříceninami hradu Jičínského zahuben a pochován a jediný šílenec zde zbyl, by plakal nad jejich hrobem.*¹¹⁹

Neúspěch pokusu o české vyrovnání znamenal pro společnost citelné zklamání a posílil v ní pocity, že rakouský stát o český národ nestojí. Zároveň ukončil poslední pokus o rehabilitaci postoje k šlechtickým příslušníkům a jejich role v tehdejších státoprávních jednáních. Tyto a další události se zákonitě musely odrazit i v Kolárově dramatické tvorbě. Po cenzurou zakázaném Mistru Jeronymovi¹²⁰, se objevuje na divadelních prknech 20. června roku 1881¹²¹ další Kolárova historická tragédie Smiřičtí. V ní autor zvolil za svoji látku osudy, jednoho z nejbohatších českých rodů předbělohorského dvacetiletí, rodu Smiřických. Rodu, který na počátku 17. století dosáhl držení 11 panství a byl tak majitelem hospodářsky nejrozvinutější velkostatkářské domény v Českém království. Své slávy však neužíval dlouho, během stavovského povstání totiž Smiřičtí vymírají a jejich prosperující dominium roztrhají pobělohorské konfiskace.¹²² Právě okamžik posledních zápasů o rodinný majetek, který se odehrával mezi dvěma pozůstalými dcerami Zikmunda Smiřického¹²³ Eliškou Kateřinou a Markétou Salomenou tvoří hlavní děj Kolárova dramatu.

Tyto zápasy vzešly do dějin snad pro svoji pikanterii či tragický závěr, neboť Eliška Kateřina, která byla pro poklesek s příslušníkem selského rodu vězněna na Kumburku, z něhož ji vysvobodil Ota Jindřich z Vartemberka,¹²⁴ její budoucí manžel, měla být vyloučena z nástupnictví a správy Smiřických panství. Jako starší sestra si však právo na majetek svého rodu nárokovala. Společně s manželem obsadila Jičínský zámek. Ten pak ve chvíli ohrožení

¹¹⁹ KOLÁR, J. J.: Smiřičtí, Praha 1887, s. 143.

¹²⁰ Po svém uvedení roku 1880 stažen, tiskem pak vydán teprve roku 1886.

¹²¹ Tiskem vyšla roku 1887.

¹²² MAŤA, P.: Svět české aristokracie (1500-1700), Praha 2004, s. 123, 190.

¹²³ Jejich bratr Albrecht Jan Smiřický, čelní představitel protihabsburské opozice, v jehož pražském paláci se uskutečnila schůzka a příprava defenestrace a který byl pokládán za pravděpodobného kandidáta na český trůn, zemřel v listopadu roku 1618 na válečném tažení do Českých Budějovic. Druhý ještě žijící bratr Jindřich Jiří, oficiální poslední člen rodiny, byl duševně nemocný a proto se nemohl ujmout správy majetku.

¹²⁴ FRANCEK, J.: Příběh tajné lásky. Eliška Kateřina Smiřická a její sexuální skandál, Praha 2005.

od královských komisařů, v jejichž čele stál švagr Jindřich Michal Slavata z Chlumu a Košumberka, vyhodila do povětří. Během známého výbuchu zemřela nejen ona, ale i její švagr. Majetku se opětovně ujala Markéta Saloména, která spravovala statky až do bitvy na Bílé Hoře, kdy utíká do Slezska. Kvůli angažmá jejího zemřelého bratra Albrechta v protihabsburském povstání jí byl veškerý majetek zabaven a jako nejbližší příbuzný jej získal Albrecht z Valdštejna.¹²⁵

Obdobnou historii bychom našli i během pročítání Kolárova dramatu i když v některých situacích a zejména v závěru se značně odchyluje od skutečnosti. Zajímavější je ale jeho pohled na obě Smiřické bojovnice a vůbec na ostatní šlechtice, kteří se zápasu účastní, ať už aktivně, či pouze přihlíží a tu a tam situaci glosují. Autor se tentokrát zbavil jakýchkoli příkras. Už žádné heroizování, žádné naděje vkládané do šlechty. Všem zde jde pouze o dědictví. Za jakých okolností jej získají není důležité. Vzájemně se osočují z porušení zemských práv, vzájemně na sebe splétají intriky. Obviňují jeden druhého. Ve Smiřických se na rozdíl od Moniky Kolár oprostil od hodnocení české a cizí šlechty. U šlechticů nehraje roli ani jejich vyznání, ať katolíci, luteráni či čeští bratři všichni se chovají stejně, všem záleží pouze na získání bohatství. Tu a tam se někteří zaklínají rádobý vlasteneckými řečmi, ale zase jde jen o pózu. S narážkami na češství a cizáctví se nešetří, hlavně pokud jde, o stavy zvoleného krále Fridricha Falckého. Na jeho hlavu se snáší řada negativ a to dokonce od takových pánů jako V. Budovce z Budova¹²⁶ nebo V. V. Roupovce.¹²⁷ „*Kdykoliv vstoupím v kruh těch dvořanů jest mi vždy okolo srdce jak bych se nalézal v cizině. Ne, to není samorodý, český král, to není našinec.*“¹²⁸ Nebylo to ve skutečnosti Kolárovo rozčarování ze současného panovníka Františka Josefa I.? Ze slibů, které nesplnil? Možná právě jemu adresoval rýmovaný popěvek, který ve hře vychází z úst Mikuláše Dačického z Heslova a který je samozřejmě v textu určen zimnímu králi.

„*Rozvaž dobře milý králi,*

k čemu Bůh tě povolal,

¹²⁵ HALADA, J. Lexikon české šlechty, Praha 1999, s. 365-367.

¹²⁶ Prezident nad apelacemi a místokancléř K. č., vyznáním český bratr.

¹²⁷ Nejvyšší kancléř K. č., vyznáním český bratr.

¹²⁸ KOLÁR, J. J.: Smiřičtí, Praha 1887, s. 69.

*musíš o to péči míti,
abys dobrý příklad dal.
Celý národ k tobě hledí,
zдалis vskutku sparevdliv,
zдалis taká na svém trůně,
jako hodný člověk živ.
Člověka vždy musíš hájit,
sprostého i chrapouna,
starat se by v boží svátek,
sedlák jídal kapouna.“¹²⁹*

Osmdesátá léta, jak jsme měli možnost nahlédnout, přinesla nejen politické vystřízlivění, ale i nový pohled na šlechtu. Snaha nalézt s ní dialog, zobrazit ji v lepších barvách je u konce. Prvním takovým ukazatelem se stalo právě Kolárovo pojetí Smiřických.

Primátor

Zde Nové město pojí se se Starým. Ano v jednu obec by všechno měšťanstvo mohutným bylo tělem a svorně pracovalo ku zvelebení Prahy matičky a celé vlasti!¹³⁰

6. ledna roku 1883 nastolený negativní pohled na šlechtu znovu potvrdilo drama *Primátor*.¹³¹ Tato hra, jejíž hlavním motivem je spojení Starého a Nového města Pražského v jeden celek, přenáší diváka a čtenáře do doby Ludvíka Jagellonského. A to dva roky před pověstným Moháčem a nástupem Habsburků na český královský trůn. Prostřednictvím tehdejšího známého sporu mezi městy a rytířským a panským stavem se snaží autor o vyzdvížení měšťanstva a naopak očernění šlechticů. Za typický příklad, protiměšťanský

¹²⁹ KOLÁR, J. J.: Smiřičtí, Praha 1887, str. 54.

¹³⁰ KOLÁR, J. J.: *Primátor*, Praha 1883, s. 99.

¹³¹ Tiskem vyšlo ten samý rok.

orientovaného a vůbec proti lidu stavícího se šlechtice, zvolil historickou osobnost rytíře Albrechta Rendla z Oušavy.

Albrecht Rendl z Oušavy pocházel z rodu zchudlých panošů, posléze ale udělal převratnou kariéru, přes úřad purkrabího Pražského hradu do komise sestavující zemské zřízení až ke královskému prokurátorovi. Právě král Vladislav Jagellonský vyzdvihl Rendla mezi rytíře. Rendl se později jako člen zemské vlády v Čechách a přisedící zemského soudu stal hlavním obhájcem šlechty proti měšťanům. V pozdějších letech sice takticky svůj postoj přehodnotil a s městy i Pražany se smířil. Dokonce vyvinul značné úsilí, aby rytířský stav odtrhl od panstva a přimkl jej politicky ke stavu městskému,¹³² ale to již zůstalo mimo zájem Kolára o osudy tohoto rytíře. Kolár použil Rendla jako symbol špatné šlechty, a to ať morálně, tak vlastenecky. Brání pouze své zájmy a pozice. Pokud nedostane, co chce, je schopen zrady a nečestného jednání. Dvoří se dceři Novoměstského konšela, ale je odmítnut. Dcera ve svém odmítnutí shrnula veškerý odpor, který ke šlechticům chová. „*protivná mi rodopýcha a rytíř manžel musel by obrazy a erby svého rodu z hradu vyklidit a na předhradí dát je upálit...Na kolby turnaje, můj manžel rytíř nesměl by vyjíždět, chtě pro čest rytířskou snad lámat vaz-doma musel by sedět za kamny a hrách prosejpat hezky.*“¹³³ A není to odpor pouze jedné z dramatických postav, ale odpor Kolárovy společnosti. Ten je ještě jednou potvrzen ve zvolání primátora Starého města Pražského k měšťanům. V šlechtici zpola obleženém Starém městě Pražském pronáší následující slova: „*V prach a bláto chcete poklesnout, abyste byli přijati na milost? Měšťanská svá práva, čest svou měšťanskou chcete k nohám složit hrdého toho panstva, jež od dávna se snažilo vás pohanit a potupit jež vás nazvalo sprostou selskou lůzou?...Myslíte, že s pány možno jakés narovnání? Myslíte, že oni opustí od svého přepychu? Myslíte, že oni zahodí své erby a své meče, že bratrsky vám padnou na srdce? Myslíte, že oni přátelsky zasednou s vámi k banketu, že budou s vámi pít na zdar a znik vašeho blahobytu, na zdar a znik vašeho města, na zdar a znik vašich dětí, myslíte, že vám přiřknou práva člověčenstva v stejném výměru jež v oni míře vrchovaté uchvátili pro sebe. Pošetilci. Tohož nedoufejte-Jim-li zbaběle s pokoříte, větším násilím vás*

¹³² MACEK, J.: Jagellonský věk v českých zemích 2, Praha 1994, s. 73 – 79.

¹³³ KOLÁR, J. J.: Primátor, Praha 1883, s. 37.

ušlapou.“¹³⁴ Prostřednictvím tohoto odstavce jsme mohli dokumentovat Kolárův nový postoj ke šlechtě. Glorifikace je zapomenuta. Nastupuje tvrdé odsouzení.

Královna Barbora

Zlá to paní ta paní Barbora a sedne-li co královna zde na trůn v koruně, pak panské korunky na vašich hlavách se zviklají a klesnou do prachu.¹³⁵

Pokud jsme v předešlých odstavcích hovořili o Kolárově „novém pohledu“ na šlechtickou obec, nebude tomu jinak ani v jeho předposlední hře, opět historické tragédii Královně Barboře, která zažila svoji premiéru 20. dubna roku 1884.¹³⁶ V ní se navracíme do tak zvaného období „bezkráloví“, do časů po smrti císaře a českého krále Zikmunda Lucemburského, kdy zůstal český královský trůn po delší čas neobsazen. Za hlavního zájemce o korunu označil Kolár druhou manželku zemřelého Zikmunda Barboru rozenou kněžnu Celjskou.¹³⁷ Ta je v dramatu ovládána vášněmi a hlavně touhou po moci. Přichází z ciziny, nezná české poměry ani privilegia, která žádá potvrdit panstvo. Právě díky jejímu původu a neznalosti místních poměrů bychom mohli její chování omluvit.¹³⁸ Neomluvitelný je však postoj českých pánů, osob pocházejících z předních aristokratických rodin. Oldřich z Rožmberka (v textu psán německy jako z Rosenberka)¹³⁹, Menhart z Hradce a řada dalších, kteří se otáčí za svými výsadami jak korouhev ve větru. I přes Barbořin cizí původ a mnoho zlých zvěstí, které o ní kolují, jsou ochotni ji podpořit. Jen když bude velký zisk. Nechtějí slyšet nic o právoplatném nástupci na trůn Ladislavu Pohrobkovi, neboť ten je nejistý. Barbora je tady, připravena rozdat úřady a potvrdit práva. Jak se později ukáže, z její strany šlo pouze o lest, jak se přiblížit ke koruně. Šlechta se tedy opět ukazuje jako prodejná banda

¹³⁴ KOLÁR, J. J.: Primátor, Praha 1883, s. 52-53.

¹³⁵ KOLÁR, J. J.: Královna Barbora, Praha 1887, s. 67.

¹³⁶ Vytištěna o několik let později a to roku 1887.

¹³⁷ Podle města Celje ve Slovinsku.

¹³⁸ Více o této „zapomenuté“ české královně, která bývá historiky pozitivně hodnocena zejména pro svoji podporu Jiřího z Poděbrad v TÁBORECKÁ, A.: Barbora Celjská, in: Knižnica, r. 6, č. 7, r. 2005, s. 55.

¹³⁹ Slouží k některým narážkám na česká a cizí jména, která jsou samozřejmě odsouzena.

bez morálního charakteru. Jediným, jež zůstal autorova odsudku ušetřen je Jiří z Poděbrad. Toho Kolár postavil do pozice národního a morálního proroka. Sám o sobě prohlašuje: „*Jsemť věrným sluhou svého národa.*“¹⁴⁰ Snad právě proto, že jako jediný muž bez dynastických nároků později usedne na český trůn, byl autorem ospravedlněn. Bojuje sám proti Barboře i šlechtě zároveň. Snaží se je přesvědčit, ale dobré rady ani zásady na ně neplatí. „*Ne pánové, vám prospěch české vlasti na srdcích neleží, alebrž prospěch své ziskuchtivé libovůle jen.*“¹⁴¹ Takovými a podobnými větami šlechtu častuje.

S výjimkou Jiřího z Poděbrad, kterou jsme se již pokusili vysvětlit, je šlechta znovu zobrazena ve velmi negativním světle. Nepodílí se na blahu národa a země. Jediným jejím zájmem je vlastní uplatnění a zisky.

Ďáblova legenda

Význam toho pozemského světa, chová v sobě jediná jen věta, a ta praví: Dobře jez a pij!¹⁴²

Poslední Kolárovou hrou, u které se jen na chvíli pozastavíme, je veselohra o dvou jednáních z roku 1891, Ďáblova legenda. Stejně jako veselohra, Dejte mi čamaru, přibližuje život šlechty autorových dnů. Do popředí, divákova či čtenářova zájmu, vstupuje manželský pár barona Viktorina a baronky Amaranty. Ti nás prostřednictvím svých banálních partnerských problémů seznamují se zájmy a starostmi šlechtického života. Jedinou baronovou každodenní činností je návštěva šlechtického klubu a jeho jediným skutečným zájmem kulinářské speciality. Je zcela pohlcen zemskými požitky, které mu nabízí vybrané lahůdky. Nemluví o ničem jiném než o jídle. Jeho manželka se marně snaží svému muži nastavit zrcadlo (podle údajné ďáblovy legendy), vytýká mu jeho nedostatečné vlastenectví a nedostatek snahy v jiných záležitostech. Baron však jen mimoděk konstatuje: „*Jsem*

¹⁴⁰ KOLÁR, J. J.: Královna Barbora, Praha 1887, s. 90.

¹⁴¹ KOLÁR, J. J.: Královna Barbora, Praha 1887, s. 79.

¹⁴² KOLÁR, J. J.: Ďáblova legenda, Praha 1891, s. 9.

vlastenec, jsem vždy hotov.“¹⁴³ A věnuje se dál svým dobrotám. Ani přes veškeré úsilí, které jeho žena vyvine, nemění zaběhané zvyky.

Tohle už není jen negativní obraz kritizující šlechtická jednání s možným otazníkem nápravy. Tohle už není ani ostré odsouzení šlechtických činů a chování. Kolár jen ironicky popisuje stav věcí, se kterým nelze nic dělat. Šlechta se přestala politicky a vlastně i celospolečensky angažovat, stáhla se ke svým rodinných záležitostem. Zabývá se obžerstvím a požitkářstvím. Je-li, či není vlastenecká, je v tuto chvíli jedno. Její zájmy směřují zcela jiným směrem.

¹⁴³ KOLÁR, J. J.: *Ďáblova legenda*, Praha 1891, s. 26.

4. Josef Václav Frič

Třetím dramatikem, jehož dílo poslouží k demonstraci pohledu na šlechtu v druhé polovině 19. století, bude známý exulant, emigrant¹⁴⁴ a zejména politický bojovník Josef Václav Frič. Narodil se roku 1829 do vlastenecké rodiny. Ze začátku se věnoval filozofii a dějepisu, později pouze literatuře. Roku 1846 odešel přes Hamburk do Londýna a do Paříže, aby unikl útlaku absolutismu. Zde se pokoušel o exilovou činnost. Po osmi měsících se vrátil do Prahy, kde se zúčastnil revoluce jako člen radikálního křídla, což mu vyneslo vyšetřovací vazbu na Hradčanech a pak žalářování v Komárnu.¹⁴⁵ Po propuštění žil pod policejním dozorem v Praze, zde také vznikl almanach Lada Niola, jejímž vydavatelem se stal.¹⁴⁶ Shromažďoval kolem sebe zástupce nového literárního pokolení. Za svojí pokračující činnost byl později vypovězen z Prahy a vězněn v Sedmihradech. Pochopil, že bude režimem stále pronásledován a roku 1859 se rozhodl legálně vystěhovat a opustit české země. Za svoje vyhnanství zvolil Londýn, Paříž, Záhřeb, Pešť a Petrohrad. Všude působil jako novinářský dopisovatel a pořadatel přednášek. V Ženevě v „mezinárodní svobodné tiskárně“ dokonce vydával časopis pod názvem Čech.¹⁴⁷ Zde bylo vytištěno též jednoho z jeho dramat Libušin soud. Po neúspěchu pokusu o česko-rakouské vyrovnání roku 1871 Frič vzdal svůj tvrdý boj proti Rakousku-Uhersku a úsilí soustředil na získání souhlasu od vídeňské vlády k trvalému návratu do vlasti. Posledních deset let svého života prožil uvnitř české společnosti, která jej sice přijala, ale málo mu rozuměla. Jeho romantický vzruch si nezavdal s mladou českou generací, smýšlející a jednající realisticky. Frič zemřel roku 1890.¹⁴⁸ Zmiňovali jsme se o jeho politickém působení, nesmíme zapomenout na jeho činnost básnickou, literárně-teoretickou,

¹⁴⁴ BROUČEK, S.: Kandidáti další existence, z osudů české novodobé emigrace, Praha 2004.

¹⁴⁵ O Fričově aktivitě v revolučních událostech více v BENEŠ, K. J.: Studentský hrdina. Obraz z bouřlivého roku 1848, Praha 1956.

¹⁴⁶ KALIBAN, J.: Pokusy J. V. Friče o vydávání časopisů v době bachovské reakce 1854-1858, in: J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, Praha 1956, s. 92-112.

¹⁴⁷ BENDA, J.: Kulturní a politická činnost J. V. Friče v době jeho emigrace ve Francii v letech 1860-1867, in: J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, Praha 1956, s. 151-198.

¹⁴⁸ Monografie o J. V. Fričovi viz ŽÁČEK, V.: Josef Václav Frič, Praha 1979.

žurnalistickou a samozřejmě dramatickou.¹⁴⁹ Fričova literární práce, mnohostranná a roztříštěná, se těsně vztahovala k jeho činnosti politické. Jeho ostře útočné časové a politické básně byly adresovány jako výzvy z vězení a hlavně potom z vyhnanství do vlasti, aby burcovaly aktivitu.¹⁵⁰ Významné jsou i čtyřdílné Paměti, ve kterých Frič zachytil své zážitky, pozorování, události a postavy čtyřicátých a padesátých let. A především vyličil pohnuté události roku 1848.¹⁵¹ Jeho Paměti jsou pokládány za nejlepší dílo, které kdy napsal, dokonce za nejlepší memoárové dílo své doby.¹⁵² Naopak o Fričových dramatických pracích teoretici soudí, že nepřekročily současnou hranici českého průměru.¹⁵³ Některá Fričova dramata byla publikována, ale většina z nich zůstala pouze v rukopisu. Máme zprávy o existenci Václava IV., Břetislava bezejmenného či Hynka z Poděbrad, bohužel text ani jedné z těchto her se nezachoval. Musíme tedy vycházet z materiálů dostupných. Podrobněji se podíváme celkem na tři Fričova díla.¹⁵⁴ Stejně jako u Kolára jsou datem svého vydání rozprostřena do téměř celé druhé poloviny 19. století. První vyšlo roku 1847, poslední pak v druhé polovině osmdesátých let. Uvidíme na kolik se pohled na šlechtu, za hranicemi žijícího Friče, lišil od doma oficiálně tvořícího Kolára.

Kochan Ratiborský

Nesmím milovati tebe, ztratím buď lásku tvou, buď čestné jméno rytíře, obojí nelze spojit.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Občasně se věnoval i překladům, z francouzštiny přeložil některá díla Viktoriena Sardoua a Dumase mladšího, z angličtiny Byrona či některá polská díla.

¹⁵⁰ Jedním z povedených výborů Fričových básní je BOUČEK, J.: J. V. Frič, básník a revolucionář, výbor z díla, Praha 1953.

¹⁵¹ FRIČ, J. V.: Paměti, Praha 1957.

¹⁵² CVEJN, K.: K pamětem J. V. Friče, in: Frič, J. V.: Paměti, Praha 1957, s. 189-195.

¹⁵³ KLOSOVÁ, L.: J. V. Frič a české divadlo, Divadlo 5, 1954, s. 853-857.

¹⁵⁴ Další jeho dramata jsou: Ivan Mazepa, Praha vlastní náklad 1865, Svatopluk a Rastislav, Praha vlastní náklad 1879, Král Vašek a Zuzana, Plzeň 1879 a Asjenův pád, Český brod 1883. Kromě toho vytvořil i libreto k opeře Lesův pán, Praha 1903.

¹⁵⁵ FRIČ, J. V.: Kochan Ratiborský, Praha 1847, s. 79.

Kochan Ratiborský¹⁵⁶ byl otištěn v roce 1847 a stejně jako řada dalších Fričových děl, jež později psal ve vězení, či v emigraci, jak již bylo řečeno, nebyl nikdy na jevišti předveden. U Friče dominuje samotný příběh nad intertextovými odkazy a společenskými narážkami.

Autor se nestaví do pozice soudce a kata některých sociálních vrstev, jeho příběh o několika rodinných prohřešcích vedoucích k vinně a nutné touze po odplatě je popisem černobílých lidských osudů, ať jsou z rodu rytířského, nebo neurozeného. Hlavními aktéry rozehrávajícími běh událostí jsou starý rytíř Kunrád z Přimdy, dříve poctivý šlechtic, kterého okolnosti donutily k lapkovskému životu. A mladý rytíř Kochan Ratiborský, který vstupuje do děje jako čestný, rovný a bohabojný člověk. Ale i on je donucen slevit ze svých zásad a ctností, aby uskutečnil slib daný svému otci. Proti sobě stojí rovní mužové, z nichž každý se musí vyrovnávat s dávnou rodovou historií a kvůli ní pak volit mezi povinností a srdcem. Přes veškerá unáhlená rozhodnutí, tragická vyústění a lidské poklesky se oba muži snaží trvale zachovávat rytířskou čest a zásady. Kunrád několikrát lituje: „...stal jsem se lupičem, mé jméno strašně po vlasti zaznívá...mé jméno zaznamenáno mezi neštěstím zkázu hrozcím a já trpím těžce za vinu svou, vlasti, máti má – tvůj syn klesl.“¹⁵⁷ Stejně tak Kunrád obhajuje slib, který kdysi dávno dal svému příteli a který je pro něj nyní přítěží. „dané slovo zrušiti nepřisluší nejchudšímu muži, neřkuli rytíři tak proslulému.“¹⁵⁸ Frič systematicky posiluje svým vyprávěním představu cti nižší šlechty. Jejím vědomí příslušnosti k sociálnímu stavu, který předem určuje zásady chování a jednání jejích členů. I když závěrečné Kochanovo zvolání: „Krásné, vznešené obrazy jsem si utvořil o stavu rytířském, dosáhl jsem čeho jsem požadoval, a vidím, že není skutečnost tak skvělá, jako okouzující obrazy, kterých si v našich duších tvoříme. Vražda, nemilosrdnost, to se nazývá udatností a já jsem si o ní tak krásné a půvabné činil představy.“¹⁵⁹ má již hořkou příchut’.

¹⁵⁶ O své první romantické truchlohře, na které začal Frič pracovat již roku 1845 sám píše: „Kochana Ratiborského, pokud pouze ovzduší Klicperových a Tylových kusů mne obkličovalo, k němuž látku čerpal jsem z jakési německy psané sbírky českých pověstí, hleděl jsem nežli nový život počnu, tohoto alespoň dokončiti, abych zprostě se této dosti mlhavé látky, plné sentimentálních a krutých rytířů, všelikých duchův a šílených obětí, v jejímžto zpracování hojnost bylo reminiscencí na Blaník a Loupežníky, zanechal po sobě jakousi památku efemérní své existence v nepatrné povltavské úžlabině, jež náhodou mi byla kolébkou.“ Viz FRIČ, J. V.: Paměti, Praha 1957, s. 198.

¹⁵⁷ FRIČ, J., V.: Kochan Ratiborský, Praha 1847, s. 16.

¹⁵⁸ FRIČ, J., V.: Kochan Ratiborský, Praha 1847, s. 28.

¹⁵⁹ FRIČ, J., V.: Kochan Ratiborský, Praha 1847, s. 130.

Jak již bylo naznačeno, Frič byl spíš snílek a buřič, než chladný racionální spisovatel, který by složitě konstruoval ideové nitky vyprávění. V porovnání s předešlými Kolárovými dramaty jsou ale jeho postoje méně čitelné. K rytířským postavám zasazeným do 12. století přivádí i bájně blanické vojsko, které má zasáhnout ve jménu spravedlnosti. S jakousi umělou realitou tedy zcela vědomě spojuje mýtická vyprávění, symbolizující národní tradici a minulost. K šlechtickému stavu, v tomto případě nižší šlechtě, se staví rozporuplně. Uznává její tradice a hodnoty, které se snaží úpěnlivě dodržovat, ale neopomene dodat, že ani snaha není vždy naplněna.

Libušin soud

Za naší hvězdu, naší denici k vám orodujem věční bohové, spaste nám kněžnu - v ní pak národ svůj.¹⁶⁰

V roce 1861 vyšel v tiskárně Pfeffera a Pukyho v Ženevě¹⁶¹ *Libušin soud*, další Fričovo zachované dílo. Text doprovází autorův doslov s objasněním okolností vzniku dramatu. Popisuje, jak jej kdysi oslovil Klicpera s žádostí, aby napsal tragédii *Vlastu*, přitom mu daroval jakýsi českoněmecký spisek, ve kterém „*Libuše vystupuje jako chlípná lítice, náš kníže Oráč posly z Vyšehradu tam častuje skutečným bochníkem, bavě se při této prozaické svačině s hladovými lechy o předmětech polního hospodářství a české statistice.*“¹⁶² Frič se rozhodl napsat jiný příběh, s panenskou kněžnou, skutečnou hrdinkou svého národa, tak jak by učinil Hájek ve své kronice. Jak sám připouští je výsledné drama jen třemi akty ze zamýšlené truchlohry *Vlasta*. To nám ale vůbec nebrání v tom, abychom posoudili jakými cestami se ubíraly Fričovy myšlenky politické, národní a samozřejmě mínění o šlechtě.

Pokud zapochybujeme o historce s Klicperovým doporučením a inspirativním příběhem, který měl Frič obdržet, můžeme se dotázat, proč zvolil za svoji látku zrovna

¹⁶⁰ FRIČ, J. V.: *Libušin soud*, Ženeva 1861, s. 44.

¹⁶¹ Již jednou zmiňovaná „mezinárodní svobodná tiskárna“ jejíž spolumajitel byl demokraticky smýšlející Maďar, který podporoval všechna v Rakousku-Uhersku neakceptovaná díla a autory.

¹⁶² FRIČ, J. V.: *Libušin soud*, Ženeva 1861, s. 108.

mýtické téma. Již v Kochanovi Ratiborském se objevují blaničtí rytíři. Zde ale hraje mýtus hlavní roli. Jedním a asi nejjednodušším vysvětlením je snaha posílit národní minulost a tradici, a to co možná nejskvostněji, osobami hrdinských rozměrů. Pokud se podíváme, jak je líčena kněžna Libuše a ostatní urození vladykové, nezbyvá než konstatovat hluboký obdiv k jejich charakterům. Libuše rozhoduje spor mezi dvěma bratry jako spravedlivá panovnice. Ve chvíli, kdy se sbor kmetů a lechů rozhodne požadovat místo ní panovníka, aby vládl pevnější rukou, ustupuje, neboť chce vyplnit prosbu svého lidu. A zároveň si uvědomuje, co je pro něj lepší. Vladykové jsou sice své kněžně plně oddáni, pokud by ale nesouhlasila se změnou na trůně, mohli by pro ti ní pozvednout své zbraně. A právě zde se dostáváme ke druhé alternativě vzniku Libušina soudu. Pokud zvážíme události revolučního roku 1848, které byly pro Friče stále živé, můžeme mezi nimi a příběhem naleznout až bizarní paralelu. Není to dobrotivý Ferdinand V., ke kterému shlíží lid s nadějemi a kterého prosí o změnu. Ale zároveň se cítí proviněn z jeho sesazení? Není to do osoby kněžny Libuše koncentrovaná naděje na lepší výsledek revoluce, než ke kterému došlo? Následující zvolání není jen úryvkem textu, ale i vyjádřením nálady nespokojené společnosti s výsledky revoluce a zároveň nadějí na změnu. „*Slyš nás vládkyně tvůj národ jenž tě věrně v srdci svém vždy nosil, dobře ví, že svatá ruka tvá neschopna nejistým nás vydat osudům. Víme, že nechceš by sme propadli snad jarmu samovládce krutého, jenž svévolnou by metlou mrskal nás.*“¹⁶³ Stejně tak se může jednat o narážku na události šedesátých let, které společně s ústavou slibovali nové pro českou a rakouskou společnost „spravedlivější“ časy.

Ani ve svém dalším díle Frič nezapřel svoji nacionální hrdost, která se ve hře objevuje v podobě jednotlivých narážek typu: „*Vy kmetové a leši, znáte toho zemana? To věrný Čech – muž zcela bezouhoný. Přemysl ze Stadice nad Bělinou.*“¹⁶⁴ a mnoha dalších. Naším zájmem je však obraz šlechty. Jak se dívá Frič na zástupce šlechty v Libušině soudu? Jak již bylo naznačeno, jsou zárukou prospívajícího státu. Jejich oddanost panovníkovi končí ve chvíli, kdy by jím a jeho rozhodnutími mohla být země ohrožena. V tento moment pozvedají své

¹⁶³ FRIČ, J. V.: Libušin soud, Ženeva 1861, s. 75-76.

¹⁶⁴ FRIČ, J. V.: Libušin soud, Ženeva 1861, s. 104.

potenciální zbraně a jdou svoji vlast bránit. A to i proti stávajícímu vladaři. V šedesátých letech spíš povzdechnutí nad reálnou situací.

Pobělohorci

Necht' vede nás, kam bůh nám pokynul Však dříve, moji milí, vlasti své až k hrobu oddání poklekněte! A rozlučte se s půdou mateřskou!¹⁶⁵

Třetím a tedy posledním námi představeným dramatem J. V. Friče budou Pobělohorci. Jedná se o jedno z jeho pozdních děl. Bylo otištěno roku 1885. Frič tentokrát opustil říši bájí a umístil svůj příběh do období po Bílé hoře, respektive po vydání Obnoveného zřízení zemského, které mimo jiné stanovilo v zemi jediné vyznání a to katolické. Právě rozpor, mezi katolíky, jež dokumentem posílili pozice a často i majetky a jinověrci, kteří jsou nuceni buď konvertovat či opustit rodnou zemi, se stal východiskem pro rozvoj Fričova dramatu. Nad tím, proč zasadil svůj příběh zrovna do této dějinné epochy, je asi zbytečné se zamýšlet. Jednak byla doba bělohorské bitvy a následných událostí vnímaná českými vlastenci jako určitý „historický mezník“, tak samotné téma exilu bylo pro autora hlubokou osobní zkušeností.

Kdo ale jsou Fričovy exulanti? Několik příslušníků rytířských rodů, jedna bývalá hraběnka a jeden z nejslavnějších českých emigrantů Jan Amos Komenský, který má za úkol odcházející skupinu morálně posilovat. Aby však došlo k nějaké zápletce, jsou přítomni i katoličtí zástupci šlechty a to Opočenský hejtman rytíř Křištof z Mitrovic a jeho syn Vratislav. Zpočátku se zdá, že jsou karty jasně rozdané. Nekatolická (předbělohorská) šlechta je loajální k vlasti i lidu, je spolutrpítelem neštěstí, které dopadlo na všechny nekatolíky. A to bez rozdílu společenského postavení. Svou chudobou, do které byla uvržena po konfiskacích, se stává jedním z mnoha bezprávných. Vyvolává dokonce u lidu takový soucit, že jsou ochotni se složit na zlepšení její situace. Což je právě příklad hraběnky, která klesla do pozice žebračky. Sedláci se rozhodnou jí přispět ze svého mála, protože jak říkají: „bývala milostivá

¹⁶⁵ FRIČ, J. V.: Pobělohorci, Praha 1885, s. 39.

ke svým poddaným.“¹⁶⁶ Naopak katolický tábor, jež je zastoupen zmiňovanou dvojicí rytířů Mitrovských, je od začátku vykreslen jako bezcharakterní a arogantní. Lační po moci a majetcích, ty zaručuje nově potvrzený panovník, a proto všechny novoty s ním spojené jsou ku prospěchu. K neurozeným se chovají jako ke hmyzu, který když obtěžuje, tak ať alespoň platí. „*dej znamení té selské holotě, že zeměpanská tropa stihla ves. Tož zatlučte těm syslům na vrata, až popraskají sražte závory, střelte jim do oken a vražte do bytů s voláním dávejte.*“¹⁶⁷ Takhle, a na mnoha místech ještě hůře, je popsáno chování a smýšlení katolické (pobělohorské) šlechty. Zdálo by se, že Frič podobně jako Kolár v Monice zachovává dobré jméno alespoň té „staré“ šlechtě. Ale opak je pravdou. U příležitosti vpádu Sasů do Čech se navrací i exulanti, ale úplně s jiným chováním a smýšlením. Ukáže se, že jejich jediným zájmem je obnovení majetku a nejlépe i politických pozic ve státě. Za svým cílem by šli stejně tvrdě jako katoličtí rytíři. Není tedy žádný rozdíl mezi pomyslnými dvěma skupinami. Zájem šlechty je vždycky stejný. A velmi vtipně ho vystihuje následující pasáž z textu. „*Kdykoliv rvou a povadí se páni, nastavte hřbet i vlasy poddaní. Česká zem se rmoutí, že rvou se o ni, jako ty kohouti.*“¹⁶⁸

Svým pojetím šlechty v Pobělohorcích Frič definitivně vyloučil možnost odlišného hodnocení šlechty předbělohorské a pobělohorské. Podal zcela shodný obraz obou těchto skupin. Obraz nemilosrdný a značně kritický. Jak se již v několika předchozích Kolárových dramatech objevilo, hlavním zájmem šlechty není prospěch vlasti a lidu, ale prospěch vlastní.

¹⁶⁶ FRIČ, J. V.: Pobělohorci, Praha 1885, s. 62.

¹⁶⁷ FRIČ, J. V.: Pobělohorci, Praha 1885, s. 8.

¹⁶⁸ FRIČ, J. V.: Pobělohorci, Praha 1885, s. 72.

5. Vítězslav Hálek

Čtvrtým autorem našeho zájmu je, v povědomí zakotvený Májovec, Vítězslav Hálek. Jen ve zkratce jej představme. Narodil se roku 1835 v Dolínku u Mělníka. Navštěvoval akademické gymnázium v Praze, známé čilým vlasteneckým ruchem.¹⁶⁹ Na přání svých rodičů měl jít sice studovat na kněze, ale odmítl a přihlásil se na filozofickou fakultu. Jelikož jej rodiče přestali finančně podporovat, na studia si musel vydělávat prací. Přijal proto místo soukromého učitele v rodině bohatého advokáta Horáčka. Právě zde se seznámil se svojí milenkou a budoucí manželkou Dorotkou Horáčkovou. Která natrvalo ovlivnila nejen jeho pohled na život, ale hlavně jeho tvůrčí směřování. Stala se objektem jedné z klíčových Hálkových sbírek, Večerních písní.¹⁷⁰ Studium filologie nepřinášelo Hálkovi žádnou radost a nakonec jej nedokončil.

Rozhodl se oddat literatuře a novinářství. Zúčastnil se příprav na vydání almanachu Máj, další ročníky už samostatně redigoval. Od roku 1860 až do své smrti byl předním redaktorem Národních listů. Od roku 1863 časopisu Lumír, jež převzal po F. B. Mikovcovi. Ten po roce přeměnil na Zlatou Prahu. S Nerudou začal vydávat Květy a v sedmdesátých letech obnoveného Lumíra.¹⁷¹ Do všech periodik psal hlavně divadelní a literární kritiky, fejetony časové a cestopisné, politické i kulturní. Všechny naplňovaly Hálkovu vizi možné spravedlivé společnosti s vysokými mravními hodnotami individua. Kromě toho byl činný v Akademickém čtenářském spolku a v Umělecké besedě, kde zastával funkci vedoucího jejího literárního odboru. Existenčně byl zajištěn manželstvím s Dorotou Horáčkovou, a proto se mohl plně věnovat literární práci a národně společenské činnosti. Zemřel neočekávaně uprostřed práce roku 1874. Při tvorbě byl zpočátku podporován osobním stykem se svým učitelem Klicperou a hlavně četbou německých klasiků. Jak sám tvrdil: „*chtěl být věštcem,*

¹⁶⁹ Svá raná studia především na akademickém gymnáziu a jeho první setkání s divadlem popisuje autor ve vlastním životopise viz HÁLEK, V.: Vlastní životopis, in: Hálek, V.: Dopisy 1849-1874, Praha 1963.

¹⁷⁰ Zachovala se rozsáhlá korespondence, kterou Hálek s Horáčkovou vedli. Její zlomek byl vydán v HÁLEK, V.: Dopisy 1849-1874, Praha 1963.

¹⁷¹ JEŘÁBEK, D.: Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literatury, Praha 1959.

*který by zušlechťoval svým zpěvem charakter lidí a ukazoval lepší cesty celému lidstvu.*¹⁷² Nejvíce je Hálek ceněn jako tvůrce přírodní a milostné lyriky, případně vesnických povídek. Jeho dramata zůstávají trvale v pozadí.¹⁷³ Inspiraci k nim hledal u Shakespeara, kterého znal ze scénických provedení. Právě podle něho se pokusil obrodit české drama, nakonec Shakespeara pouze napodoboval.¹⁷⁴ „*Postavy Hálkových dramat jsou stylizovány do romantických postojů a v patetických monologích pronášejí hrdinné dobové národní a politické myšlenky.*“¹⁷⁵ Literární teoretici se shodují na tom, že v Hálkově dramatech došlo k propojení třech různých složek a to: vysněného ideálního světa, živého reálného prostředí 19. století a duše anglického člověka, mravy a názory anglické společnosti 16. století zachycené v Shakespearovi.¹⁷⁶ Ze sedmi historických tragédií, které Hálek v průběhu života vytvořil, se budeme zabývat pouze třemi.¹⁷⁷ Ty nám totiž poskytují materiál k našemu tématu. Tentokrát nepostihnou několik desetiletí, jelikož první dvě vznikly v šedesátých letech a poslední, které je ještě k tomu nedokončeným torzem na počátku let sedmdesátých.

Záviš z Falkenštejna

*Již tedy oprchává Přemyslovců květ, poslední jablko dozrálo před časem, v zem klesá Václav, Záviš vzrůstá z ní, členka padla z hlavy královské – a Záviš s žezlem novou řadu počíná!*¹⁷⁸

Šedesátá léta 19. století otevírá s novými nadějemi a ideály, kladenými v osobu panovníka Vítězslav Hálek. Jeden z jeho prvních historických dramatických příběhů je

¹⁷² HÁLEK, V.: O umění, Praha 1954, s. 119.

¹⁷³ Hálkovo dílo bylo nejprve nadšeně oceňované současníky a kladené nad dílo Nerudy, v 90. letech jej podrobil ostré kritice J. Machar, opětného ocenění se dočkalo až v 2. polovině 20. století. Viz CHALOUPKA, A.: Vítězslav Hálek, Praha 1949.

¹⁷⁴ JEŘÁBEK, D.: Hálek a Shakespeare, in: Franku Wollmanovi k sedmdesátinám, Praha 1958, s. 603-616.

¹⁷⁵ Tak se o Hálkových postavách vyjádřil J. Máchal v MÁCHAL, J.: Dějiny českého dramatu, Praha 1917.

¹⁷⁶ ČECH, L.: Literatura česká devatenáctého století III., č. 2, s. 194-270.

¹⁷⁷ Názvy zbylých čtyřech dramat jsou: Carevič Aleksej, Král Vukašin (jeho premiérou bylo otevřeno Prozatímní divadlo), Sergius Catilina a Amnon a Tamar. Všechny jsou zasazeny do cizokrajných prostor.

¹⁷⁸ HÁLEK, V.: Záviš z Falkenštejna, Praha 1861, s. 57.

věnován, velké, leč značně rozporuplné osobnosti Závěše z Falkenštejna.¹⁷⁹ Muže, který ve svém erbu snoubil vítkovskou růži s falkenštejnským sokolem.¹⁸⁰ Pohledy na jihočeského šlechtice se dosud různí. Historická věda se však v poslední době přiklání spíše k pozitivnímu obrazu tohoto politika. Pokouší se vyvrátit řadu zažitých tvrzení a klišé, jako Závěšovu účast na Moravském poli, jeho podíl na smrti královny Kunhuty, či úsilí o vraždu mladého krále Václava, svého dřívějšího chráněnce. Zejména pokud jde o údajný Závěšův zájem na smrti Václava, je nutné konstatovat nesmyslnost tvrzení, neboť královraždou by přední muž z rodu Vítkovů nic nezískal. Václav byl v té chvíli jediným žijícím Přemyslovcem, jeho smrtí by přemyslovský rod vymřel po meči a české země by jako odumřelé léno spadly na říši. Závěš bytostně pocíťoval nutnost revize habsburské moci v Rakousích a Štýrsku, zároveň se snažil omezit vliv tohoto rodu na české země, který byl ještě posílen po sňatku Václava s Gutou Habsburskou. Asi z tohoto důvodu také přikročil k druhému manželství. Rozhodl se pro uherské spojení s Alžbětou, sestrou uherského krále Ladislava IV.¹⁸¹

Jak se na události od Moravské bitvy po až legendární smrt Závěše před hradbami Hluboké dívá Vítězslav Hálek? Kupodivu nestojí na straně Závěšově, který by jako bojovník proti cizímu živlu v českých zemích měl být jeho hrdinou. Naopak klade Vítkovce do fiktivní konstrukce, jež slouží jinému ideovému vyznění. Zpočátku je Závěš spíše příhodnou figurkou v rukách ostatních hráčů. Slova o možné smrti Přemysla Otakara II a výměně na trůnu vyslovuje první královna Kunhuta. I ona jako první navrhuje jejich sňatek. Kunhuta je vyličena jako zamilovaná žena, ochotna kouzlu svého milého obětovat úplně vše. Samotným hybatelem děje se Závěš stává až ve chvíli, kdy přesvědčuje české pány o potřebě boje proti cizím okupantům. „*Bez krále země česká živoří, cizinci rozbili v ní domov svůj, cizinci zpustošili český kraj, oloupili vám chrámy o klenot, oloupili vám zlaté bání o zlato, oloupili váš dům, vás z domu vyhnali... A čeští páni nevidí a neslyší, neslyší nárek nešťastného národa, neslyší žalost srdcelomnou, nesmírnou...*“¹⁸² V předešlém svolání můžeme samozřejmě cítit i dobový kontext, soustavná a nikdy nenaplněná přání korunovace tehdejšího

¹⁷⁹ Premiéra se uskutečnila ve Stavovském divadle 8. prosince roku 1860.

¹⁸⁰ Byl pánem hornobavorského hradu Falkenstein, k jehož vlastnictví přišel za dosud nevyjasněných okolností.

¹⁸¹ CHARVÁTOVÁ, K.: Václav II. Král český a polský, Praha 2007, s. 90 – 120.

¹⁸² HÁLEK, V.: Závěš z Falkenštejna, Praha 1861, s. 47.

rakouského císaře Františka Josefa I. českým králem. Na první pohled se tedy Závíš staví do pozice obránce českých zemí a národních zájmů. Nicméně je Hálkem zobrazen jako muž toužící po osobní moci a titulu českého krále a tomu podřizujícímu veškeré konání. Lásku královny Kunhuty využívá k manipulaci, přesvědčuje ji, aby zardousila svého syna Václava a nebyla dále matkou královnou, ale pouze jeho chotí. Za jejími zády se však stýká s milenkou Jitkou¹⁸³, sestrou uherského krále Ladislava a dokonce se spolupodílí na otravě své manželky Kunhuty. V závěru přichystá pohár s jedem pro samotného krále Václava, kterého pozve na hostinu u příležitosti své svatby s uherskou Jitkou.

Co vedlo Hála k tak negativní interpretaci postavy Závíše z Falkenštejna, pochopíme, když do situační mozaiky dosadíme duhou velkou osobnost krále Václava II. a mezi ně dva, názorově oscilující české pány. Václav II., který vstupuje výrazněji do děje až v druhé části, je vykreslen jako symbol ideálního vladaře. Panovníka, který neztrácí víru ve svůj lid, a to jak nižšího tak vysokého původu. Odmítá věřit českým pánům jejich varování o Závíšově vražedné pletiši. Je přesvědčen o věrnosti a cti, kterou k němu lidé Království českého chovají a on je jim naopak povinován chránit a bránit jejich zem. Václav II. jako hrdina, k němuž se upínají naděje veškerého lidu, je značně podoben portrétu mladého Václava III. v Mikovcově Záhubě rodu Přemyslovského, z čehož vyplývá, že víra ve spravedlivého vladaře přetrvává od revolučního roku 1848 do začátku šedesátých let, nebo spíše se znovu obnovuje s ústavními změnami této dekády. Jak jsme již zaznamenali, byl portrét dobrého vladaře již obnoven v postavě Rudolfa II. na počátku padesátých let Kolárovou Magelonou. Již potřetí se nám tedy připomíná. Stejně jako Závíš i Václav příliš spoléhá na českou šlechtu a její pozice při obraně vlastního území. „*Co na škodu? Zda země tím co utrpí, že panstvo zplodilo, které se umí v hrdosti všem vyrovnat – ne v zemi jen, leč komukoli mimo zem? Jen vlasti vědomí dá smělost člověku. A přiznávám se, že se dívám potěšen, když český pán se jiným z cesty neuhne, když slyše v sobě vlastní důstojnosti hlas, svůj čin, dle toho upraví své chování.*“¹⁸⁴ Na základě této narážky se opět můžeme pohybovat v době, kdy dílo vzniklo a

¹⁸³ Její skutečné jméno bylo Alžběta.

¹⁸⁴ HÁLEK, V.: Závíš z Falkenštejna, Praha 1861, s. 82.

vycítit touhu právě po takovéto šlechtě. Šlechtě s vědomím vlastenecké příslušnosti, a to nejen teritoriální, ale i jazykově české.

Pro nás je ale nejpodstatnější portrét šlechty samotné. Ta je v díle reprezentována několika českými pány, z obecně známějších například Milotou z Dědic, který je historiky pokládán za velkého zastánce nově nastoleného Václava II. Šlechta je zobrazena jako ručička kyvadla, která se převrací hned na jednu a hned na druhou stranu. Během velmi krátké doby několikrát přísahá, nejdříve Přemyslu Otakarovi II, poté následuje přísaha věrnosti Záviši, v závěru pak Václavu II. Pozice pánů je dokonale vyjádřena ve větě: „*Pakliže se Záviš postaví, jak již postaven jest, pak můžem složit ruce do klína, neb dohrána jest naše úloha.*“

¹⁸⁵ Nepřipustit omezení vlastní moci, než je nezbytně nutné. Snažit se být na straně pro vlastní zisky výhodnější. Proto je dlouhou dobu panstvo ochotné spolupracovat se Závišem, když ale jeho vlastní moc přeroste a začíná ohrožovat jejich pozice, náhle změní barvy a vzývá krále Václava II. Zrazuje původního ochránce a svojí nestálost a podíl viny na úkladech o královskou rodinu svaluje pouze na něho. Ideálním stavem pro šlechtu je bezvládní, jak je potvrzeno v následující promluvě: „...*mnohý šlechtic to teď pocítí, že platil dříve víc, pokud zde nebyl král, než teď, kdy král je zde.*“¹⁸⁶

Šlechta je v Hálkově dramatu zkorumpovaným spolkem jedinců s vlastními zájmy a především touhou po osobní moci. Je schopna se postavit jak na stranu d'ábla, kterého bychom mohli ztotožnit se Závišem tak anděla, jehož zosobňuje mladý, iluzí plný, Václav II. Autor se neubrání několikrát vsunout do textu pasáže, vyjadřující naději v lepší šlechtu. V šlechtu národní, ctnostnou a věrnou, která byla ovšem, dle zbylého textu, v 60. letech, pro společnost pouhou chimérou. Na rozdíl od pohledu na šlechtickou obec, který zůstává v jádru značně negativním, obnovuje se víra ve spravedlivého panovníka, jasně korespondující s dobou vzniku dramatu.¹⁸⁷

¹⁸⁵ HÁLEK, V.: *Záviš z Falkenštejna*, Praha 1861, s. 64.

¹⁸⁶ HÁLEK, V.: *Záviš z Falkenštejna*, Praha 1861, s. 77.

¹⁸⁷ Zajímavé paralely mezi popisem šlechty v Hálkově dramatu a skutečným stavem popsal ve svém článku v Čase J. Neruda: „Při slovech a naše panstvo ruce skládá v klín a naše panstvo více nezná čin, strhl se potlesk tak hřmotný a dlouho trvající, jaký jen tenkrát slýcháte, když čarounou formulí dotkneš se citů. Nový to důkaz, že by národ zajisté uvítal šlechtu postavivší se v čelo ruchu národnímu...“

Král Rudolf

*Tvá hvězda mdlým se leskem tetelí, i přišly jiné z kruhů nejbližších, na místo její směle zasedly a zhasly leskem tvoji hvězdy kmit, můj pane chraň se příbuzných.*¹⁸⁸

Lobkovickou aférou, která vstoupila do dějin jako legenda o nespravedlivém císaři a přísně potrestaném Lobkovicovi, je zahájena expozice dalšího dramatu Vítězslava Háška *Král Rudolf*.¹⁸⁹ Ten sice zaujímá ústřední pozici v celém textu, nicméně jeho jednání vychází zejména z jednání ostatních činitelů. Stává se tak spíš tragickou figurou, ohýbanou z jedné strany na druhou. Zpočátku působí jako nekompromisní vladař, který za každou cenu musí být jediným, kdo třímá v rukou moc. To demonstruje během případu Jiřího Popela z Lobkovic. Ten je prezentován společně se svým bratrem Ladislavem jako hlasatel českého lidu a jeho nároků na veškerá práva, králem jim upíraná. Při pozdějším střetu, s území a korunu nárokuje si bratrem Matyášem a zejména českými pány, se stává Rudolf rezignovanou a vlastně nechápající osobou v pozadí. Co se týče postavy tehdejšího předního katolického šlechtice Jiřího Popela, je velice zajímavé srovnání Háškovy fikce a doložených údajů. Neboť autor z Lobkovic vytvořil hrdinu první velikosti, chtěl tak pravděpodobně posílit ideu šlechtické oddanosti zemi a jejímu lidu, která prochází celým dramatem. Na postavě a chování Jiřího z Lobkovic vytvořil Hášek představu spolupráce šlechtického tábora, který nebyl ještě úplně rozdělen na katolíky a protestanty, v zárodku tedy na domácí a cizince. Vždyť bratr Jiřího Popela Ladislav byl již toho času protestantem a přesto se postavil po bok svému katolickému bratrovi na zemském sněmu.

Ve skutečnosti se historie na Jiřího z Lobkovic dívá jako na nezkrotně ambiciózního, přepjatě sebevědomého politika v čele katolického seskupení, který se nemínil zastavit před běžnými překážkami. Jeho zájmem bylo získat nejen nejvyšší zemský úřad a předsednictví císařovy tajné rady a pražské arcibiskupství, ale dokonce požadoval od papeže kardinálský klobouk. Objevili se i zprávy o případném zájmu o královský trůn. Aféra, lépe řečeno

¹⁸⁸ HÁŠEK, V.: *Král Rudolf*, Praha 1862, s. 44.

¹⁸⁹ Tiskem vyšla tragédie roku 1862, na jevišti se nedostala, neboť cenzurní úřad jí odepřel povolení.

vystoupení bratrů Lobkoviců na zemském sněmu v březnu 1593, kdy se pokusili získat pro své zájmy celou stavovskou obec, proběhla kvůli nejmenování Jiřího nejvyšším purkrabím, první funkce v zemi hned po králi.¹⁹⁰

Hálek pochopitelně věděl, z jakého důvodu se dopouští posunutí charakteru a významu tohoto šlechtice, neboť sledoval celkové vyznění svého díla. Ostatní příslušníci šlechty, jež jsou v dramatu představeni, tvoří jednotný tábor, patří sem převážně šlechta protestantská jako Václav Budovec z Budova, hrabě Thurn, Fels nebo Karel ze Žerotína. Opozici tvoří jediný a to známý později defenestrovaný Vilém Slavata, který coby katolík funguje jako rádce nebo spíš našeptávač císaře Rudolfa. Jako jediný se nezasazuje o národní zájmy vůči cizincům například Pasovským a o pravomoce stavovských předáků vůči panovníkovi. Šlechtici také několikrát zpochybní vinu panovníka a naopak vidí jádro všech rozporů v špatných rádcích, kterým Rudolf naslouchá. „*Rádců zlých poslouchá radu král...Nevládne král, nebť vládnou rádcové...Necht' král propustí rádce, kteří radí zlé. Necht' král nám sám vykáže mez, kde zrada počíná a kde jest konec jí.*“¹⁹¹ Tak radí hrabě Thurn a vymezuje vinnu zejména rádcům krále. Kdybychom se na chvíli přenesli do březnových dnů roku 1848 do Vídně, nalezneme v tamní petici také požadavek odvolání zlých rádců, především knížete Metternicha a naopak stálou důvěru v dobrotu panovníka. Případ zlých rádců není jedinou paralelou k revolučním událostem roku 1848, celý proces šlechtické vzpoury na zemském sněmu a vyjednávání s královým bratrem Matyášem tak trochu připomíná ony události.

Král Rudolf by možná mohl nalézt svůj předobraz v osobě Ferdinanda V., je sice formován zásadami své rodiny o absolutní vládě, nicméně neztrácí důvěru v loajální šlechtu a lid. „*Ostatně vím, že Čechové mě milují*“¹⁹² Pronáší Rudolf nejdřív, ovšem v zápětí následuje jeho úvaha: „*Jakpak se sláva Čechů světem roznese, ne tak – li když sem svolám cizince?*“¹⁹³ Tato věta neznamena jasně mínění, že jedině cizinci mohou českou zem povýšit, ale je jen zvoláním neinformovaného a nerozhodného člověka, který se pohybuje mezi mnoha

¹⁹⁰ JANÁČEK, J.: Rudolf II. a jeho doba, Praha 2003, s. 308 – 320.

¹⁹¹ HÁLEK, V.: Král Rudolf, Praha 1862, s. 162.

¹⁹² HÁLEK, V.: Král Rudolf, Praha 1862, s. 166.

¹⁹³ HÁLEK, V.: Král Rudolf, Praha 1862, s. 167.

názory a sám ani neví, ke kterému je správné, se přiklonit. Po své úvaze o cizincích, rozšiřujících slávu země české, je upozorněn jedním rytířem, že: „*Věř, v zemi naší mnohé jádro tlí, jež kdyby bylo časem zbuzeno, a k žádoucímú vzešlo rozkvětu, víc zemi bylo by ku prospěchu a slávě, než ta celá cizá holota, a dál by slávu světem rozeslo.*“¹⁹⁴

Šlechta v Hálkově Králi Rudolfovi vystupuje jako jednotný tábor obránců českých zájmů. Vybízí krále Rudolfa, aby jim potvrdil jejich privilegia. Vkládá do svého panovníka veškeré naděje, ve chvíli kdy nejsou vyslyšeny, vyjednává spolupráci s bratrem Matyášem, který se pro ně stává novou alternativou. Sympatie k Matyášovi projeví až ve chvíli, kdy je jasné, že Rudolf není dobrou budoucností pro české země. Sami přitom přiznávají, že: „*Král na nás spoléhá se s pomocí i bylo věru nešlechtné by, kdy krále sklíčeného by zůstavili by sme bez podpory...Však kdyby neměl stvrdit nám, co sobě dávno vroucně žádáme, pak ať nám nepokládá za zradu, když stvrdí nám to bratr Matyáš.*“¹⁹⁵

Drama je vystavěno jako óda na nového lepšího panovníka, jehož hlavními zprostředkovateli jsou právě šlechtici. Opět se vrací idealizace této sociální vrstvy, její ocenění v národním zápase. Pokud budeme hledat podobnost mezi popisovanými událostmi a Hálkovou současností neubráníme se odkazu k březnovým dnům roku 1848. Sejně tak je ale možné vnímat šlechtickou idealizaci a volání po lepším panovníkovi v souvislostech s obnovením rakouské ústavnosti v šedesátých letech.

Král Jiří z Poděbrad

Ted' konečně však máme krále, jež zem srovnal, že silna doma, mocna v cizině a slavná jako nikdy nebyla. Když máme krále o jehož se přízeň ucházejí všech trůnů koruny.¹⁹⁶

Nedokončeným dramatem, které bylo nalezeno po Hálkově smrti v roce 1874, je Král Jiří z Poděbrad. Skládá se ze dvou hotových dějství a zlomků, jež pravděpodobně měly

¹⁹⁴ HÁLEK, V.: Král Rudolf, Praha 1862, s. 167.

¹⁹⁵ HÁLEK, V.: Král Rudolf, Praha 1862, s. 174 – 175.

¹⁹⁶ HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1874, s. 31.

zahajovat dějství třetí. Textová analýza prokázala, že znalosti o době poděbradské čerpal Hálek zejména z Palackého dějin. Jeho vlastní imaginací jsou pak hlavně Poděbradovy proslovy.¹⁹⁷ Jak jedno tak ani druhé nám však nebrání v tom, abychom pohlédli na tento příběh vlastníma očima a sami usoudili, jak autor vnímal šlechtice po zklamání nadějí, již několikrát zmiňovaného roku 1871.

Musíme konstatovat, že velmi negativně. Asi také proto zvolil za svoji látku, z historie ortodoxně známý, příběh zrady katolických šlechticů, kteří pod taktovkou Zdeňka ze Šternberka zahájili boj proti Jiřímu z Poděbrad. A nešlo zdaleka o náboženské požadavky, nýbrž stavovské. Stěžovali si na berně, odúmrť a mincovní zmatky. Spolek, označovaný podle hradu, kde se spiklenci sešli, Zelenohorská jednota, měl hlavně ziskové cíle.¹⁹⁸ Hálek nás asi nechtěl hned zpočátku uvrhnout do skepse, a proto popsal postavu Zdeňka ze Šternberka s pozvolným charakterovým vývojem. Ve svém úvodním výstupu se honosí tím, že právě on byl prvním, kdo se k Jiřímu vrhl na kolena a provolal ho českým králem. Hned ale podotkne, že: „*Jiří králem z nás a chceme-li by vyrovnal se s Římem, musí tak udělat.*“¹⁹⁹ Šternberk nejprve vystupuje jako veliký králův přítel a jeho obránce. Byť jiného vyznání, neboť on sám byl katolíkem, podporuje Jiřího ideu země dvojího lidu. Přesto po zprávách od papeže a ultimativní výhrůžce začíná pochybovat o správnosti králova jednání. Stále sice prohlašuje, že: „*Jiří mi není bledší, ale ať dá Římu, co mu náleží.*“²⁰⁰ Postupně se začíná jeho vztah k dávnému příteli proměňovat. Nejdříve to vypadá, že hlavním důvodem je skutečně vyznání a ohrožení vlasti. Nicméně jak se ukáže, hlavním motivem změny Šternberkova přístupu jsou osobní zisky a možnost povýšení na Jiřího místo. Začíná zvažovat svoji pozici a vztah ke králi, toho nakonec opouští a zrazuje. Jiří je posledním, který se dozvídá, že Šternberk přešel na druhou stranu. Tento okamžik Hálek velmi emotivně podal v závěrečném dialogu Jiřího se Zdeňkem.

¹⁹⁷ ČECH, L.: Literatura česká devatenáctého století III., č. 2, s. 194 -270.

¹⁹⁸ MACEK, J.: Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, Praha 1967, s. 143.

¹⁹⁹ HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1874, s. 6.

²⁰⁰ HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1874, s. 12.

Jiří: Ó Zdeňku, tato náruč má se posud nikdy nezavřela prázdna, když jsem tvé jméno vyslovil. A když jsi na mém srdci spočíval, z mé duše jak z jarní studánky ti teklo dobro.-Má poprvé se zavřít prázdna-dům to, jež zpustošila loupež důkladná? Ó Zdeňku, měkkost já plýtvat neznám-však srdci mému musíš rozumět!

Zdeněk: Dvoji as srdce bije v prsou tvých: mně cizincem jest, jeho hlas, já víc mu nerozumím, odpuzuje mne. Co pojilo nás, to jsi přetl, a cos ty přetl, navazovat nechci.²⁰¹

Charakter Zdeňka ze Šternberka má symbolizovat Hálkovo mínění o všech šlechtických příslušnících. Ještě jednou je potvrzeno v závěrečné promluvě krále Jiřího, která je adresovaná především odbojné šlechtické skupině. „*Po staletí zamýšlíte jen té země snižení a neštěstí. Vše co jí k spáse pleníte a rvete, a všechnu neřest žehnáte jak svátost.*“²⁰² Takový je tedy pohled Hála na šlechtu v jeho posledním nedokončeném dramatu. Není to pouze zrádná šlechta, jež se postavila proti, poslednímu původem, českému králi, ale určitě i šlechta angažující se v jednáních o Fundamentálkách. Zklamání, která neúspěch jednání přinesla, se promítla do textu v ještě jedné rovině. A to rovině čistě nacionální, zejména do Poděbradových proslovů. Na mnoha místech odsuzuje cizí vlivy. „*Já nechci králem slout, by v Čechách cizí vůle platila a pokud ji my za svoji neuznáme.*“²⁰³ Někde získávají jeho slova až bojovný podtext jako: „*Jsem nejprve Čechem a kdo neumí na nás našima se dívat očima, ten vůbec nás neuvidí, a my se neprosíme by nás viděl. Nač nám se třeba dožebravat jinde, co dávno máme doma? Když to máme v pořádku zde (čelo), zde (srdce) a hlavně tuto (pěst). Však oni přijdou sami, mou věru.*“²⁰⁴

²⁰¹ HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1874, s. 373-374.

²⁰² HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1874, s. 379.

²⁰³ HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1874, s. 364.

²⁰⁴ HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1874, s. 355.

Ve druhé polovině sedmdesátých let 19. století přináší Hálek prostřednictvím osoby Zdeňka ze Šternberka další kritický obraz nobilitovaných složek. Poukazuje na nerovné jednání této sociální kategorie. Snaha o spolupráci je přetřata šlechtickou zradou.

6. Karel Sabina

Budeme-li vytvářet portrét Karla Sabiny, neubráníme se nejasnostem a prvků záhadnosti. Jeho romantická osobnost a hlavně jeho odhalené udavačství, které také podlehl mnohým interpretacím, ho předurčila ke sklonům k mystifikaci, k používání různých pseudonymů a šifer. Motiv záhady prochází tak celým jeho životem.

Karel Sabina se narodil roku 1813 v Praze jako nemanželské dítě. Později tvrdil, že jeho otcem byl polský šlechtic. Vyrostl ve velmi chudých poměrech, přesto vystudoval Akademické gymnázium a dospěl až ke studiím na právech. Ta ale podobně jako Hálek nedokončil a začal se živit jako vychovatel. Později zasvětil veškerý svůj čas literatuře a žurnalistice. Publikoval v pražských českých a německých²⁰⁵ časopisech beletrie, kritiky, přispíval také do listů lipských a vídeňských, psal úvahy o české literatuře.²⁰⁶ Některé jeho příspěvky vyvolaly svým obsahem zásah cenzury a zájem policie. Koncem třicátých let nedlouho působil jako žurnalista ve Vídni, snad tam byl i pro své články policejně vyšetřován. Jelikož patřil k politicky radikální mladé inteligenci a byl tedy i členem spolku Repeal, aktivně se zapojil během revoluce roku 1848 jako přední mluvčí radikálně demokratické politiky. Pro účast na přípravě povstání byl v květnu 1849 zatčen a souzen. Původní trest smrti mu byl změněn na 18 let žaláře nejprve v Praze a poté v Olomouci.²⁰⁷ Po osmi letech však byl amnestován a opět začal publikovat. Po uvolnění politických poměrů spolupracoval s řadou časopisů a novin a počátkem sedmdesátých let redigoval známý list Slovan. Kromě toho se podílel na založení mladočeské strany, za přechodné krize Prozatímního divadla fungoval jako dramaturg zdejší činohry a přednášel také v Umělecké besedě. Roku 1872 se zúčastnil důvěrné schůzky s mladočeskými politiky a spisovateli, většinou se svými přáteli²⁰⁸, kde byl usvědčen z udavačství a pod pohrůzkou přinucen opustit Čechy.²⁰⁹ Veřejně byl

²⁰⁵ Zejména časopisu Ost und West.

²⁰⁶ Kritiky z doby předbřeznové nalezneme v SABINA, K.: O literatuře, Praha 1953.

²⁰⁷ O tomto úseku Sabinova života podrobněji píše BLAHNÍK, V. K.: Karel Sabina, Praha 1911.

²⁰⁸ J. Kučera, J. Grégr, J. Neruda, V. Hálek, J. Barák, K. Tůma, J. V. Sládek a další.

²⁰⁹ Tato událost vyvolala celospolečenskou při, byl li Sabina skutečně udavačem a do jaké míry ohrožovaly jeho zprávy českou společnost. Sabina se sám hájil spiskem Obrana proti lhářům a utrhačům. Přímluvčího našel také

prohlášen za zrádce národa. Od této chvíle ztratil Sabina své jméno. To bylo vymazáno ze seznamu vlasteneckých knihoven, zmizelo z divadelních a literárních rubrik českých časopisů.²¹⁰ Za posledních pět let svého života, v této podivné „neexistenci“ sice napsal ještě tři romány a velkou studii o divadle a dramatu v Čechách, která je dnes paradoxně z jeho díla nejvíce ceněna²¹¹, vše ale pod pseudonymy a tajně. Zemřel v bídě a opovržení v Praze roku 1877.

Sabinovo literární dílo a jeho směřování je značně roztříštěné. Z počátku vynikl jako velký obránce Máchy, toho popisoval jako krajně individualistického, geniálního básníka.²¹² Pak začal, jako moderní žánr literatury, prosazovat román.²¹³ Stal se i úspěšným libretistou.²¹⁴ Jako dramatik se ale nikdy neprosлавil. Z jeho třech her měla na jevišti úspěch jen jedna jediná konverzační veselohra. My se ale budeme věnovat postupně všem třem jeho dramatům. A stejně jako u předchozích autorů se pokusíme charakterizovat, jak nahlížel na nobilitované složky již druhý radikálně demokratický politik.

Inserát

Uveřejnil jste kramářské návštěví. Ženské pohlaví jest vám jen zbožím, jehož cena ustanovena věnem, stav manželský jest vám předmětem obchodu a spekulace, lásku odbýváte veřejnou dražbou.²¹⁵

Roku 1866 měla premiéru Sabinova nejúspěšnější²¹⁶ dramatická práce, veselohra ze současné Prahy, Inserát. Veseloherní kus má zejména pobavit, hledat v něm složité přesahy a

v J. V. Fričovi, J. Arbesovi (studie Záhadné povahy), později Mackovi, Blahníkovi, Sekaninovi a v neposlední řadě i Fučíkovi viz FUČÍK, J.: O Sabinově zradě, Praha 1940.

²¹⁰ RAVIK, S.: Karel Sabina. Portrét konfidenta, Praha 1992.

²¹¹ První pokus o soustavnější a souhrnnější vylíčení počátků divadla a dramatu v Čechách, SABINA, K.: Počátky českého divadla, Praha 1940.

²¹² V prvním ročníku Máje otiskl Upomínku na K. H. Máchu, 1858.

²¹³ K problematice románu se často vyjadřoval, stať SABINA, K.: Slovo o románu vůbec a o českém zvláště, in: Lumír, č. 3, 1858, s. 23

²¹⁴ Smetanovi Braniboři v Čechách, 1866, Prodaná nevěsta, 1866, Bloudkovo V studni, 1867 a Bendlův Starý ženich, 1883.

²¹⁵ SABINA, K.: Inserát, Praha 1866, s. 18.

konotace by bylo snad zbytečné. Přesto se na chvíli nad tímto dílkem pozastavíme, neboť se v textu, byť na menší ploše, objevuje postava šlechtice. Baron Vasil, statkář a továrník z Boleslavi, který se rozhodne provdat svoji dceru Julii a odpoví na jakýsi novinový inzerát na seznámení, což vede k dalším zápletkám a komickým peripetiím, je původem šlechtic. Především je ale moderním hospodářem a hlasatelem pokroku. Prakticky nemluví o ničem jiném, než o svých hospodářských podnicích. Prohlašuje nutnost nového systému národního vychování, potřebu pravých ekonomů, což se dle jeho mínění zatím společnosti nedostává. Ženicha své dcery hledá také podle těchto měřítek. Ve skutečnosti vlastně nehledá manžela pro dceru, ale nástupce do svých podniků, pokračovatele své práce. Je to praktický a reálně uvažující muž. Barona Vasila bychom mohli započítat do té skupiny šlechticů, která začala v hospodářské oblasti ochotně přijímat nové postupy v průmyslu a zemědělství.²¹⁷ Částečně tak byla v opozici vůči české historické šlechtě, která reagovala na modernizaci v 19. století izolací ve vlastním světě, jehož jmenovatelem byl jezdecký sport, lovecká zábava, domácí plesy a salony či poznávací cesty.²¹⁸

Sabinův postoj ke šlechtě, který v Inzerátu vtělil do postavy barona Vasila, není nenávistný ani odsuzující. Propast nedorozumění mezi šlechtickou a měšťanskou společností v Čechách, kterou nejvíce prohlubovalo nepochopení vyplývající z nesmiřitelnosti konzervativního a liberálního pohledu na svět se mu totiž v postavě jeho aristokrata podařilo překlenout. K podobnému, samozřejmě ráznějšímu činu bude vyzývat ve svém pamfletu Česká šlechta Josef Holeček na konci první světové války.²¹⁹

²¹⁶ O diváckém přijetí na premiéře a následných reprízách viz: ČERNÝ, F. a kol.: Dějiny českého divadla III, Praha 1979, s. 129-131.

²¹⁷ MYŠKA, M.: Šlechta v Čechách na Moravě a ve Slezsku na prahu buržoazní éry (Hospodářská aktivita české aristokracie a tzv. „kapitalistická modernizace“), in: Časopis Slezského muzea, série B, 36, 1987, s. 46-65. srov. HOFFMANN, G.: Pohled na hospodaření šlechty v první polovině 19. století. Hospodářské a majetkové poměry Alfréda Candida z Windischgätzu v letech 1802-1862, Studie k sociálním dějinám 4, 1999, s. 53-100.

²¹⁸ BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice 2005, s. 7-8.

²¹⁹ „Česká šlechta zapomněla, že společenské hradby, které v dobách feudalismu od sebe dělily jednotlivé stavy, jsou již skoro všude strhány, a kde se tak ještě úplně nestalo, stane se v době nedaleké. ... Za dní našich šlechta, chce-li býti ne-li vůdcem, tož aspoň platným činitelem v národě musí vystoupiti ze svých skalných hradů neoděna v nemotorné brnění, neozbrojena těžkopádným mečem, nýbrž opatřena těmi zbraněmi ducha a školy, které každému do ruky vtiskuje nová doba byť nebyl šlechtic – a tak se musí pustiti v závody s ostatními společenskými činiteli obce národa, v závody o zásluhy o národ.“ HOLEČEK, J.: Česká šlechta. Výklady časové i historické, Praha 1918, s. 21.

Černá růže

*On ale syn jen sprosté pouze ženy a v panskou vaši rodinu se vkradl co hlodající červ v královskou růži, co cizopásek na tvém rodokmenu.*²²⁰

Počátkem 17. století zaznamenal Václav Březan, dvorní dějepisec Petra Voka, středověkou erbovní pověst o původu Rožmberků a jim příbuzných šlechtických rodů rozvětveného kmene Vítkovců. Podle této pověsti prapředeek Vítek rozdělil mezi své syny svoje državy a každému dal do erbu jednu z růží. Nejstarší Jindřich dostal zlatou růží na modrém štítě a s ní hradecké panství, druhorozený Vilém získal růží stříbrnou na černém poli spolu s Landštejnem a Třeboní, třetího Smila obdaroval otec panstvím stránským a bystřickým a určil mu modrou růží na zlatém štítě, čtvrtý Vok si směl ponechat otcův erb s červenou pětilistou růží na stříbrném poli a stal se pánem Rožmberka a Krumlova, konečně pátý, nemanželský syn Sezima se spokojil s růží černou a panstvím ústeckým.²²¹ Právě tato rodová tradice se stala východiskem Sabinovy další hry, pětiaktové tragédie Černá růže, která byla uvedena o dva roky později po úspěšném Inserátu. Klíčovým tématem se však v Sabinově dramatu nestalo samotné rozdělení Vítkovského dominia, ale následný spor o možnost nároků levobočka Sezimy. Postupně se v rámci sporu vyprofilovaly dvě názorové skupiny. Ty bychom mohli zjednodušit označením příslušníci české a cizí šlechty. Jeden tábor vytvořili Vítkovi synové, druhý pak jeho manželka, původem italská šlechtična z rodu Ursinů²²² a její dlouholetý pobočník, dvořan a původem zchudlý florentský šlechtic. Vítkova vdova odmítá akceptovat manželovo rozdělení majetku a hlavně nesouhlasí s podílem nemanželského syna Sezimy. Závěť, ve které je jeho nárok na ústecké panství, stejně tak i nárok na držení černé růže potvrzen, prohlásí za padělek a začne o nepravosti rozdělení přesvědčovat i své syny. Ke lžím a intrikám je navíc sváděna svým pobočníkem, který vidí

²²⁰ SABINA, K.: Černá růže, Praha 1868, s. 19.

²²¹ PÁNEK, J.: Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance, Praha 1989, s. 21.

²²² Pravděpodobně odkaz na pozdější snahu rodu Rožmberků dokázat starobylost svého rodu a odvozovat jej od italského rodu Orsi.

z celé situace možný vlastní prospěch. Naopak Vítkovi potomci jsou vzorem čestného jednání, obhajoby spravedlnosti a ochrany českého národa. Už od svého otce jsou vychováni ve slovech: „*Pomněte chrániti, že vlasti čest přední úlohou českých pánův jest.*“²²³ Aby byl ještě více posílen rozpor mezi cizí a domácí aristokracií, nechává Sabina dokonce některé z Vítkových potomků na svých nových panstvích osvobozovat lid od roboty. Tento čin, který Sabina umístil do raného středověku, tedy doby čistě feudální, je pochopitelně spíš záchvěvem autorovy politické radikality. A také asi jeho zájmem podat co nejpozitivnější obraz původem české šlechty. Vždyť jeden z Vítkových synů Vok na samém závěru prohlašuje: „*Zbývá nám v Čechách ještě něco pánův již věrni starým právům země této s lidem ve spojení ne v odporu svou i své vlasti slávu pěstují.*“²²⁴

Sabinova tragédie z roku 1868 znovu připomíná tezi o dvojí šlechtě, která nám byla již jednou představena Kolárem v jeho první hře Monika. Šlechty původem domácí, s lidem spolupracující a šlechty cizí, která hájí pouze své zájmy a lid zneužívá. Rozdělení je sice úzce spjato s Bílou horou a následnými událostmi, takže se většinou používá přívlastku šlechta předbělohorská a pobělohorská. Což je v dramatu zasazeného do 12. století těžko možné. Ale i tak je patrné, že k tomuto rozdvojenému pohledu na aristokracii Sabina směřoval.²²⁵

Šašek Jiřího z Poděbrad

Ledaskdo může se státi boháčem, když dědí, ledaskdo rytířem, když hodně mnoho lidí potluče, ledaskdo třeba králem, když mu štěstí přeje.²²⁶

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století se začal rozvíjet v původní tvorbě nový žánr, historická veselohra.²²⁷ Mezi námi popisovanými díly se zatím vyskytl

²²³ SABINA, K.: Černá růže, Praha 1868, s. 19.

²²⁴ SABINA, K.: Černá růže, Praha 1868, s. 76.

²²⁵ Pohled a hodnocení šlechty z hlediska domácí předbělohorské a cizí pobělohorské šlechty provedl G. Horlivý v HORLIVÝ, G.: Banda lupičů a žhářů, Praha 1900 a následně po něm J. Holeček v HOLEČEK, J.: Česká šlechta. Výklady časové i historické, Praha 1918.

²²⁶ SABINA, K.: Šašek Jiřího z Poděbrad, Praha 1870, s. 57.

pouze jeden zástupce tohoto zaměření, Kolárovi Mravenci. Dalším, kdo se pokusil o žánr historické veselohry, byl právě Sabina. V roce 1870 se poprvé objevilo jeho dílo Šašek Jiřího z Poděbrad.

Jan Klenovský, syn rytířských otců, jak se sám Jan Paleček, šašek krále Jiřího, představuje, vystupuje v Sabinově hře jako vtipný pozorovatel a zároveň moudrý rádce. Svě rady neudílí jen králi, ale i mladým šlechticům. Ty přesvědčí ke spolupráci v boji proti katolické skupině, která chce prostřednictvím uherských spiklenců ohrozit zemského správce Jiřího z Poděbrad. Šlechtickou obec v dramatu zastupují mladí příslušníci předních českých aristokratických rodin jako Ctibor z Cimburka nebo Vilém z Pernštejna. Ti se zpočátku sice odmítají zapojit do Palečkových akcí se slovy: „*Nesluší Pernštýnovi po hospodách se rvátí*“ či „*A syn Jana z Cimburka nepropůjčí se každému šprýmu.*“²²⁸ Později ale s povděkem přijímají Palečkovy rady o panstvu, jeho vztahu k lidu a o dobrých zásadách, kterých by se měli držet, pokud nechtějí ztratit přízeň svého národa. „*Pamatujte si hoši, nerozum lidu škodí jen jemu, ale nerozum pánů tlačí tisíce lidí.*“²²⁹ Paleček zachází ve svých kázáních tak daleko, že některá působí jako slova radikálů Sabinovy družiny. „*Ceňte se jen hodně vysoko pokud panská sláva platí. Přijde snad doba, kdy ji nikdo nebude chtít ani zadarmo.*“²³⁰ Tato věta ostatně pouze potvrzovala již nastalou situaci, kdy po obnovení rakouské ústavy v šedesátých letech usilovaly radikální skupiny o zrušení šlechtických titulů a jejich mluvčí označovali šlechtu za národního nepřítele a škůdce.²³¹ Sabinův obraz šlechty, který podal svou veselohrou, měl zapůsobit opačně. Jeho šlechtici naslouchají Palečkovým kázáním a uvědomují si, že jedině spoluprací s lidem mohou dospět úspěchu. Někteří z nich jsou vybarveni jako bojovníci za správnost českého jazyka. Cizí univerzitní profesor se například

²²⁷ První historické veselohry byly tehdejšími kritiky hodnoceny negativně. J. Neruda vysvětloval tuto skutečnost tím, „že v pohnutých českých dějinách lze nalézt málo úsměvných okamžiků, které by inspirovaly k veselohře.“ Viz NERUDA, J.: České divadlo, in: Osvěta 7, 1870, s. 738.

²²⁸ SABINA, K.: Šašek Jiřího z Poděbrad, Praha 1870, s. 24.

²²⁹ SABINA, K.: Šašek Jiřího z Poděbrad, Praha 1870, s. 26.

²³⁰ SABINA, K.: Šašek Jiřího z Poděbrad, Praha 1870, s. 35.

²³¹ Proti tomu se postavil F. Palacký, který nesouhlasil se zrušením titulatury s argumentem, že bude zavedena skutečná rovnost před zákonem a tituly a privilegia ztratí svou hodnotu a stanou se pouhou památkou.

rozčiluje nad tím, že: „*Mladý Zajíc z Házenburka, ten holobrádek, mi vytýkal, že tupím český jazyk. ...Co chtějí s tím českým jazykem?*“²³²

Sabinovi šlechtici v Šaškovi Jiřího z Poděbrad se mnohem více podobají vlasteneckým, lidumilným aristokratům, jaké přinesla ve svých románech Božena Němcová, než šlechticům sedmdesátého roku 19. století. Mohlo jít jednak o autorovu výzvu před jednáním o Fundamentálních člancích, adresovanou šlechtě, nebo kompenzaci českému národu, který silně pociťoval absenci národně uvědomělé aristokracie.

²³² SABINA, K.: Šašek Jiřího z Poděbrad, Praha 1870, s. 52.

7. *František Věnceslav Jeřábek*

Posledním autorem, jehož dramatice se budeme věnovat a který svými pracemi pokryje zejména osmdesátá a devadesátá léta je František Věnceslav Jeřábek. Pocházel ze staré měšťanské rodiny, ze Sobotky. Roku 1845 byl odvezen do Litoměřic ke svému strýci Františku Rolejčkovi, tamnímu gymnaziálnímu profesorovi, který ho měl dále podporovat při studiích. Ten se za nedlouho stal děkanem v Chomutově a Jeřábek pokračoval do Chomutova s ním. Další cesty jej vedly společně s Rolejčkem do Mladé Boleslavi, kde přestoupil na gymnázium. Právě zde se v něm prý poprvé ozvalo národní vědomí.²³³ Krátkou dobu studoval Jeřábek i na Akademickém gymnázia v Praze, řízeném tehdy Klicperou. Po vyšetřování domnělé nekázně studentů, však školu záhy opustil. Právě v Praze se u něho poprvé projevil literární sklony, účastnil se psaného studentského časopisu Flora, který redigoval Čelakovský. Přispěl do něho několika básněmi. Gymnázium nakonec dokončil v Jičíně. Na přání svého strýce vstoupil sice do bohosloví, po dvou letech je opustil a rozhodl se vstoupit na Filozofickou fakultu do Prahy, kde studoval filologii. V roce 1857 prodělal velmi těžké onemocnění, ze kterého se odjel léčit do rodné Sobotky. Zde propadl definitivně divadlu, které nejdříve hrál na tamním ochotnickém jevišti, poté spolu s ochotníky uvedl i svoje první drama. Byla jím Hána, inspirovaná jednou z hereček Luisou Šolcovou, kterou chtěl prostřednictvím své práce glorifikovat a která se nakonec roku 1866 stala jeho manželkou. Hána byla hrána nejen v Sobotce, ale o rok později i v Zemském divadle v Praze. Po prvním divadelním úspěchu se Jeřábek vrátil na opětné naléhání kmotra do Litoměřického semináře. Znovu je opustil a odjel opět do Prahy na Filozofickou fakultu. Kromě studií začal působit i jako žurnalista, nejdříve spolupracoval s Šestákovými Pražskými novinami, poté přispíval do Ruchu. Roku 1859 byla po dlouhé době vypsaná soutěž o cenu Fingerhutovu na dramata ze slovanských dějin. Jeho historická hra Svatopluk získala druhé místo.²³⁴

²³³ O tomto úseku života se podrobně zmiňuje Jan Voborník v VOBORNÍK, J.: František Věnceslav Jeřábek, Praha 1923.

²³⁴ MIKOVEC, F. B.: Svatopluk, in: Lumír 9, 1859, s. 303.

Kromě dramatiky se Jeřábek celý život věnoval novinářské činnosti a učitelské profesi. Stal se členem redakce nově založených Národních listů, kde vedl divadelní referát. Pro neshody s členy redakce a zejména s Nerudou, jejichž důvodem bylo rozdílné politické smýšlení, však o šest let později z redakce odešel. Přestoupil do Národního Pokroku, kde zaujal pozici spoluredaktora. Současně vyučoval na české reálce a na Malostranském reálném gymnáziu. Odkud byl na vlastní žádost přeložen v roce 1872 na Vyšší dívčí. Ještě jedna jeho činnost je velmi důležitá a to činnost politická. Od roku 1870, kdy byl zvolen do zemského sněmu za Sobotku, Lomnici a Novou Paku, zasedal postupně za Staročechy jako poslanec říšský a později zemský. Vynikal především svými řečmi ve vídeňském říšské radě. Zachovaly se také jeho politické stati (uveřejněné v Osvětě). Na konci sedmdesátých let vystoupil z redakce Pokroku, aby se mohl intenzivněji věnovat dramatické práci a studiu filologie a literární historie, neboť pomýšlel na univerzitní profesuru.²³⁵ V osmdesátých letech také asi proto napsal nejvíc svých dramatických prací. Postupem času se zhoršoval jeho zdravotní stav, což se odráželo i na kvalitě jeho her.²³⁶ Po dlouhých psychických a fyzických obtížích zemřel v roce 1893.

Kromě širokého záběru žurnalistického a dramatického, byl Jeřábek i básníkem. Své básně tiskl v Mikovcově Lumíru, souborného vydání se ale nikdy nedočkaly. Teoretiky je považován za představitele společenského dramatu, jímž se jako první pokusil pojmenovat dobu, ve které žil, včetně nových, typických postav, které na jeviště přiváděl.²³⁷ Z jeho 11 dramát²³⁸, se budeme věnovat čtyřem titulům, které nejvíc odpovídají našemu zájmu o šlechtu. Zároveň nám doplní mozaiku o poslední dvacetiletí 19. století, které se doposud v našem výčtu objevilo minimálně.

²³⁵ NOVÁK, J. V., NOVÁK, A.: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob po naše dny, Olomouc 1939, s. 321.

²³⁶ FISCHER, O.: K dramatu, Praha 1919, s. 57-69.

²³⁷ MÁCHAL, J.: Dějiny českého dramatu, Praha 1917, s. 98.

²³⁸ Další dramata (veselohry), která nebyla, či nebudou zmíněna jsou: Veselohra, Zde je žebrota zapovězena, Tři doby země české v Komárově, Kterak sláva omrzí a Závist'. Výbor Jeřábkových dramát vyšel poprvé v 74. svazku Národní biblioteky Kobrovky roku 1893.

Cesty veřejného mínění

*Nejlepší moje naděje zmařená. Moje rehabilitace, šlechtický můj predikát ten tam.*²³⁹

14. března roku 1866 se uskutečnila v zemském divadle premiéra Jeřábkovy dramatické novinky, veselohry *Cesty veřejného mínění*.²⁴⁰ Tentokrát nešlo o veselohru historickou, jako v předchozím případě Šaška krále Jiřího, ale spíš o hru společenskou s určitými komediálními rysy. Poukazuje na problém vzrůstající moci tisku a jeho vliv na veřejnost. Ukazuje nám společnost běžného středně-velkého českého města, která je konfrontována díky tisku s utajovanou politickou aférou. Z městské společnosti, jež je v textu představena, nás zaujaly dvě osoby – baron Šlechta a zemský rada Jáchymov. První, bývalý vysoce postavený, úředník ministerstva, šlechtic rodem, druhý po šlechtictví toužící zemský úředník. Jeřábek proti sobě staví dva osudy mužů, které nějakým způsobem ovlivňuje šlechtický predikát. Baron Šlechta patří do zmiňované skupiny „první společnosti“, byť stojí na samém jejím okraji. Jeho titul a s ním spojená pozemková držba mu zaručuje elitní postavení ve společnosti. Úřad, který dlouho zastával, pro něho byl spíš službou monarchii, či snahou udržet po staletí tradiční výsadu své vrstvy. Historická šlechta si zachovávala v druhé polovině 19. století vliv i v říšské radě a na zemských sněmech. Stejně jako zůstávala jejím hájemstvím diplomacie.²⁴¹ Odchod barona Šlechty z úřadu předznamenává proces uzavírání šlechty za zdmi svých rezidencí, kde se pod heslem výlučnosti budou věnovat jen „vybraným“ zájmům.²⁴² Jeden z baronových kolegů také jeho čin hodnotí opovržlivě. „*Baron, státník, rozený diplomat a on jen o děvčatech.*“²⁴³ Druhý muž, rada Jáchymov koná svou práci na úřadě zejména proto, aby byl povýšen za zásluhy do šlechtického stavu. Pro získání by udělal cokoli. Stal by se sice pouze členem „druhé společnosti“, ale přesto

²³⁹ JEŘÁBEK, V. V.: *Cesty veřejného mínění*, Praha 1867, s. 85.

²⁴⁰ Ještě téhož roku byla hra vytištěna nákladem Skrejšovského a počtena Náprstkovou cenou.

²⁴¹ GODSEY, W. D.: *Aristocratic redoubt. The Astro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 1999, s. 18.

²⁴² BEZECNÝ, Z.: *Šlechta a umění v 2. polovině 19. století*, in: Kaiserová, K.-Martinovský, I. (edd.), *Umění a veřejnost v 19. století*, Plzeň 1998, s. 105-110.

²⁴³ JEŘÁBEK, F. V.: *Cesty veřejného mínění*, Praha 1867, s. 25.

vzdálené od měšťanstva. Byl by osobou s vědomím společenské nadřazenosti. Největší část nově nobilitovaných představovali vedle důstojníků právě státní úředníci, kteří tvořili téměř čtvrtinu ze všech povýšených.²⁴⁴ K získání titulu stačila jen poctivost a trpělivost. Kromě toho pochopitelně zaplacení stanovené taxi. Baron je za své bezstarostné opuštění úřadu, nezájem o politiku a věci veřejné a v neposlední řadě povrchní zábavy kritizován a odsouzen společností. Rada Jáchymov, veřejně uznávaný a oceňovaný městský činitel, se ale přesto touží dostat mezi takové lidi. Jelikož je hra psaná v polovině šedesátých let, kdy stále přetrvávalo účelové spojenectví mezi staročeskou stranou a historickou šlechtou, rozhodl se Jeřábek poupravit závěrečný obraz šlechty. Baron se nakonec rozhodne navrátit do svého ministerského úřadu a být tak společnosti prospěšný. Rada Jáchymov titul nezíská, ale je šťastný, že si ho město váží.

Služebník svého pána

Ano celý svět je vaším sluhou vidíte? Mezi náma musí být nepřátelství, vámi zavržen do kalu veliký zákon rovnosti lidské, vy nám nejste roveň, neboť my jsme šlechtici duchem a vy jste bídník.²⁴⁵

Pokud v předešlé hře přivedl Jeřábek na jeviště potenciálního příslušníka nové šlechty, v dramatu *Služebník svého pána*, jež bylo poprvé uvedeno v listopadu roku 1870²⁴⁶, se nově nobilitovaný stal hlavním hrdinou příběhu. Šlechtic z Dornenkronu je velmi majetným továrníkem. Což potvrzuje skutečnost, že do šlechtického stavu nebyly povyšováni jen úředníci a vojáci, ale že poměrně početnou skupinu nově pošlechtěných tvořili průmyslníci a velkoobchodníci.²⁴⁷ Okázalostí svého životního stylu, přepychovou domácností, vybranou stravou a mnohým dalším se snaží napodobovat životní styl

²⁴⁴ Adam Wandruszka uvádí, že v letech 1804-1918 bylo nobilitováno 4044 důstojníků a 2157 úředníků.

²⁴⁵ JEŘÁBEK, F. V.: *Služebník svého pána*, Praha 1870, s. 64.

²⁴⁶ Tiskem vydaná ještě téhož roku, hra byla dokonce přeložena do němčiny, pro odpor vídeňské žurnalistiky, ale nebyla uvedena. Roku 1891 přeložena do chorvatštiny a hrána v Záhřebu.

²⁴⁷ Adam Wandruszka uvádí, že v letech 1804-1918 bylo nobilitováno 1008 průmyslníků a obchodníků.

historické šlechty. Na rozdíl od ní předstírá až přehnaný zájem o všechny lidi kolem, včetně svých dělníků v továrnách. Vytváří kolem sebe aureolu humanisty a lidumila. A jelikož jedním z jeho hesel je pokrok, je členem i městské liberální strany, která jej zvolila do čela. „...*můžeme si směle mezi sebou říci, že naše úmysly jsou poctivé, že se nám nejedná než o blaho lidu.*“²⁴⁸ Že by konečně šlechtic, kterého by si společnost přála? Po grandiózním vstupu a několika šlechtických pózách se však pán z Dornenkronu projeví v pravém světle. Jeho zájmem je zisk patentu na vynález nového mechanického stroje, který vytvořil jeho chránělec. Patent se stane podnětem k odhalení pravé povahy a charakteru nového šlechtice. Ten nejenže se svým chováním neliší od staré šlechty, ba dokonce je ještě horší. Jeho politické angažmá, stejně jako zájem o lid je pouhou zástěrkou, pro zvětšování majetku a budováním nedotknutelné pozice ve společnosti.

Většina historických her byla spíš kritikou staré šlechty, nově pošlechtěné nechávala stranou. Jeřábekovo dílo vyplnilo tuto mezeru a vyjádřilo se i k nově nobilitovaným. Ti, i když původně pocházely z měšťanských kruhů, velmi záhy zaujali identický postoj k ostatní společnosti a proto není divu, že i společnost na ně začala pohlížet pod stejným úhlem jako na šlechtu tradiční. V tomto případě značně negativně.

Syn člověka

Tak krvavé hodiny, ty otcovská Praho naše, nejsou ještě zaznamenány v tvých letopisech, těchto 42 co věčnost dlouhých dnů od 6. května do 18. června 1757. Ó odvráťte se oči upřímného Čecha od tohoto žalostného divadla!²⁴⁹

V třetím dramatu, kterému budeme věnovat pozornost, Jeřábek opouští současnou dobu a navrací se k historické látce. Pod titulem Syn člověka čili Prusové v Čechách roku 1757 přináší příběh záměny dvou novorozeňat, kdy se shodou okolností z židovského nalezence stává potomek šlechtické rodiny, který bude v dospělém věku hrát klíčovou roli ve

²⁴⁸ JEŘÁBEK, F. V.: Služebník svého pána, Praha 1870, s. 15.

²⁴⁹ JEŘÁBEK, F. V.: Syn člověka, Praha 1882, s. 49.

válečném střetu s pruskými vojáky. Drama zasazené do sedmileté války mělo svoji premiéru roku 1878, tiskové podoby se dočkalo až o čtyři roky později. Strůjcem výměny je nesympaticky líčený židovský lékař Abraham Benjuda, který přejde do tábora Fridricha II. a bojuje proti útisku Židů v Rakouské monarchii. Jeho postava tvoří rasistickou polemiku s Kolárovým Falu Eliabem z Pražského Žida. Ostrý antisemitismus, který zaujal Jeřábek proti této postavě však zdaleka nekorespondoval s tehdejší situací v české společnosti. Neboť od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let vzniká českožidovské hnutí, které se snažilo prosadit češtinu do náboženského života židovských obcí. A od této chvíle se hovoří o českém asimilantství, kdy před první světovou válkou vykazovala většina Židů v českých zemích češtinu jako „obcovací“ jazyk. Ani v české společnosti nechyběly projevy tradičního „lidového“ antisemitismu²⁵⁰, ale nová mladočeská garnitura, přestože i v ní bylo antisemitské křídlo, se přece jen jako celek nedala strhnout k takové protižidovské obsesi, jako polská endecja nebo nové německé strany.²⁵¹

Naopak sympaticky až heroicky je vykreslen původní nalezenec „syn člověka“ nyní již baron Jaromír Sokolov Rodovský. Miluje svůj lid, který respektuje a brání. Je ochoten zrušit jeho poddanské povinnosti a zavést možnost vykoupení z roboty. Ve chvíli pruského ohrožení se staví do role obránce české vlasti. A není to pouze on i ostatní čeští šlechtici volají po záchraně české země. „*My stavové této země, již se tím má zasadit rána smrtelná, my potomci slavných oněch rodů, jež za vlast tuto krvácely na sta bojištích, my panstvo české jsme tito mužové, my česká šlechta. ... Ještě se zachovaly pamětní listy o tom, čím jsme kdysi byli a čím můžeme zas být, sáhne-li Bedřich na naše práva a na naše svědomí. Předkové české šlechty budily obdiv půl světa, oni pomohli králům našim utvořit velké říše.*“²⁵² Takto vnímá historickou kontinuitu české šlechty a především její národní tradici a hrdost baron Rodovský. Pozadu za ním nezaostává ani hrabě Arnošt Harrach, který nejenže vzývá svůj stav, ale odvolává se dokonce na korouhev svatého Václava, coby symbol české země. „*Necht' tedy*

²⁵⁰ Příkladem je velká antisemitská aféra kolem smyšlenky o rituálu ni vraždě v Polné (hilsneriáda) v roce 1899 ukázala silné antisemitské křídlo v české politice, které sahalo od klerikálů přes mladočechy, někdy až k mladé radikálně nacionální generaci. Viz KREJČOVÁ, H.: Nástin spolkové činnosti českožidovské asimilačního hnutí, in: Sborník k problematice multietnicity, (ed.) Kárník, Z., Praha 1996.

²⁵¹ KŘEN, J.: Dvě století střední Evropy, Praha 2005, s. 268.

²⁵² JEŘÁBEK, F. V.: Syn člověka, Praha 1882, s. 252-253.

nepřítel zví, že panstvo české není nehodno velikých svých předkův.“²⁵³ Takových a mnoho dalších vět bychom našli v Jeřábkově dramatu, které jednoznačně hájí českou šlechtu. Šlechtický stav dokonce pojímá jako jediného obránce a reprezentanta vlasti. Vlasti ovšem rozumí rakouskou monarchii. V době, kdy Jeřábek psal své drama, byl politicky aktivním, zasedal v říšské radě za staročechy, kteří tehdy politicky spolupracovali s historickou šlechtou.²⁵⁴ Z tohoto důvodu vyplývá i jeho pohled na šlechtu na konci sedmdesátých let.

Magdaléna našeho věku

***Pohled' tam na stěně obraz mého manžela a tvého otce. Tys láskou svou dovedla smířiti
bledé stíny vinníkův.***²⁵⁵

Posledním Jeřábkovým dramatem, které napsal dva roky před svou smrtí, je *Magdaléna našeho věku*.²⁵⁶ Vrátil se v něm opět k sociální problematice, jež převažovala u jeho předešlých prací. Inspirací mu byla hesla nového sociálně humanitního hnutí v Anglii a Francii, bránící práva žen, matek a dětí. Zvláště práv opuštěných matek vychovávajících nemanželské potomky a opuštěných dětí bez rodiny, které jsou vydány napospas sobecké společnosti.²⁵⁷ Takovou je hlavní hrdinka *Magdaléna*, ošetřovatelka ve vojenské nemocnici, v době rakousko – pruské války roku 1866. Šťastnou náhodou se pod cizí totožností dostává jako společnice do domácnosti nobilitované velkostatkářky Hvězdinské. Ta se jí ujímá a i po prozrazení jejího pravého původu ji nechává v kruhu svých blízkých. V postavě Hvězdinské se opět setkáváme s příslušníkem nové šlechty. Tentokrát ale nejde o ambiciózního, po majetku lačnického člověka, jako byl Dornenkron v *Služebníkově* svého pána. Hvězdinská se drží v ústraní společnosti. Je ochotna poskytnout svůj dům vojenskému důstojníkovi,

²⁵³ JEŘÁBEK, F. V.: *Syn člověka*, Praha 1882, s. 292.

²⁵⁴ KOŘALKA, J.: *Češi v habsburské monarchii a v Evropě 1815-1914*, Praha 1996.

²⁵⁵ JEŘÁBEK, F. V.: *Magdaléna našeho věku*, Praha 1898, s. 97.

²⁵⁶ Dílo vzniklo v roce 1891, autor pochyboval o jeho umělecké kvalitě a proto se premiéry dočkalo až po jeho smrti v listopadu 1897 v rámci cyklu her *Májem ve Švandově divadle na Smíchově*. Tiskem bylo vydáno o rok později.

²⁵⁷ Hlavní inspiraci našel v anglickém románu Wilkie Collinse *The new Magdalen*.

navracejícímu se z bojiště u Hradce Králové, neboť jak říká: „*Neznámého vojenského důstojníka jež ubytovati v domě svém mi káže vlastenecká povinnost.*“²⁵⁸ Ale o politické události se sama nezajímá.

Po nezdařených jednáních o novém národnostním statutu v českých zemích (tzv. punktacích), jejichž následkem byla porážka staročeské strany ve volbách roku 1891 a tedy i definitivní konec jakési spolupráce vlastenců s historickou šlechtou, nemohlo pochopitelně vzniknout dílo jež by šlechtu opěvovalo. Jeřábek ale zůstal svým smýšlením staročechem, proto i do svého posledního dramatu promítl svoje sympatie ke šlechtě, i když tentokrát zvolil raději příslušníka nově nobilitovaných než historické šlechty.

²⁵⁸ JEŘÁBEK, F. V.: *Magdaléna našeho věku*, Praha 1898, s. 46.

Závěr

Karel Sabina napsal v roce 1861 do almanachu Lada Niola: „*Divadlo jest zrcadlem a školou lidských povah. Navštěvujte je a zkoumejte jakou novou myšlenku, jaký nový náhled do světa jste jím získaly.*“²⁵⁹ My jsme se společně vydali hledat obraz šlechty druhé poloviny 19. století. Naším zrcadlem postupně prošlo 24 dramat šesti výrazných českých literátů a v některých případech i politiků. U některých jejich dramatické dílo pokrylo celou námi sledovanou epochu (J. J. Kolár J. V. Frič), u jiných pouze určitou část (V. Hálek, F. V. Jeřábek), jedno desetiletí (K. Sabina), či jeden rok (F. B. Mikovec). Setkali jsme se s mnohými žánry, zpočátku převažovala historická tragédie, od konce šedesátých let veselohra ze současnosti či historická veselohra. V osmdesátých letech se poprvé objevilo i sociální drama. Jak se tedy v jednotlivých dílech v průběhu desetiletí odrážel pohled na šlechtu?

Revoluční rok 1848 přinesl radikalizaci a všeobecné rozšíření protifeudálních postojů. V tisku i na veřejnosti se ozývala řada protišlechtických hlasů. Redaktor muzejního časopisu Václav Nebeský po červnových událostech prohlásil, že: „Šlechta česká nebyla již organicky spojena s národem.“²⁶⁰ Radikální Karel Sabina vyzýval v pamětní knize zvíkovské zříceniny, kde se zúčastnil národní slavnosti, „Zhyň, šlechtu, zhyň, ať zhyne lest-otroctví, klam a váda.“²⁶¹ V této době se těšily pozornosti tři nová dramata (historické tragédie). V lednových dnech uvedená Mikovcova Záhuby rodu Přemyslovského, již rok známý Kochan Ratiborský J. V. Friče a o několik měsíců později napsaná Kolárova Monika. Všechny do jisté míry kopírují revoluční ideály i protišlechtické postoje. Ostré odsouzení přináší Mikovec, jeho šlechta je prodejným spolkem prospěchářů, který nerespektuje a nenávidí ostatní sociální skupiny. Rozporuplný, ale v jádru také nechvalný, obraz vyplývá i z Fričova líčení nižší šlechty. Nejsmířlivěji se k problematice šlechty staví Kolár, který odsuzuje pouze šlechtu „cizí“ pobělohorskou, naopak předbělohorskou se snaží podat v lepším světle. Kromě této

²⁵⁹ SABINA, K.: O literatuře, Praha 1953, s. 266.

²⁶⁰ ²⁶⁰ RAK, Jiří, Šlechta v optice moderního českého nacionalismu, in: Zámek Loučeň, České Budějovice 2008, s. 34.

²⁶¹ Tamtéž.

teze o dvojí šlechtě, se kterou se ještě nejméně jednou v dramatice druhé poloviny 19. století setkáme, se u Mikovce objevuje ještě jedno téma, které bude v pozdějších dílech rozvíjeno. Je to ideál spravedlivého panovníka. Panovníka, který si váží svého lidu a je si vědom, že bez něho by nebyl ani on sám. Jak blízko byla asi tato idea k nadějím vkládaným do osoby Ferdinanda V. A jak aktuální se stala právě v umělecké podobě po „palácovém převratu“ a nástupu mladého Františka Josefa I. Žádné z dramát není situováno do období po roce 1620. Pro vlastenecké generace byla Bílá hora jednoznačně symbolem následujícího úpadku a místem až demonizovaným. Proto asi také žádný dramatik nepoužil příběh, který by toto „posvátné datum“ překračoval.²⁶²

V padesátých letech byl sice spor mezi národovci a šlechtou zakonzervován, stejně jako většina literární produkce, přesto se na počátku této dekády objevila dvě Kolárova díla, opět historické tragédie. První Žižkova smrt přináší velmi optimistický obraz šlechty, která je k národu loajální a bojuje za jeho požadavky. Zde poprvé české drama supluje skutečnost. Vytváří aristokracii podle svého přání, aristokracii, která se aktivně zapojuje do národního hnutí. O dva roky později ale Kolár z idealizace privilegované vrstvy vystřízlivěl. Jeho druhé drama Magelóna se totiž navrácí k negativnímu pohledu. Navrací se ale také k portrétu vlastenecky smýšlejícího panovníka, jak byl již představen v Mikovcově Záhřebě rodu Přemyslovského. Ani na počátku neoabsolutismu tedy neztrácí Kolár naději v panovníka a možnost změny politických poměrů v zemi. Obě díla jsou opět lokalizována do časů před rokem 1620. Spoluvytváří mýtus o hrdinném husitství²⁶³ a výjimečnosti Rudolfské Prahy.

Šedesátá léta přinášejí společně s Říjnovým diplomem a únorovou ústavou liberalizaci politického a kulturního života, stejně tak i spojení staročeské strany s konzervativní šlechtou reprezentovanou hrabětem Jindřichem Clam-Martinicem (1826-1887).²⁶⁴ Další výraznou událostí představovalo i rakousko-uherské vyrovnání. Českou reakcí na něj bylo rozhodné odmítnutí a bojkot „užší“ říšské rady, který zastávala i historická šlechta, z jejíž řad

²⁶² O mýtu bělohorské porážky v českém historickém povědomí více v RAK, J.:Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy, Praha 1994, s. 127-141.

²⁶³ RAK, J.:Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy, Praha 1994, s. 49-67.

²⁶⁴ Vzájemná politická podpora se nakonec stala dalším jablkem sváru v českém táboře, Palacký viděl v integraci šlechty na maďarský či polský způsob perspektivu, mladí k ní měli negativní vztah a šlechta sama nebyla ochotna se staročechy splynout. Výsledkem byla účelová aliance na základě společného zájmu na zemské autonomii, každá ze stran ji však chápala jinak.

vzešlo bojovné heslo odporu „až do těch statků a hrdel“.²⁶⁵ Právě tyto události pravděpodobně zapříčinily převrat v hodnocení české šlechty. Několik měsíců po vydání Říjnového diplomu se sice objevilo ještě Hálkovo drama *Záviš z Falkenštejna*, tvrdě odsuzující zkorumpované šlechtice, ale na druhou stranu hájící ideálního panovníka. Šlo ale o jednu z posledních prací svého druhu, která se v šedesátých letech objevila. Neboť od této chvíle vzniká řada dramát, která na šlechtu pohlíží jednoznačně pozitivně. Plejádu začíná Fričův *Libušin soud*. Ten kromě obrany šlechty přináší varování panovníkovi. Pokud nevyslyší svůj lid, může jím (prostřednictvím šlechty) být odstraněn. Následuje Hálkův *Král Rudolf*, znovu připomínající možné odvolání panovníka šlechtou, která bude tímto bránit národní zájmy. Jeřábek přináší ve své veselohře *Cesty veřejného mínění* postavu napraveného šlechtice, jež se od zahálky a povrchní zábavy vrací zpět do úřadu. Pozitivní obraz šlechtice ukazuje i současná veselohra Karla Sabiny *Inserát*. Ta přichází s fenoménem šlechtice – moderního, pokrokového hospodáře. I další Sabinova historická hra *Černá růže* se nese v podobném prošlechtickém duchu. V tomto případě alespoň co se týče šlechty českého původu. Výjimku nepředstavuje ani Kolárova veselohra ze současnosti *Dejte mi čamaru*, která ukazuje šlechtice jako zaryté vlastence. Opačný obraz se vyskytuje pouze v jediném dramatu šedesátých let, v Kolárových *Mravencích*, kteří poukazují na vzájemnou nesmiřitelnost dvou světů, světa šlechty a světa měšťanstva. Světů, které si vzájemně nerozumí a nemohou se tak pochopit. Důvodem negativního postoje k nobilitované vrstvě je datum vzniku díla. Kolár *Mravence* totiž napsal za revoluce 1848, ale kvůli cenzuře byli uvedeni až v roce 1866. Jeho pohled na šlechtu tedy nesouvisí s šedesátými léty, ale odráží dobu svého vzniku. A která historická období se stávají populární v etapě šedesátých let? Pokud nejde o hry ze současnosti, kterých výrazně přibývá, opakuje se zájem o epochu Rudolfa II., ve dvou případech o raný středověk - 12. století a jednou se objevuje i mýtický dávnověk.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vedl František Ladislav Rieger za staročeskou stranu společně s hrabětem Clam- Martinicem za historickou šlechtu jednání o českém státoprávním vyrovnání. Autonomie měla být zakotvena v podobě tzv.

²⁶⁵ KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 229.

Fundamentálních článků, které byly přijaty českým sněmem v říjnu 1871. Setkaly se ale s mocnou frontou odporu tvořené jak českými Němci, uherským premiérem Andrássem, rakouským kancléřem Beustem a dalšími a proto je císař vzal během měsíce zpět. Českou reakcí byl návrat k parlamentní rezistenci, zastávaný hlavně šlechtou a Palackým. Tato reakce vzbuzovala čím dál tím více nesouhlas ostatních politiků a vedla nakonec ke vzniku mladočeské strany (1874).

Vývoj událostí v sedmdesátých letech a postupný úpadek prestiže historické šlechty nachází svůj odraz i v dramatech. Dokud nedošlo ke krachu rakousko-českého vyrovnání, je česká šlechta v dramatech glorifikovaná. Důkazem toho je Sabinova historická veselohra Šásek krále Jiřího z Poděbrad, kde jsou šlechtici vykresleni spíš jako lidumilní, vlastenečtí aristokraté, nebo Kolárův Pražský Žid. V něm je na výsost idealizován podíl české šlechty v protirakouském odboji. Aristokracie je zde dokonce morálně povýšena nad ostatní sociální skupiny (především měšťanstvo). Nespokojenost s pasivní rezistencí a tedy i chováním historické šlechty, ale přináší opětovnou změnu v pohledu na urozené vrstvy. To potvrzuje Hálkův Král Jiří z Poděbrad, ve kterém se šlechtici znovu stávají zrádci svého národa a panovníka a jejich jediným zájmem jsou vlastní zisky. V sedmdesátých letech je oblíbenou epochou historických her doba poděbradská, znovu se vracející problematika roku 1620 a poprvé i období přesahující tento rok, čas sedmileté války.

Osmdesátá léta přinesla jen postupný pokles politických pozic staročechů, která se svou oportunní a loajální vládní politikou radikalizujícímu se českému prostředí stále odcizovala. Doba přála více nacionalisticky a zejména rovnostářsky orientované mladočeské straně, která neměla pro staročeskou spolupráci s aristokraty žádné pochopení. Na tuto situaci zareagovali i dramatici. Díla osmdesátých let se staví ke šlechtě velmi negativně. Ať jsou to Kolárovy Smiřičtí, Primátor, Královna Barbora či Fričovi Pobělohorci. Ve všech jmenovaných dramatech poztrácí šlechta morální zásady, charakter i čest. Staví se proti sedlákům, měšťanům a často i proti králi. Jejím cílem jsou dobré společenské pozice a majetek. Odsouzení nepostihlo jen starou šlechtu, dotklo se i nově nobilitovaných, což

dokazuje právě jedno z děl osmdesátých let, Jeřábkův Služebník svého pána. Autoři se ve svých dílech uchýlovali opět do časů poděbradských, či bělohorských.

Radikalizující se nacionalismus nakonec pohřbil i účelové spojení staročeské strany s historickou šlechtou. Od konce 19. století aristokracie nepředstavovala významnější politickou sílu a její politický vliv v celorakouském měřítku zlomilo zavedení všeobecného volebního práva do říšské rady roku 1907. Její představitelé se v naprosté většině stáhli do ústraní svých zámků a paláců nebo spolupracovali s císařským domem či kruhy okolo následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este a až na výjimky do veřejných záležitostí nezasahovala.²⁶⁶ Její vnímání v oficiální dramatice můžeme demonstrovat na dvou zcela rozdílných přístupech. Obě hry z devadesátých let jsou situované do současnosti, o to bude jednodušší jejich srovnání. Kolár v Ďáblově legendě reprezentuje negativní vidění šlechty. Vyčítá jí nezáměr o veřejné dění. V jeho očích je šlechta povrchní a jejím jediným smyslem života je zábava. Proti tomuto obrazu postavil Jeřábek v Magdaleně našeho věku pozitivní portrét šlechty. Ta je k národu loajální a cítí se být vlasteneckou. Dramatika devadesátých let tedy nastolila dvě budoucí možnosti, jak se vyrovnat s neexistencí „národu věrné“ šlechty. Buď ji zcela zavrhl. Nebo vytvořila na svých stránkách šlechtu „podle obrazu svého“.

²⁶⁶ Samozřejmě s výjimkou státních úředníků, mezi kterými si aristokraté udrželi významné postavení zejména na ministerstvu zahraničí a v diplomatické službě.

Summary

Aristocratic members of 2nd half of 19 century are considered by Czech society significantly critically, mainly from long term perspective. The reason might start in overall nationalist movement when Czech language was the main attribute of national competency taken by the first patriots. Aristocracy understood however this competency differently. They believed in the old professional traditions from territorial point of view (“terrestrial patriotism”) and with respect to their German orientation became to be Czech Germans. Absence of misunderstanding between the aristocratic and common community was resulting by their different opinion of conservative and liberal world view. As from 1848 already two antagonistic groups of high-born and the other people exist. One try-out to retrieve all gentle elites was done in the 2nd half of 19 century when we can see overall tendency to find common conclusion in the society held by the old Czech party. However Young Czech publicists were strictly against and Czech aristocracy was found fault with all disasters came to the Czech country. Starting with the eighties a fall-back of aristocracy, mainly in cultural and intellectual areas became stronger. Common life was more oriented on the other part of community. Aristocracy was gradually isolated in their own world represented by exquisite life style typical for previous periods. Incoming ninetieth just confirmed already stated reality. Nobility lost their political power and started to be concentrated on their assets handling while social influence was still significant.

Present nobility’s research in the 2nd half of 19 century is based upon available documents being archived in private estates of individual aristocrats and also referred to the memories and this time medias. Official Czech drama is the first source being in framework of the whole investigation. We are talking about various formations presented in the big stone theatres. In overall 24 dramas of six authors (Ferdinand Břetislav Mikovec, Josef Jiří Kolár, Josef Václav Frič, Vítězslav Hálek, Karel Sabina and František Věnceslav Jeřábek) we are searching a view on Czech aristocracy presenting in their works within decades.

Dramas originated in revolutionary 1848 year are characterized by anti aristocratic positions. For the first time we can monitor “double nobility” thesis, theme of domestic before

White Mountains (positive) and foreign after White Mountains (negative) aristocracies. There is also a motif of ideal monarch which could be traced later on. In fifties we can see more optimistic opinion on the nobility, mainly oriented on nation's loyalty together with its common support. Those dramas created nobility in accordance with their dreams and wishes however any critical opinion covered in some other works might be visible. Alliance of the old Czech party with conservative aristocracy, February constitution and overall liberalisation of both cultural and political life in sixties started to be communicated in many dramas where they all looked on the nobility positively. Aristocracy is in head of the national movement. Within seventies overall positive understanding is continuing with respect to the Czech legal compensation which was well affected by historical nobility. Czech aristocracy was under strong criticism after recall of Fundamental Articles and starting of parliamentary resistance and this was again worked out in the next dramas. Eighties brought even deeper gap between the Old Czech party and Young Czech opposition, visible in theatre performances again. There is no conciliatory image of any aristocrat. Such a denouncement was related not only to the old nobility but is affected also all newly borne nobles. This negative attitude was only confirmed in nineties. On the other side also the second possibility of newly borne elites was discovered. A new portraiture of patriotically thinking nobleman, an aristocrat "in accordance with his own opinion" was created.

Seznam použité literatury

Dramata

- FRIČ, J. V.: Kochan Ratiborský, Praha 1847.
- FRIČ, J. V.: Libušin soud, Ženeva 1861.
- FRIČ, J. V.: Pobělohorci, Praha 1885.
- HÁLEK, V.: Král Jiří z Poděbrad, Praha 1893.
- HÁLEK, V.: Král Rudolf, Praha 1862.
- HÁLEK, V.: Závěš z Falkenštejna, Praha 1861.
- JEŘÁBEK, F. V.: Cesty veřejného mínění, Praha 1866.
- JEŘÁBEK, F. V.: Magdalena našeho věku, Praha 1891.
- JEŘÁBEK, F. V.: Služebník svého pána, Praha 1882.
- JEŘÁBEK, F. V.: Syn člověka, Praha 1882.
- KOLÁR, J. J.: Dejte mi čamaru, Praha 1871.
- KOLÁR, J. J.: Dáblova legenda, Praha 1891.
- KOLÁR, J. J.: Královna Barobora, Praha 1887.
- KOLÁR, J. J.: Magelóna, Praha 1862.
- KOLÁR, J. J.: Mravenci, Praha 1870.
- KOLÁR, J. J.: Monika, Praha 1847.
- KOLÁR, J. J.: Pražský Žid, Praha 1872.
- KOLÁR, J. J.: Primátor, Praha 1883.
- KOLÁR, J. J.: Smiřičtí, Praha 1887.
- KOLÁR, J. J.: Žižkova smrt, Praha 1851.
- MIKOVEC, F. B.: Záhada rodu Přemyslovského, Praha 1847.
- SABINA, K.: Černá růže, Praha 1868.
- SABINA, K.: Inserát, Praha 1866.

SABINA, K.: Šašek Jiřího z Poděbrad, Praha 1870.

Odborná literatura

ARBES, J.: Z galerie českého herectva, studie a črty biografické, Praha 1905.

BAČKOVSKÝ, R.: Bývalá česká šlechta předbělohorská i pobělohorská na svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích, Praha 1948

BAUM, W.: Císař Zikmund Kostnice, Hus a války proti Turkům, Praha 1996

BENDA, J.: Kulturní a politická činnost J. V. Friče v době jeho emigrace ve Francii v letech 1860-1867, in: J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, Praha 1956, s. 151-198.

BENEŠ, K., J.: Studentský hrdina. Obraz z bouřlivého roku 1848, Praha 1956.

BEZECNÝ, Z. - LENDEROVÁ, M.: Několik poznámek k proměnám elit v Čechách, in: Proměny elit v moderní době, České Budějovice 2003, s. 215-224.

BEZECNÝ, Z.: Šlechta a umění v druhé polovině 19. století, in: Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 201-210.

BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice 2005.

BEZECNÝ, Z.: Šlechta a umění v 2. polovině 19. století, in: Kaiserová, K.-Martinovský, I. (edd.), Umění a veřejnost v 19. století, Plzeň 1998, s. 105-110.

BOUČEK, J.: J. V. Frič, básník a revolucionář, výbor z díla, Praha 1953.

BROUČEK, S.: Kandidáti další existence, z osudů české novodobé emigrace, Praha 2004.

CVEJN, K.: K pamětem J. V. Friče, in: Frič, J. V.: Paměti, Praha 1957, s. 764.

ČECH, L.: Literatura česká devatenáctého století III., č. 2, s. 194-270.

ČERNÝ, F. a kol.: Dějiny českého divadla III, Praha 1977.

ČERNÝ, František, Diváci českého divadla v 19. století. in: Umění a veřejnost v 19. století, Plzeň 1998, s. 46 – 47.

- ČERNÝ, F.: Idea Národního divadla, in: Divadlo v české kultuře 19. století, Praha 1985, s. 17-25.
- FISCHER, O.: K dramatu, Praha 1919.
- FRANCEK, J.: Příběh tajné lásky Eliška Kateřina Smiřická a její sexuální skandál, Praha 2005.
- FRIČ, J. V.: Paměti, Praha 1957.
- FUČÍK, J.: O Sabinově zradě, Praha 1940.
- HALADA, J.: Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, Praha 1999.
- HÁLEK, V.: O umění, Praha 1954.
- HÁLEK, V.: Vlastní životopis, in: Hálek, V.: Dopisy 1849-1874, Praha 1963, s. 189-198..
- HORLIVÝ, Gustav, Banda lupičů a žhářů, Praha 1900.
- HOLEČEK, Josef, Česká šlechta. Výklady časové a historické, Praha 1918.
- HRBATA, Z.: Romantismus a Čechy, Jinočany 1999.
- HÝSKA, M.: Mikovec jako kritik a dramatik in: Listy filologické 48, 1921, s. 249 – 271.
- CHALOUPKA, A.: Vítězslav Hálek, Praha 1949.
- CHARVÁTOVÁ, K.: Václav II. Král český a polský, Praha 2007.
- JANÁČEK, J.: Rudolf II. a jeho doba, Praha 2003.
- JANÁČEK, J.: Ženy české renesance, Praha 1977.
- JEŘÁBEK, D.: Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literatury, Praha 1959.
- JEŘÁBEK, D.: Hálek a Shakespeare, in: Franku Wollmanovi k sedmdesátinám, Praha 1958, s. 603-616.
- KALIBAN, J.: Pokusy J. V. Friče o vydávání časopisů v době bachovské reakce 1854-1858, in: J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, Praha 1956, s. 92-112.
- KLOSOVÁ, L.: J. V. Frič a české divadlo, Divadlo 5, 1954, s. 853-857.
- KOŘALKA, J.: Češi v habsburské monarchii a v Evropě 1815-1914, Praha 1996.
- KREJČOVÁ, H.: Nástin spolkové činnosti českožidovské asimilačního hnutí, in: Sborník k problematice multietnicity, (ed.) Kárník, Z., Praha 1996.
- KŘEN, J.: Dvě století střední Evropy, Praha 2005.

- KVAČEK, R.: Společenskopolitické zápasy o Národní divadlo v 70. letech 19. století, in: Divadlo v české kultuře 19. století, Praha 1985, s. 26-30.
- MACEK, J.: Jagellonský věk v českých zemích 2, Praha 1994.
- MACEK, J.: Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, Praha 1967.
- MÁCHAL, J.: Dějiny českého dramatu, Praha 1917.
- MAŠEK, P.: Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích, Praha 1999.
- MAŤA, Petr, Svět české aristokracie (1500 – 1700), Praha 2004.
- MIKOVEC, F. B.: Svatopluk, in: Lumír 9, 1859, s. 303.
- NOVÁK, J. V., NOVÁK, A.: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob po naše dny, Olomouc 1939.
- NOVÁK, L.: Láska a politika, in: dějiny a současnost, r. 2007, 4. 7, s. 30 – 34.
- NOWACK, A.: Die Reichsgrafen Collona, Freiherrn von Fels, auf Gross – Strehlitz, Tost und Tworog in Oberschlesien, Gross – Strehlitz 1902, s. 3 – 9.
- PÁNEK, J.: Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance, Praha 1989.
- PETRÁŇ, J.: Staroměstská exekuce, Praha 1971.
- POJAR, M.: Jindřich Matyáš Thurn muž činu, Praha 1998.
- POLÁK, J.: Česká literatura 19. století, Praha 1990.
- RAVIK, S.: Karel Sabina. Portrét konfidenta, Praha 1992.
- RAK, Jiří, Šlechta v optice moderního českého nacionalismu, in: Zámek Loučeň, České Budějovice 2008, s. 30.
- RAK, Jiří, Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy, Praha 1994.
- SABINA, K.: O literatuře, Praha 1953.
- ŠALDA, F. X.: O naší moderní kultuře divadelně-dramatické, Praha 1937.
- TÁBORECKÁ, A.: Barbora Celjská in: Knižnica, r. 6, č. 7, r. 2005, s. 178-186.
- URBAN, O.: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982.

ŽUPANIČ, J.: Český ideál. Představa vzorové výchovy českých elit v éře Rakousko-Uherska, in: Pelcová, N.-Hogenová, A. a kol., Imaginace ve výchově, umění a sportu, Praha2010, s. 250-258.

ŽUPANIČ, J.: Český ideál. Představa vzorové výchovy českých elit v éře Rakousko-Uherska, in: Pelcová, N.-Hogenová, A. a kol., Imaginace ve výchově, umění a sportu, Praha2010, s. 250-258.

ŽUPANIČ, J.: Schwarzenbergové-vzor či nepřítel. Aristokracie na prahu moderní doby, in: Gaži, M. a kol. (ed.), Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii, České Budějovice 2008, s. 507-512.